

જાણનાર કે જાણીતો?

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાક્ષિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૧૨૬ ચર્ગાંક

પુસ્તકનું નામ જાગીરદાર કે જરદાર?

વિગય ૪ - ૩

રસિક નવલકથા માળા

પુસ્તક ૨૧ મું.

જાગીરદાર કે જલ્લાદ ?

[અદ્ભુત ડિટેક્ટિવ નવલકથા]

લેખક :

ચંદુલાલ જોઠાલાલ વ્યાસ
રાણપુર

પ્રકાશક :

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ
વઢવાણ સીટી

આવૃત્તિ ૧ લી
સંવત ૧૯૮૬

પ્રત ૫૦૦
પ.સ. ૧૯૩૦

મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

(ગ્રંથસ્વામીત્વના સર્વ હક્ક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.)

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૫૧૨૬

મુદ્રક : અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ
સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય રાણપુર

પ્રસ્તાવના

ડિટેક્ટિવ વાર્તા સામાન્ય રીતે તેના વાચકને જે વસ્તુ પૂરી પાડે છે : બુદ્ધિચાતુર્યનો વિકાસ અને સહાસિક શક્તિની પ્રેરણા. અને વ્યવહારકુશળ અનુભવી વૃદ્ધોને આપણે ‘પૂછીશું’ તો તેઓ પણ કહેશે કે જેમને વ્યવહારમાં ચોનાઈ જમાનાને સાથ આપવો છે, તેમને માટે પ્રસ્તુત જે વસ્તુની પ્રાપ્તિ અનિવાર્ય છે. એટલે એ દૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં ડિટેક્ટિવ વાર્તા પ્રગતિના પૂર્ણરી અને મહત્વાકાંક્ષી યુવકનું માનસ ઘડે છે: તેને જગતના અટપટા વ્યવહારમાં માર્ગદર્શક થાય છે: જે ત વસ્ત્રોની પાછળ છૂપાયેલા મહીન મનવાળા પાપાત્માથી સાવચેત રહેવાનો પ્રકાશ પાડનાર એ લાલ બત્તી છે: અને તેથી ડિટેક્ટિવ વાર્તા દરેક ભાષાના સાહિત્યનું એક અગત્યનું અંગ ગણાવું જોઈએ તથા તેનું ક્ષેત્ર વધુ ને વધુ ઝાંઝું ખેડાવું જોઈએ એમ કહેવું અયુક્ત નથી.

આ વિચારસરણીથી બદ્ધ થયેલું માર્ગ માનસ ડિટેક્ટિવ વાર્તાઓ કાળેને આપણા સાહિત્ય તથા તેના દ્વારા સમાજની સેવા કરવા તત્પર થયું છે. તેના ફળ રૂપે આજ સુધીમાં આવી અમુક વાર્તાઓ મેં લખી છે. આ વાર્તા પણ એ જ વર્ગમાં આવે છે. અંગ્રેજ ભાષામાં ‘‘ યુનીયન જેક ’’ નામની માળા દ્વારા દર અઠવાડિયે ન્હાની અને મોટી બે ડિટેક્ટિવ વાર્તાઓ પ્રકટ થાય છે. તે વાચકના બુદ્ધિચાતુર્યને અને સહાસિકતા બન્નેને ખીસવનારી હોઈ તેની વાર્તાઓ પરથી મેં અગાઉ જે અનુવાદો આવશ્યક ફેરફાર સાથે કર્યા છે. આ પણ તેની જ એક અંગ્રેજી વાર્તાનો અનુવાદ ગુજરાતી લેખાશમાં સાદર થાય છે.

પોતાનું એક પાપકર્મ છૂપાવવા મનુષ્ય કેટલાં બચાંકર કૃત્યો કરે છે; તેમાં સંયોગ-જન્ય પૂરાવાથી નિર્દોષ મનુષ્ય ફસાય છે; જતાં અતે સહાસિક ડિટેક્ટિવનું બુદ્ધિકૌશલ્ય સત્યને પ્રકાશમાં લાવે છે, એ આ વાર્તાનું હાઈ છે. દરેક વર્ગના વાચકને તે રસીકર થશે એમ મને લાગે છે.

માર્ગ આ અને આવું બીજું દરેક કાર્ય પ્રભુમિત્યર્થે છે એમ હું માનું છું. કારણ કે મારા કોઈ પણ કાર્ય દ્વારા હું જેમની સેવા કરવાનો દાવો કરી શકું તે સર્વ એ મહાન વિભુના વિરાટ શરીરના અંગરૂપ હોઈ; જગતની, સમાજની કે સમાજના એક ન્હાના વિભાગની પણ સાચી સેવા એ પ્રભુસેવા છે. એવા પરમ કૃપાળુ પરમાત્માના ચરણે માર્ગ આ કાર્ય સમર્પીને હું કૃતકૃત્ય થાઉં છું.

રાજપુર

પોષ સુદ ૩ સં. ૧૯૮૬

અંદુલાલ જેઠાલાલ બ્યાસ.

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ	પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	મોટરને ભરતું કર અકસ્માત	૧	૨૦	ત્રણ વર્ષ પહેલાં	૧૧૫
૨	ખૂનનો પ્રયત્ન	૭	૨૧	સત્યેન્દ્ર અને અંદ્રપ્રસાદ	૧૨૨
૩	તપાસ	૯	૨૨	પિસ્તોલનો અવાજ	૧૨૭
૪	અકસ્માત શાથી થયો ?	૧૩	૨૩	“ આ તો વીરભદ્ર ! ”	૧૩૨
૫	“ તે નિર્દોષ છે ! ”	૧૭	૨૪	બચાવી શકાશે ખરો ?	૧૩૫
૬	ચાણક ઉપર હુમલો	૨૪	૨૫	અજબ શોધ	૧૩૯
૭	ખમીશ ઉપરનું નિશાન	૩૧	૨૬	ગુપ્ત માર્ગ	૧૪૪
૮	ગરીબાઈના ગજબ	૩૬	૨૭	ભાંચરાનો ભેદ	૧૫૩
૯	અકલિપત સહાય	૪૨	૨૮	ગુલાબદાસે શું કહ્યું ?	૧૫૭
૧૦	કેસ ચાલ્યો	૪૬	૨૯	સોરાબજીના પ્રશ્નો	૧૬૪
૧૧	શામજી વિરધ્ન કાવતરું	૫૪	૩૦	મુંબઈના સમાચાર	૧૭૧
૧૨	હરિશ્ચંદ્ર ક્યાં છે ?	૬૨	૩૧	ગોટાકિત નં. ૨૫	૧૭૬
૧૩	મૃત્યુના મુખમાં	૭૭	૩૨	એક નવીન શોધ	૧૮૧
૧૪	રખરખાં સોલ	૮૧	૩૩	પરસ્પર દોષારોપણ	૧૮૫
૧૫	એકમાંથી બીજી શોધ	૮૮	૩૪	બિકાજીની ખાત્રી થઈ	૧૮૯
૧૬	સ્ટેશનના રસ્તા પર	૯૨	૩૫	રહસ્યનો સફોટ	૧૯૨
૧૭	સ્ટેશન ઉપર ઝપાઝપી	૯૭	૩૬	ખરો વારસ	૧૯૫
૧૮	છટકયો	૧૦૩	૩૭	ઉપસંહાર	૨૦૦
૧૯	નવીન ભેદ શો છે ?	૧૦૮			

જાગીરદાર કે જલ્લાદ ?

પ્રકરણ ૧ લું.

મોટરને ભયંકર અકસ્માત

જુલાઈ માસનો પહેલો શનિવાર. આજે દિવસ ચોખ્ખો અને નિરબ્ધ હતો. ઉષ્ણકાળના જેવો સખ્ત તાપ પડ્યો હતો. જાણે સૂર્યદેવ ભર જુવાનીમાં હોય એવું જોર તેમણે આજે બતાવ્યું હતું. તથાપિ અરબ્બી સમુદ્રનો શિતળ અને સુખકર સમિર એ તાપની અનિષ્ટ અસરને અદશ્ય બનાવતો હતો.

આવા રમણીય દિવસે મુંબઈથી ત્રીશ માઇલ દૂર આવેલા વસંતપુર નામના ન્હાના અને હુંગરાઓથી વિંટળાયેલા ગામમાં એક મોટી મોટરકાર આવી. આ મોટરગાડીમાં બેવીશ ત્રેવીશ માણસો બેસી શકે એવી સગવડ હતી. આ મોટરમાં જેઓ આવ્યા હતા તેઓ મુંબઈમાં કોટમાં આવેલી સુવિખ્યાત પેટી “મેસર્સ જાગીરદાર અને કંપની”નાં જૂદાં જૂદાં ખાતાંઓના મેનેજરો હતા. એ પેટી ગરમ, સુતરાઉ અને રેશમી વિલાયતી તથા દેશી કાપડ, રંગ, ખાંડ, ફરનિયર વગેરેનો વેપાર કરતી હતી. આ કંપનીની મીલો, વીમા કંપનીઓ, સ્ટીમર, વહાણ વગેરે પણ હતાં. આ પેટીના માલિકની ગણના મુંબઈના ધનાઢ્ય અને સહાસિક વ્યાપારીઓમાં થતી હતી. તેના મેનેજરો કાંઈ પોતપોતાની વચ્ચે દ્વાલો કરીને આજે અહીં મિળ્યાનીને માટે ઉતરી આવેલા ન હતા. પરંતુ પેટીના માલિકે તેમને ખાસ આમંત્રણ કરીને પોતાના તરફથી મિળ્યાની આપી હતી.

આ પેટીનો માલિક અજીતરાય જાગીરદાર આજથી ત્રણ વર્ષ પહેલાં મૃત્યુ પામતાં તેનો વારસો તેના એક ભત્રિજા હરિપ્રસાદને

મળ્યો હતો. તેણે અત્યાર સુધીમાં પોતાની પેઢીના માણસો પ્રત્યે લાગ્યે જ આદાર્ય દાખવ્યું હતું. એટલે આજે તેણે આપેલી આ મિજબાનીથી તેમાં ભાગ લેનારાઓને આશ્ચર્ય થતું હતું.

તેની પાસે પેઢીનો વહીવટ આવ્યા પછી તેણે ખર્ચમાં ઘટાડો કરવાને માટે કરકસર તરફ ખાસ લક્ષ આપ્યું હતું અને કેટલાય નોકરોને કમી કર્યા હતા તથા બીજા કેટલાકના પગારમાં ઘટાડો કર્યો હતો. એથી સામાન્ય રીતે પેઢીના નોકરોમાં તે મજબીયૂસના પદને પ્રાપ્ત થયો હતો.

આ તો તેના નોકરો સાથેના સંબંધની વાત થઈ. તે પોતે પોતાના મોજશોખને માટે ખર્ચ કરવામાં પાછું વાળીને જોતો નહિ. તેની સ્ત્રી મૃત્યુ પામ્યા બાદ તેણે પુનર્લગ્ન કર્યું ન હતું. છતાં તેનું ઘર ખર્ચ વધારે પડતું લાગે તેવું હતું. મુંબઈમાં સેન્ડહર્સ્ટ રોડ ઉપર તેનો એક રોકડદાર અંગલો હતો અને વસંતપુરમાં તેના કાકા તરફથી વારસામાં મળેલો વસંતવિહાર નામનો સુંદર બગીચાથી પરિવેશિત લઘુ મહાલય હતો. આ બન્ને સ્થળે તેણે ગૃહવ્યવસ્થાને માટે પુષ્કળ નોકરો રાખ્યા હતા અને તે અવાર નવાર વસંતવિહારમાં મોટા ખર્ચે પાર્ટીઓ આપતો હતો.

પરંતુ તે આવું ખર્ચ કરતો તેમાં પક્ષીને પકડવાને માટે જાળ બિછાવતો હોય એવા પ્રકારનું તેનું વર્તન જોઈ શકાતું હતું. કેમ કે મોટે ભાગે તે પોતાને મોટો લાલ કરાવનારા ગ્રાહક વ્યાપારીઓને તથા સરકારમાં પોતાની લાગવગ વધારવામાં ઉપયોગી થઈ શકે તેવા અધિકારીઓને આવી પાર્ટીઓમાં આમંત્રણ કરતો હતો. આવી પાર્ટીઓમાં તેની પેઢીના ન્હાના તો શું પણ મોટા નોકરોને પણ લાગ્યે જ આમંત્રણ થયું હશે. માત્ર ફેરફાર નામના રેશમ ખાતાના એક પારસી મેનેજર તરફ તેનો કાંઈક પક્ષપાત હોવાનું જોવામાં આવતું હતું.

કેટલાક દિવસ થયા “મેસર્સ બગીરદાર અને કંપની”નાં તમામ

ખાતાંઓમાં એવો ગણગણાટ થઈ રહ્યો હતો કે પેઢીના માલિક હુરિપ્રસાદ શેઠ મેનેજર ફરદુનજીને પોતાનો ભાગીદાર બનાવવાના છે. ફરદુનજીને બે વર્ષ થયા જ પેઢીમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો. તે શરૂઆતમાં એકાઉન્ટન્ટ તરીકે દાખલ થઈને મેનેજરની જગ્યાએ પહોંચ્યો હતો. તેના કરતાં જૂના અને ઘણા લાંબા સમયથી પેઢીમાં કામ કરતા મેનેજરો હતાં. તેમને ફરદુનજીને ભાગીદાર બનાવવામાં આવ્યો એ રૂચું ન હતું. પરંતુ તેઓ બિચારા શું કરે? જો પોતાના હક્કનો સવાલ ઉઠાવે તો પાણીચું મળવાની ભીતિ હતી; અને અત્યારે મંદીનો સમય હોવાથી સર્વત્ર ખાલી જગ્યાઓ કરતાં ઉમેદવારોની સંખ્યા વધી પડી હતી. એટલે ચાલતી રોજીને પાટુ મારવાને તેઓ તૈયાર નહિ હોવાથી, આ સ્થિતિ સહન કરી લેવાની જ નહિ પરંતુ ફરદુનજીને મળેલા વિશેષ લાભ માટે તેને અભિનંદન આપવાની પણ તેમને ફરજ પડી હતી.

હજી ફરદુનજીની ભાગીદારીનો લેખિત દસ્તાવેજ થયો ન હતો. થોડા દિવસમાં તે નક્કી થઈ જવાનું હતું. પરંતુ તેની ખુશાલીમાં આજે હુરિપ્રસાદે પોતાની પેઢીના મેનેજરોને વસંત વિહારમાં આવી પોતાના સ્વાગતનો સ્વીકાર કરવાનું આમંત્રણ કર્યું હતું. તેઓ સહવારે શેઠની ખાસ મોટરમાં મુંબઈથી વસંતપુર આવી સ્હાંજ મુઘી ત્યાં રોકાઈ રાત્રે પુનઃ મુંબઈ આવવાના હતા.

તેઓ સહવારે લગભગ દશ વાગ્યે વસંતપુર આવી પહોંચ્યા. હુરિપ્રસાદે તેમનું ઉત્તમ પ્રકારે સ્વાગત કર્યું. સહવારે ચહા તથા નારતો લઈને તેઓ સર્વ વસંત વિહારના રમણીય ઉદ્યાનમાં ફરવા લાગ્યા. કેટલાક મેટર સોંચમાં બેસી નદીમાં જળવિહાર કરવા લાગ્યા. પોતાના મેનેજરોનું સ્વાગત કરવામાં શેઠે કોઈ રીતની કચાશ રાખી ન હતી. ચહા, કેકી, કેકો, સોડા, લેમન, આઈસક્રીમ, જંજીર અને જીને મઘપાન કરવાની ઇચ્છા હોય તેને માટે વ્હીસ્કી, બ્રાન્ડી, શેમ્પેન, વગેરે ઉંચા પ્રકારનો મઘ આદિ સર્વ હાજર રાખ્યું હતું.

ભોજનને માટે પણ તેણે અત્યંત ખર્ચ કર્યું હતું. એમ કહીએ તો ચાલે કે તેણે તેની પેઢીના નોકરો તરફની આજ સુધીની કંજુસાઇનો આજે ખંગ વાળી દીધો હતો.

રહાંજે રહાડા પાંચ વાગ્યે ભોજન સમારંભ થયો. તે સમયે મધ્યપાન કરતા તેમને માટે મધ અને જીરો મધ નહોતા કરતા તેમને માટે મહાદેવની પ્રસાદી વિજ્યાની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. જમતાં જમતાં મધ અને ભોજનનો છૂટથી ઉપયોગ થતો હતો. હુરિપ્રસાદ આગ્રપૂર્વક સર્વને પિરસવાનો અને તેના મેનેજરોએ તેને માટે મનમાં જે અભિપ્રાય બાંધ્યો હોય તે ખોટો હતો એવું પોતાના વર્તનદ્વારા સિદ્ધ કરી આપવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો.

ભોજન પૂર્ણ થયું. સર્વેએ મુખવાસનો સ્વીકાર કર્યો. આ પ્રસંગને અનુરૂપ શિષ્ટાચાર તરીકે ફરદુનજીને પોતે બાગીરદાર બનાવનાર હોવાનું શેઠે જાહેર કર્યું: સર્વેએ તેને અભિનંદન આપ્યાં અને શેઠેના અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માન્યો.

રાત્રીનો અંધકાર વિસ્તાર પામવા લાગ્યો હતો. એટલે સર્વ મુંબઘ જવાને તૈયાર થયા. મોટર ગાડીને પ્રવેશ દ્વાર પાસે લાવવામાં આવી. બધા મેનેજરો મોટર ગાડીમાં બેસી ગયા. શેઠ હુરિપ્રસાદ પોતાના બે મિત્રો સાથે મેનેજરોને વિદાયગીરીનું માન આપવાને માટે પ્રવેશદ્વાર સુધી ગયા. તેના આ બાગના પાંચેક દિવસથી અહીં આવ્યા હતા.

બધા મેનેજરો મોટરમાં બેઠા. તેઓ કુલે વીર જાણ્યા હતા. ફરદુનજી મોટરના શોકરની બાજુમાં બેઠો હતો. મોટરનું એંજીન ચાલુ થયું એટલે ફરદુનજીએ હુરિપ્રસાદને માટે ખુશાલીના પોકાર કરાવ્યા. તમામ મેનેજરોએ તેમાં આનંદ અને ઉત્સાહ પૂર્વક ભાગ લીધો. હુરિપ્રસાદે પણ હસ્તા મુખે તેનો સ્વીકાર કરી, સર્વ મુંબઘ મુંબઘ જાય એવી ઇચ્છા દર્શાવી. મોટર ચાલુ થઇ અને શેઠ તથા મેનેજરો વચ્ચેનું અંતર વધવા લાગ્યું. મોટર બગીચામાં થઇને

આગળ ચાલવા લાગી, આ બગીચો અત્યંત રમણીય હતો. નિઃસર્ગ દેવીની તેના ઉપર સંપૂર્ણ કૃપા હતી. તદુપરાત વસંત વિહારના આગલા માસિક અજીતરાય તથા અત્યારના માસિક હુરિપ્રસાદે પણ તેના સૌંદર્યને આકર્ષક બનાવવા માટે ઝોઝો પ્રયત્ન કર્યો ન હતો.

બગીચો પૂરો થયા બાદ ખુશી જગ્યા આવતી હતી. આ પણ હુરિપ્રસાદની માલિકાની હતી. ત્યાંથી આગળ વધતાં એક ન્હાની નદી આવતી હતી. આ નદી હતી ન્હાની પરંતુ જે સ્થળે તેના બે કિનારા પુષ્કળ ઉંચા હતા ત્યાં પટ વિશેષ સાંકડો હોવાથી તેના પ્રવાહનો વેગ વિશેષ હતો. આ સ્થળે ન્હાનો પૂલ બાંધવામાં આવ્યો હતો. આ પૂલ લાકડાનો હતો પણ ઘણો જ મજબૂત હતો. તે અજીતરાયના વડવાઓએ આ સ્થળે આવનારાં વાહનો વગેરેની સગવડને માટે બાંધાવ્યો હતો.

આ રસ્તો ટુંકો હતો. બીજે રસ્તે થઇને જવામાં લગભગ અર્ધા માસાલનો ચકરાવો લેવો પડતો હતો. પરંતુ આડું વીચ પેસેન્જરોથી ભરેલ મોટરગાડી જેવું મોટું વજનદાર વાહન આવા લાકડાના પૂલનો ઉપયોગ કરવાનું સાહસ કરે ખરું? તે આપણે જાણીએ છીએ.

જેમ મોટર આગળ વધતી ગઇ તેમ તેમાં બેઠેલા માણસોના મનમાં પરિવર્તન થવા લાગ્યું. અત્યાર સુધી સહુ આનંદી હતા પરંતુ હવે આખી મોટરમાં શાંતિ અને ગાંભીર્ય પ્રસરી રહ્યાં.

આનું કારણ શું? તેનું કારણ માત્ર એટલું જ કે અધા તેમના શેઠ હુરિપ્રસાદના આજના વર્તનનો મનમાં ને મનમાં વિચાર કરી રહ્યા હતા. તે અગાઉ તેના નોકરો સાથે જેવો મજબ્બીયુસ અને બેદરકાર હતો તેવો જ આજે ઉદાર અને મળતાવડો બની ગયો હતો. આ વર્તન આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવું ન હતું?

મેતેજરો માંહેના ફેટલાક તેના સ્વભાવમાં થયેલા આ પરિવર્તન વિષે ચર્ચા કરવાને માટે આતુર હતા. માત્ર ફરફુતજીની

હાજરીને લીધે તેઓ પોતાની એ આતુરતાને દબાવી રાખતા હતા. કારણ કે ગમે તેમ તો એ ફરદુનજી તેમના જેવા મેનેજર મટીને ભાગીદાર થયો હતો. એટલે તેની રૂબરૂ શેકના પ્રસ્તુત સ્વભાવના સંબંધમાં ટીકા કરતાં સહુને સંકાય થાય એ સ્વાભાવિક હતું. એટલે બે-ત્રણ મીનીટ મોટરમાં તદ્દન નિઃસ્તબ્ધતા વ્યાપી રહી.

એકાએક એ નિઃસ્તબ્ધતાનો ભંગ થયો ! આ અવાજ શાનો હતો ? કાંઈ મનુષ્યનો નહિ પણ જાણે મોટું અને જાડું પાટીયું ચીરાતું હોય-તૂટતું હોય એવો વિચિત્ર અવાજ આવતો હતો.

તુરત જ મોટરની ગતિમાં ફેરફાર થયો. તે અત્યાર સુધી સીધી જતી હતી. તેને બદલે જાણે નીચે જતી હોય એમ લાગ્યું ! તેની સાથે જ મોટર માંહેના માણસો દિવાનાની માફક જૂમો અને કીકીયારી કરવા લાગ્યા. બીજી જ ક્ષણે મોટર મોટા વેગની સાથે પૂલની નીચે વહેતા જળપ્રવાહમાં જઈ પડી.

આ મોટર અર્ધા માઇલનો ચકરાવો લેવાને બદલે આ લાકડાના પૂલ તરફ આવી હતી. કારણ કે આ પૂલ ઉપર અનેક ભારવાળાં ગાડાં અને મોટરો દરરોજ પસાર થતાં હોવા છતાં તેને કદિ પણ અકસ્માત થયો ન હતો. આ જ મોટર અગાઉ પણ અનેક વાર આ પૂલ ઉપર થઈને પસાર થઈ હતી. એટલે પૂલને આવો અકસ્માત થવાની તેના શોકરને કલ્પના પણ ક્યાંથી હોય ? પરંતુ તેના વજનને સહન નહિ કરી શકવાથી કે ગમે તે કારણથી મોટર પૂલ ઉપર આવતાં જ પૂલના નીચેના મજબૂત પાટીઆના બે ભાગ થઈ ગયા અને બીજી જ ક્ષણે તે મોટર તેના વીશ બેસાડ્યોની સાથે નદીના ઊંડા જળમાં જઈ પડી. અમે અગાઉ જણાવી ગયા છીએ કે આ સ્થળે જળપ્રવાહ અત્યંત વેગવાળો હતો.

પણ ત્યારે મોટરમાં બેઠેલાઓનું શું ? તેમને માટે, ભયંકર મૃત્યુ સિવાય બીજું શું હોય ? કારણ કે મોટર પૂલના બે પાટીયાની વચ્ચેથી બહાર પડીને નીચે આવી કે એકદમ તેણે ગુલાંટ

મારી અને તેની અંદર જડ અને ચૈતન્ય જે કાંઈ હતું તે સર્વની સાથે મોટા જોર પૂર્વક પાણીમાં પડી.

એક જ ક્ષણમાં મોટરના એન્જીનનો અવાજ અને તેના બેસાડ્યોનો હૃદયભેદક આર્તનાદ શાંત બની ગયો અને જાણે આ ભયંકર ઘટનાથી નિઃસર્ગ દેવીને આઘાત પહોંચ્યો હોય એવી રીતે સર્વત્ર નિરવતા વ્યાપી રહી.

—:o:—

પ્રકરણ ૨ જી

ખૂનનો પ્રયત્ન

એક મીનિટ પછી આ નિરવતાનો ભંગ થયો. વસંત વિહાર તરફથી આ પૂલ તરફ ત્વરિત ગતિએ આવતી કોઈ વ્યક્તિનાં પગલાંનો અવાજ સાંભળાયો. આ મનુષ્યનું નામ શામજી મીસ્ત્રી હતું. તે જ્ઞાતે સુતાર હતો અને વસંત વિહારમાં આજ ઘણા વખતથી નોકરી કરતો હતો. તેણે મોટર નદીમાં પડવાથી થયેલો અવાજ, તેના બેસાડ્યોની કીકીયારી તથા હૃદયભેદક આર્તનાદ સાંભળ્યાં હતાં. એ સાંભળતાં જ પૂલ ઉપર કશો ભયંકર અકસ્માત થયો હશે એવી આશંકાથી તે દોડતો આ તરફ આવ્યો હતો.

અંધથી પોતાના શેઠની પેઢીના મેનેજરો અત્ર આવ્યાનું તે જાણતો હતો. તેમ જ એ અત્યારે પુનઃ બધ જવાના છે એ પણ તેના જાણવામાં હતું. એટલું જ નહિ પણ જ્યારે વસંત વિહારમાંથી આ મોટર આગળ વધીને પોતાના મકાન તરફ આવતી હોય તે વખતે તેના એન્જીનનો અવાજ પણ તેના સાંભળવામાં આવ્યો હતો.

એટલે આ અવાજ સાંભળતાં ક્ષણ માત્રમાં તેના મગજમાં ભયંકર કલ્પના ઉદ્ભવી કે આ લોકોએ લાકડાના પૂલ ઉપરથી પસાર થવાનું સાહસ કરેલું હોયું જોઈએ. પરંતુ આવું વજનદાર અને મોટું વાહન હોવા છતાં તેમણે આવું જોખમવાળું સાહસ શા માટે કર્યું હશે ?

ક્રોધએ તેમને આ પૂલ ઉપર થઇને પસાર થવામાં રહેલી બીતિ વિષે ચેતવણી આપીને બીજે લાંબો પરંતુ સલામતીવાળો રસ્તો લેવાની સલાહ આપેલી હોવી જોઇએ. પરંતુ પ્રારંભમાં મોટરના એન્જિનનો અવાજ જે દિશા તરફથી આવતો સાંભળેલો તથા અત્યારે માણસોનો ભયંકર ચિત્કાર તેના કર્ણ ઉપર પડ્યો તે ઉપરથી અનુમાન થઇ શકતું હતું કે—

પ્રસ્તુત વિચાર તેના મગજમાં ઉદ્ભવતાં જ તે ધ્રુજ ઉઠ્યો અને વિચારોમાં કાળક્ષેપ કરવાને બદલે એક ન્હાનું ધ્વાનસ લઇને દોડતો આ તરફ આવ્યો. તે પૂલની નજીક આવ્યો એટલે તેના દીવાના પ્રકાશથી પૂલમાં ગાબડું પડેલું તેના જોવામાં આવ્યું. એ દ્રશ્ય જોતાં જ તેનું લોહી થીજી ગયું અને જાણે તેને કમ્પવા લાગુ પડ્યો હોય એવી રીતે તેનું આખું શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું. છતાં પણ તે પોતાની ઉશ્કેરાયેલી હાલતને કાબુમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરતો નદીની નજીક આવ્યો અને બેખડપરથી નીચે દષ્ટિ કરવા લાગ્યો.

આ સ્થળે નદીની ઊંડાઇ વિશેષ હતી અને ઉચી બેખડોનો ઓળો નદીના જળ ઉપર પડતો હોવાથી ધ્વાનસનો પ્રકાશ નીચે જોવાને માટે વિશેષ ઉપયોગી થઇ શકતો ન હતો. તે માત્ર એટલું સમજી શક્યો કે મોટર નદીમાં ખુંચી ગયેલી છે અને તેની નીચેનો ભાગ પાણી ઉપર દેખાય છે.

પરંતુ વિશેષ ખારિકાઇથી અવલોકન કરવાના ઇરાદાથી તે કિનારે કિનારે પૂલથી ચાળીશેક હાથ આગળ ચાલ્યો અને ત્યાંથી નીચે ઉતરી નદીમાં આવી પુનઃ પૂલ તરફ વળ્યો અને જે સ્થળે આ તૂટેલો પૂલ ઉભો હતો તથા તેનું એક લાંબું પાટીયું ઉંચે લટકતું હતું ત્યાં આવીને ઊભો રહ્યો.

આ પૂલ તો તૂટી ગયો હતો. તેના તરફ વિશેષ લક્ષ આપવાની જરૂર ન હતી. ખાસ લક્ષ મોટરગાડી તરફ આપવાનું હતું. આ મોટરનો થોડોક ભાગ પાણીની અંદર હતો જ્યારે બાકીનો બહાર હતો.

ત્યારે આ મોટરનો હાંકનારો તથા તેમાં બેઠેલા માણસો ક્યાં હશે? એક માણસ તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો નહિ. તેની અંદરના ઘણા માણસો તો પૂલ ઉપરથી નીચે ઊંડાણમાં મોટર પડતાંની સાથે જ તત્કાળ મૃત્યુને આધીન થયા હશે; જ્યારે તેમાંના કેટલાક બચી જવા પણ પામ્યા હોય. પરંતુ તો પછી તેઓ ક્યાં હશે? તેઓ જળના પ્રવાહની સાથે નીચાણમાં ખેંચાઈ ગયા હશે કે પછી આગળ કિનારા તરફ ધસડાઈને ત્યાં પડ્યા હશે?

કદાચ કોઈ કિનારા તરફ ધસડાઈને ત્યાં પડ્યું હોય એવી કલ્પનાથી તેણે જ્ઞાનસંકેત કરીને કિનારા પર બંને બાજુએ દૃષ્ટિ કરી. તે એ પ્રમાણે કિનારાનું અવલોકન કરતો હતો તે વખતે કોઈ જીવંત મનુષ્યનો પડછાયો તેના જોવામાં આવ્યો. આ શું? આ માણસ ક્યાંથી? શામજી પાછળ ફર્યો તો એક દાઢીવાળો કદાવર માણસ તેની પાછળ અત્યંત નજીક આવતો તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો.

“સારું થયું કે અત્યારે આ મદદ આવી—”

પરંતુ શામજી આગળ બોલી શક્યો નહિ. કેમ કે તે જ સમયે પેલા દાઢીવાળા માણસે પોતાના બંને હાથ વડે શામજીને પકડ્યો અને તેને ઉપાડીને જોરપૂર્વક નદીના વહનમાં ફેંક્યો.

તે નદીમાં ઉઘે મસ્તક પડ્યો, તેનું જ્ઞાનસંકેત આપવામાં ગયું અને સર્વત્ર અધિકાર વ્યાપી રહ્યો.

—:૦:—
પ્રકરણ ૩ જી

તપાસ.

શામજી પોતાને અચાનક લાગેલા ધક્કાથી ગભરાઈ ગયો હતો. અરે પણ બેભાન બની ગયો ન હતો. તે નદીમાં પડ્યો તે વખતે કોઈ સખ્ત વસ્તુ સાથે તેનું મસ્તક અફળાયું એથી તેને મસ્તકમાં પીડા થવા લાગી. પરંતુ તે પ્રયત્ન પૂર્વક પોતાની શુદ્ધિને જાળવી રહ્યો અને નદીને તળીએ જઈને તુરંત જ પાણીની સપાટી

ઉપર આવ્યો. હવે તે કેવી ભયભરી સ્થિતિમાં છે તેનો તેને ખ્યાલ આવ્યો. પાણીનું વહન વેગવાળું હતું એ અમે જાણી ગયા છીએ.

આ વહનમાં તરીને કિનારે પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરવામાં સફળતા મળી શકે તેમ ન હતી, એટલુંજ નહિ પણ અહીં બેખડો ઉંચી અને સીધી હોવાથી કદાચ કિનારા સૂધી જઈ શકાય તો પણ ઉંચે ચડવાનો માર્ગ ન હતો. એટલે પ્રવાહની સાથે તરતાં તરતાં આગળ વધીને જ્યાં પહોંચો પટ આવે ત્યાં જઈને કિનારા પર પહોંચવાનો તેણે વિચાર કર્યો. તેનું શરીર મજબૂત હતું અને તે કુશળ તરનારો હતો. એટલે તે તરતો તરતો પ્રવાહની સાથે આગળ વધવા લાગ્યો. આ નદીના કિનારાની તેને પૂર્ણ માહિતી હતી અને તે પોતાની ડાબી ગમના કિનારા તરફ અનુકૂળ જગ્યાને માટે રાહ જોતો હતો.

તે અમુક અંતરપર પહોંચ્યો ત્યારે એ વખતે તેની આંખે અંધારા આવવા લાગ્યાં. તે જગ્યાએ નદીમાં પડ્યો ત્યારે તેના મસ્તકને ઇજા થઈ હતી. પ્રથમ એ ઇજાને તેણે ગણકારી ન હતી. પરંતુ હવે તેને એ સ્થળે પુષ્કળ વેદના થવા લાગી. તેનું મગજ ભ્રમવા લાગ્યું. તેનું હૃદય ભયભીત બન્યું. કેમકે જો તે નદીમાંથી બહાર નીકળીને કિનારે પહોંચ્યા પહેલાં મૃત્તિર્જીત થઈ જાય તો પછી તેને બચવાને માટે એક પણ માર્ગ ન હતો. કારણ કે મૃત્તિર્જીતાવસ્થામાં તે પોતાને પાણીની સપાટી ઉપર રાખી શકે નહિ અને પરિણામે પાણીના વેગની સાથે ધસડાઈને મૃત્યુને આધીન બની જાય. આ વિચારથી પોતાના સંરક્ષણને માટે તેના અંતરમાં તીવ્રચ્છા ઉદ્ભવી. તે પોતાની શુદ્ધિને જાળવી રાખવાનો અત્યંત પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો અને તમામ બળને એકત્ર કરીને આગળ વધવા લાગ્યો.

હવે તેની શક્તિ ક્ષીણ થતી જતી હતી; મગજમાં પીડા વધારે થતી હતી; અને શુદ્ધિ ગૂમાવાનો ભય સમીપ દેખાતો હતો. તે જ સમયે તે ઇષ્ટ સ્થળે આવી પહોંચ્યો અને ડાબી બાજુના કિનારા તરફ વળ્યો. એકાદ મીનિટમાં જ તે કિનારાપર આવી પહોંચ્યો. પરંતુ ત્યાં

પહોંચતાની સાથે જ તે બેભાન બની ગયો અને કિનારા ઉપરની રેતીપર નિશ્ચળ સ્થિતિમાં પડ્યો. તેનો શ્વાસોચ્છવાસ અતિ મંદ ગતિથી ચાલતો હતો, હૃદય જોરથી ધબકતું હતું. પરંતુ તેનાં બીજાં અવયવો કશું પણ હલન ચલન કર્યા વગર આરામ લેતાં હતાં.

* * * * *

બીજે દિવસે રવિવારે પરાદમાં પાંચ વાગે એક ખેડૂત આ પૂલ ઉપર થઈને પોતાના ખેતર તરફ જવાને માટે નિકળ્યો હતો, તેણે પૂલને અકસ્માત થયેલો જોયો, મોટર નદીના જળમાં ખુંચી ગયેલી જોઈ. એટલે તે દોડતો વસંતપુરમાં ગયો. તેણે આ અકસ્માતની લોકોને વાત કરી. તે બધા પોલીસ ચોકી ઉપર ગયા અને હવાલદારને આ બનાવથી વાકેફગાર કર્યો.

હવાલદાર ત્યાં એકઠા થયેલા માણસો સાથે એકઠમ અકસ્માતની જગ્યા પર આવ્યો. થોડા વખતમાં વસંત વિહારમાંથી હુરિપ્રસાદ, તેના મિત્રો અને માણસો પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા.

ગઈ રાત્રે બેઘેલી ભયંકર અને હૃદયભેદક ઘટનાનું જ્ઞાન થતાં હુરિપ્રસાદને થયેલું હૃદયદુઃખ તેના તરફ કોઈને પણ દયા ઉપજાવનારું હતું. તેનાં નેત્રામાંથી ખરખર અશ્રુ વહેતાં હતાં, તે આક્રંદ કરતો હતો, પોતાના વાળ ખેંચતો હતો, હાથ ચોળતો હતો અને જાણે ઘેલા જેવો બની ગયો હતો. તેમાં નવાઈ જેવું પણ ન હતું. કમ કે આ અકસ્માત પોતાની માલિકીના સ્થળમાં બન્યો હતો અને તેનો ભોગ પોતાના જ મેતેજરો થઈ પડ્યા હતા. એટલું જ નહિ પણ જેમને તેણે મિજબાનીને માટે બોલાવેલા તે બિચારા આવી રીતે કાળના મુખમાં જઈ પડ્યા એ વિચારથી તેનું શરીર કમકમતું હતું.

છતાં પણ તે સમજતો હતો કે આવી રીતે શોકાવેગને પ્રકટ રવામાં પોતાની ફરજ તરફ બેદરકાર રહેવું જોઈએ નહિ. એટલે તે પણ બીજાઓની સાથે શરૂ થયેલી તપાસમાં જોડાયો. એ તપાસને

પરિણામે આ મોટરમાં કુલ્લે બાવીશ માણસો હતા. તેમાંથી માત્ર ઓગણીશ માણસોનાં શય મળી આવ્યાં. તેમાંના ઘણા તો પાણીની અંદર મોટરમાં નીચે દબાઈ ગયેલા હતા, બીજા થોડે દૂર કિનારા પરથી મળી આવ્યા. તે પણ મૃત્યુ પામ્યા હતા. ત્રણ જગાનો પત્તો ખાતો ન હતો. તેમનાં શય આ વસંત વિહારમાં આવેલા મોટા સરોવરને આ ન્હાની નદી મળતી હતી, તે સરોવરમાં તપાસ કરતાં ત્યાંથી મળી આવવાની આશા હતી.

મોટર નીચે દબાયેલી સ્થિતિમાં જે શય મળી આવ્યાં હતાં, તેમાં પેલો ફરદુનજી પણ હતો. ગઈ કાલે તો શેઠ હુરિપ્રસાદે જાહેરમાં તેને પોતાની કંપનીમાં બાગીદાર બનાવવાનું જણાવ્યું હતું, જ્યારે આજે તેની આ દશા હતી. ખરેખર નસીબને નખરાબાજ કહેવામાં આવે છે તે કાંઈ ખોટું નથી. એક માણસનું નસીબ ઘડીકમાં તેને આસમાનમાં ચડાવે ત્યારે બીજી જ પળે ઊંડી ખીણમાં પણ ફેંકી દે.

આ સિવાય એક બીજો માણસ ત્યાંથી કેટલેક દૂર નિચાણમાં કિનારા પરથી મળી આવ્યો. તે મરણ પામ્યો ન હતો પરંતુ તેની અને મૃત્યુની વચ્ચે વિશેષ અંતર રહેલું લાગતું ન હતું. તે રેતી પર મૂર્ચ્છિતાવસ્થામાં પડેલો હતો. હુરિપ્રસાદે તેને પોતાના વકાદાર મીસ્ત્રી શામજી તરીકે ઓળખાવ્યો. અહીં એક ડોક્ટરને પણ બોલાવવામાં આવ્યો હતો. તેણે શામજીની તપાસ કરીને તેને તેના મકાન પર લઈ જવાનું સૂચવ્યું. શામજીને તુરત જ એક ખાટલી પર ઉંચકી તેના મકાન પર લઈ ગયા અને ત્યાં બિછાનામાં સુવાડ્યો.

તેને આવી રીતે બેભાન સ્થિતિમાં કિનારા ઉપર પડેલો જોઈને હુરિપ્રસાદને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું હતું. તેણે કાંઈ પણ રીતે શામજીને શુદ્ધિમાં લાવવા માટે ડોક્ટરને બલામણુ કરી અને સારા બદલાની આશા આપી તેને જલદીથી આરામ કરવા સૂચવ્યું.

હુરિપ્રસાદ બાપડો શોકમાં ગિરફતાર બની ગયો હતો. કારણ કે તેના વીશે મેનેજરો એકી સાથે આ ભયંકર અકસ્માતનો ભોગ થઈ

પડ્યા હતા. આવો અકસ્માત કોઈ દિવસ નહિ ને આજે જ કેવી રીતે થયો હશે તેની તે બિલકુલ કલ્પના કરી શક્યો નહિ. તેનું આખું શરીર ધૂળતું હતું અને તમામ લોહી જાણે મગજ તરફ ધસતું હતું. તેના પેલા મિત્રો તથા માણસોને હુરિપ્રસાદની આવી સ્થિતિ જોઈને તેની તખીયત બગાડવાની બીતિ લાગવાથી તેઓ તેને સમજાવીને વસંત વિહારમાં લઈ ગયા. કેમ કે અહીં હવે તે કશું પણ વિશેષ કરી શકે તેમ ન હતું.

—:૦:—

પ્રકરણ ૪થું.

અકસ્માત શાથી થયો ?

આ બનાવે જોટલો ખળભળાટ વસંતપુરમાં નહોતો મચાવ્યો, તેથી અનેકગણો ખળભળાટ મુંબઈમાં થઈ રહ્યો હતો. કારણ કે તે દિવસનાં સ્લાંજનાં વર્તમાનપત્રોમાં વસંતપુરની આ ભયાનક ઘટના વિષે પુષ્કળ વિગત સાથે લકીક્ત પ્રકટ થઈ હતી. મોટા અને જડા અક્ષરથી “મોટરને હૃદયભેદક અકસ્માત—પૂલ તુટવાથી એકી સાથે બાવીશ માણસોની ખુદારી” એવી રીતે છાપેલા કાગળો ખૂલ્લા રાખીને ફેરીઆઓ વર્તમાનપત્રો વેચવાની હરિફાઈ કરી રહ્યા હતા. બીજા તથા ત્રીજા દિવસનાં વર્તમાનપત્રોમાં પણ આ બનાવને લગતી વિવિધ લકીક્ત તથા ચર્ચા પ્રકટ થવા લાગી.

આ સંબંધમાં એવી લકીક્ત બહાર આવી કે આ બનાવથી હુરિપ્રસાદ અત્યંત લેવાઈ ગયા છે અને તેમની તન્દુરસ્તીને હરકત પહોંચવાની બીતિ રહે છે. કેમ કે તેમના મગજ પર મોટો ધક્કો લાગ્યો છે, વળી વર્તમાનપત્રોના તંત્રીઓ આગળ વધીને આ અકસ્માત શાથી થયો તેનું કારણ શોધવાની અને પ્રકટ કરવાની ઉકમાઈમાં એવું પણ જણાવતા હતા કે એ લાકડાનો પૂલ ધણો જ મજબૂત હતો, આજ સુધી અનેક મોટર અને આના કરતાં યે વધારે વજનવાળા ખટારા તેના ઉપરથી પસાર થવા છતાં તેને કંદિ પણ

અકસ્માત થયો નથી. એ ઉપરથી એવું અનુમાન રહેજે થઇ શકે કે કોઇએ ધિરાદા પૂર્વક આ કાવતરું રચેલું હોવું જોઇએ. પોલીસને પણ તેની ગંધ આવી છે. પરંતુ એટલું તો ખરું કે આ કાવતરું રચનાર માણસ દિવાનો હોવો જોઇએ. કારણ કે જેનું મગજ ઠેકાણે હોય તેવો માણસ એકી સાથે આવી રીતે વીશ બાવીશ માણસોનો નાશ કરવાનું કરેલી કૃત્ય કરવાની કદિ પણ હિમ્મત કરે નહિ.

તંત્રી મહાશયો આટલો જ અભિપ્રાય આપીને બેસી રહ્યા નહિ પરંતુ મુંબઈના પોલીસ કમિશ્નરને પોતાના છૂપી પોલીસ ખાતાના બાહોશ અને અનુભવી અધિકારીને વસંતપુર મોકલી આ લોંડા કાવતરાનો તાગ લાવવાની ભલામણ પણ કરવા લાગ્યા.

બંધના એક સરકારમાં લાગવગ ધરાવતા અંગ્રેજ દૈનિક પત્રે તો આ વિષયમાં મોટો અગ્રણ્ય ચિતરી મારી તેને એટલું બધું મહત્ત્વ આપ્યું કે મુંબઈના પોલીસ કમિશ્નરને પણ હવે તેની ઉપેક્ષા કરવાનું યોગ્ય લાગ્યું નહિ.

મુંબઈ અને બહારગામના લાખો માણસો ન્યારે આવી ઘટનામાં રસ લેતા હોય ત્યારે મુંબઈનો બાહોશ અને અદ્વિતીય ડિટેક્ટિવ સોરાબજી અને તેનો ચાલાક મદદનીશ રૂસ્તમ આ બનાવથી બેખબર રહે તે માની જ કેમ શકાય ?

રાખજી મુંબઈમાં ગ્રાન્ટરોડ પર આવેલા પોતાના મકાનના દિવાનખામાં બેઠો હતો. તેનો શિકારી કૂતરો ‘નેપોલીઅન’ તેના પગ પાસે અર્ધનિદ્રિત અવસ્થામાં બેઠો હતો; ન્યારે બહાર એક છોકરાએ ખૂમ મારવાથી રૂસ્તમ આજનું વર્તમાન પત્ર ખરીદવાને માટે નીચે ગયો હતો.

તે એક વર્તમાન પત્ર વાંચતો વાંચતો દિવાનખાનામાં આવ્યો અને બોલ્યો: “ સાહેબ ! અહીંના છૂપી પોલીસ ખાતાએ પેલો મોટર અકસ્માતનો કેસ હાથમાં લીધો છે. ઇન્સ્પેક્ટર વિકાજી વસંતપુર જઈ પહોંચ્યાનું પ્રકટ થયું છે.”

“ એમ ! ” સોરાબજી બોલ્યો: “ ત્યારે તો એ થોડા સમયમાં જ ખરો મુદ્દો શોધી કાઢશે. અહીંના છૂપી પોલીસ ખાતામાં વિકાજી જેવો હાંશિયાર અને અનુભવી ઇન્સ્પેક્ટર બીજો લાગ્યે જ મળશે. આપણને પેલા મણીલાલના કેસમાં તેની સાથે કામ કરવાનો પ્રસંગ પડ્યો છે. તે ઉપરથી એટલું કહી શકાય કે તે યુવાન હોવાથી કાઠા કાઠ વાર અધીરો બની જાય છે અને ઉતાવળમાં કદાચ ભૂલ પણ કરી શકે છે. પરંતુ વખતના વહેવા સાથે તે ધીરો બની જશે. તે ખામી બાદ કરતાં પ્રથમ પંક્તિનો ડિટેક્ટિવ કહી શકાય. જે આ મોટરના અકસ્માતના કેસમાં કશું પણ રહસ્ય હોય-હું માનું છું કે હોવું જ જોઈએ-તો વિકાજી ત્યાં ગએલો હોવાથી થોડા જ સમયમાં કાંઈક નવીન જાણવાનું મળી આવશે એવી મારી માનિનતા છે.”

સોરાબજીની માનિનતા ખોટી ન હતી. અલ્પ સમયમાં જ આ રહસ્ય ઉપર નવીન પ્રકાશ નાંખનારી ખાતમી પ્રકટ થઈ. બીજે દિવસે સ્થવારે “મુંબઈ સમાચાર”માં મોટા અક્ષરોથી નીચેનું મથાળું કરવામાં આવ્યું હતું:-

“ મોટર અકસ્માતના કેસમાં થયેલી ધરપકડ. ”

આ કેસમાં સોરાબજીને પ્રથમથી જ રસ પડ્યો હતો; અને તેમાં પણ ઉત્તરોત્તર પ્રકટ થતી રહેલી હકીકતથી તથા આજના પત્રમાં આવું મથાળું વાંચવાથી તેની રસવૃત્તિ વિશેષ જગૃત બની. એથી તે આતુરતાપૂર્વક આ મથાળા નીચેના સમાચાર વાંચી ગયો.

તે આ પ્રમાણે હતા:-

“ મુંબઈની છૂપી પોલીસ ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર વિકાજીએવ સંતપુરના બચાંકર મોટર અકસ્માતનો કેસ હાથમાં લઈને પોતાની તપાસ શરૂ કર્યાને હજી પૂરા છ કલાક પણ થયા નહિ હોય તે પહેલાં આ કેસના સંબંધમાં એક માણસને પરહેજ કર્યો છે. તેણે ચલાવેલી બારિક તપાસને અંતે એવું તેના જાણવામાં આવ્યું છે કે બાવીશ માણસોની સાથે આ અકસ્માતનો ભોગ થયેલી મોટરગાડી જે પૂલ ઉપર થઈને પસાર

થતી હતી, તે પૂલને ધરાદાપૂર્વક, આવું બચાવે પરિણામ લાવવાને માટે, અગાઉથી કાષ્ટએ નુકસાન પહોંચાડ્યું હતું; અને એ નુકસાન પહોંચાડવાના સંબંધમાં વિકાળને શામળ નામના માણસ ઉપર શક આવવાથી તેને પરહેજ કરવામાં આવ્યો છે.

“જે વસંત વિહારની જગ્યામાં આ અકસ્માત થવા પામ્યો હતો, તે સ્થાનમાં આ શામળ મીસ્ત્રી તરીકે નોકરી કરે છે. તે આ પૂલથી થોડે દૂર બેભાન સ્થિતિમાં મળી આવ્યો હતો. હજી તમામ વિગતો બહાર પડી નથી. પરંતુ અમે માનીએ છીએ કે આ શામળને અટકમાં રાખવાને માટે મજબૂત અને ચમકાવનારી ખાતમી મી. વિકાળએ મેળવી છે.”

“આવાંચી જો.” સોરાબજીએ રૂસ્તમને “મુંબઈ સમાચાર” આપતાં કહ્યું: “મેં કાલે જણાવ્યું હતું તે પ્રમાણે વિકાળ આગળ વધવા લાગ્યો છે.”

તે હકીકત વાંચ્યા પછી રૂસ્તમ બોલ્યો: “આ શામળના વિરુદ્ધમાં વિકાળએ શા પૂરાવા એકઠા કર્યા હશે?”

“એ તો જ્યારે માજીસ્ટ્રેટના સન્મુખ તેને આરોપી તરીકે ઊભો કરવામાં આવશે ત્યારે આપણે જાણીશું. શરૂઆતમાં આ શામળ પૂલથી થોડે દૂર કિનારા ઉપર બેભાન સ્થિતિમાં પડેલા જેવામાં આવ્યાનું મારા વાંચવામાં આવેલું ત્યારે મને પણ એ બેભાવ વિચિત્ર લાગ્યો હતો. છતાં પણ તેને પરહેજ કરવાના સંસ્કારથી તો મને એ કરતાં બે વિશેષ આશ્ચર્ય થયું છે.” સોરાબજીએ પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો.

પ્રકરણ ૫ મું.

“તે નિર્દોષ છે !”

સો રાખજીએ એવી કલ્પના કરેલી કે જ્યારે શામજીને માજી-સ્ટ્રેટ સન્મુખ રજૂ કરવામાં આવશે ત્યારે આ કેસને લગતી વિશેષ વિગત તેમના જાણવામાં આવશે. પરંતુ તે કરતાં ઘણા વહેલા આ કેસને લગતા કેટલાક સમાચાર જાણવાનું તેમના પ્રાર્થનામાં માંડયું હતું. જે દિવસે સહવારે પ્રસ્તુત ચમકાવનારા સમાચાર તેમના વાંચવામાં આવ્યા હતા, તે જ રોજ રાત્રે ભોજન કર્યો પછી તે બન્ને જણા વાતો કરતા બેઠા હતા એ વખતે એક વિક્ટોરિયા નીચે તેમના મકાન પાસે આવીને બિભી રહી ગઈ. એક મીનિટ પછી તેમની ગૃહરક્ષિકા માણેકબાઈ એક વિજિટિંગ કાર્ડ લઈને ઉપર આવી.

“સાહેબ ! એક ગૃહસ્થ આપને મળવાને માટે આવેલ છે.” તેણે જણાવ્યું.

“વાર, વિજિટિંગ કાર્ડ હાથમાં લઈને તેમાં દૃષ્ટિ કરતો સોરાબજી બોલ્યો : ‘લાલશંકર ધીરજરામ યાજ્ઞિક-આચાર્ય-’ ‘ભારત હિન્દુ વિદ્યાર્થીગૃહ’-‘ફાઉન્ટન રોડ, પરેલ.’ તે મને શા માટે મળવા માગે છે ?”

“એ તો મને ખબર નથી. પણ તે કહે છે કે જીવન-મરણનો પ્રસંગ છે અને તે માટે આપને મળવાની ખાસ જરૂર છે.”

“અહો ! એ પ્રમાણે તેણે કહ્યું છે ?” સોરાબજીએ તેની સામે દૃષ્ટિ રાખીને પ્રશ્ન કર્યો.

“હા જી, તેણે મને કહ્યું કે ‘સોરાબજી શેઠ કશા અગત્યના કાર્યમાં રોકાયા ન હોય, તો એક જીવન-મરણના પ્રસંગ બાબત હું તેમની સલાહ અને સહાય માટે આવ્યો છું.’”

“સ્તમ !” સોરાબજીએ કહ્યું: ‘ભારત હિન્દુ વિદ્યાર્થીગૃહ’નો રિપોર્ટ જો જોઈ. તેનો આચાર્ય આ જ છે કે કાંઈ બીજો ? આજ કાલ આપણા શત્રુઓ વધી પડેલા હોવાથી સાવધ રહેવાની જરૂર છે.”

જ્યાં આવી સંસ્થાઓના રિપોર્ટ રાખવામાં આવતા હતા ત્યાંથી આ રિપોર્ટની એક પ્રત સ્તમને શોધી કાઢી અને તેમાં જોઈને તે બોલ્યો: “હા જી, આચાર્ય તો તે જ છે.”

“વારૂ, જોમો રહે—અંદર તપાસ—તેના સંબંધમાં કશી વિશેષ માહિત આપવામાં આવી છે ?”

“હા જી,” સ્તમને આચાર્યના સંબંધમાં રિપોર્ટમાં જે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો તે વાંચવાની શરૂઆત કરી. શરૂઆત કરવાની સાથે જ તે ચમક્યો અને બોલ્યો: “બહુ જ આશ્ચર્યકારક !”

“કેમ શું છે ? આશ્ચર્યકારક શા માટે ?”

“રિપોર્ટમાં જણાવ્યું છે કે ‘શ્રીયુત લાલશંકર ધીરજરામ યાજ્ઞિક ચાલુ વર્ષમાં આ વિદ્યાર્થીગૃહના આચાર્ય તરીકે નિમવામાં આવ્યા છે. તેઓ તે પહેલાં ન્ટાકુઝની ‘આર્ય વિદ્યાશાળા’માં સંસ્કૃતના અધ્યાપક હતા અને તે પહેલાં સુરતની સંસ્કૃત પાઠશાળામાં પણ તેમણે કેટલોક સમય કામ કર્યું હતું અને તેની અગાઉ તે વસંતપુરની સંસ્કૃત પાઠશાળામાં આચાર્ય તરીકે હતા.”

“વસંતપુર !” સોરાબજીએ ઉદ્ગાર કાઢ્યો: “એ તો જે સ્થળે—ભાણેકબાઈ ! મી. યાજ્ઞિકને અહીં મોકલો—તુરત જ મોકલો.”

ભાણેકબાઈના ગયા પછી તે પુનઃ બોલ્યો: “વસંતપુર તો પેલી મોટરનો અકસ્માત જ્યાં બન્યો છે તે જ ગામ. મી. યાજ્ઞિક એ સંબંધમાં અહીં આવ્યા હશે ?”

“મને પણ એવું જ લાગે છે, સાહેબ !”

સોરાબજી આતુરતા પૂર્વક દ્વાર સામે જોઈ રહ્યો હતો. દ્વાર ખૂલ્યું અને ‘ભારત હિન્દુ વિદ્યાર્થી ગૃહ’નો આચાર્ય અંદર આવ્યો.

“મી. યાજ્ઞિક ! આ ખુરસી પર બેસો.” સોરાબજી માનદર્શક

સ્વરે બોલ્યો અને પોતે આગંતુકના ચહેરાનું બરાબર અવલોકન કરી શકે એવી રીતે પોતાની ખુરસી ફેરવી.

યાત્રિક શાંત, ગંભીર અને ઉમદા સ્વભાવનો હોય એમ તેના ચહેરા પરથી પ્રતીત થતું હતું. તેના પોશાક સાદો ખાદીનો હતો. ખાદીનું ટુંકા પનાનું ધોતીયું, લાંબુ પહેરણ અને સફેદ ટોપી. ગળામાં ફ્રાક્સની માળા હતી. હાથમાં વાંકા હાથાવાળી સાદી લાકડી હતી. તે શરીરે એકવડીયા ખાંધાનો હતો અને તેના ચહેરા પર ભરાવદાર ન હતો. પરંતુ તેનાં નેત્રામાં દિલસોજી, દયા અને ઔદાર્ય પ્રકટ થતાં હતાં.

“મહાશય ! અત્યારે આપનું શા કારણ અર્થે અહીં પધારવું થયું છે ?” સોરાબજીએ પૂછ્યું : “આપના વિઝિટિંગ કાર્ડ ઉપરથી આપ ‘ભારત વિદ્યાર્થી ગૃહ’ના આચાર્ય છો એમ સમજી શકાય છે અને તેના ગત વર્ષના પ્રકટ થયેલા રિપોર્ટ પરથી જોઈ શકાય છે કે આપે અગાઉ વસંતપુરની સંસ્કૃત પાઠશાળામાં આચાર્ય તરીકે કામ કરેલું છે. મહાશય ! આટલી સાવચેતી રાખવા માટે આપ મને ક્ષમા કરશો. અમે ડિટેક્ટિવો ક્યારે અને કોની દ્વારા આપત્તિમાં આવી પડીશું તે નક્કી ન હોવાથી અમારે ક્ષણે ક્ષણે સંભાળ રાખવી પડે છે.”

“એમાં મને માહું લાગવાનું કારણ જ નથી. હું અગાઉ વસંતપુરની પાઠશાળામાં હતો. આપે મને મુલાકાતની તક આપી તે માટે હું અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનું છું. હું અહીં વસંતપુરના સંબંધમાં જ આવેલો છું. થોડા દિવસ પહેલાં ત્યાં એક ભયંકર અકસ્માત થયો હતો.”

“પેલી મોટરગાડીને અકસ્માત થયો હતો તે જ ને ?”

“હા, તે જ. તેની વિગત તમારા જાણવામાં હોય એમ લાગે છે.”

“વર્તમાનપત્રોમાં જે વિગત પ્રકટ થઈ છે તે મારા જાણવામાં છે. એ કેસમાં મને રસ પડવાથી હું તેના તરફ ખાસ લક્ષ આપું છું.”

“ત્યારે એ વિષયમાં મારે તમારી પાસે પ્રાથમિક ખુલાસા કરવાની જરૂર રહેતી નથી.” તે બોલતો બોલતો અટકી ગયો. કારણ કે તેને હાંફ ચડી હતી. તેનું મગજ અત્યારે ઉશ્કરાયેલું હોય એમ લાગતું હતું.

“આજે સહવારે મારા વાંચવામાં આવ્યું છે કે પોલીસે શામળ નામના મીસ્ત્રીને આ કેસના સંબંધમાં પકડ્યો છે.” સોરાબજી બોલ્યો.

“હા, તે શામળ મીસ્ત્રીના સંબંધમાં જ હું તમારી પાસે આવ્યો છું.” યાજ્ઞિક આતુરતા પૂર્વક બોલ્યો.

“તમે તેને પિછાનો છો ?”

“ઘણી જ સારી રીતે. સોરાબજી શેઠ ! હું તમને વિનંતિ કરું છું કે તમે તેને મદદ કરો. શેઠ સાહેબ ! હું શ્રીમંત નથી. પરંતુ જો તમે તેનો કેસ તમારા હાથમાં લેવાની મહેરબાની કરશો તો હું જમે તેમ કરીને એક હજાર રૂપિયાની રકમ તે માટે એકઠી કરી શકીશ.”

યાજ્ઞિકે દર્શાવેલી આતુરતાથી સોરાબજીના મન ઉપર સારી અસર થઈ. તે તેની સામે જોઈને બોલ્યો : “તમે મારી પાસેથી શી મદદની આશા રાખો છો ?”

“એ બાપડાને કેદમાંથી મુક્ત કરાવો.”

“પરંતુ એવી આશા તમે ક્યા મુદ્દા ઉપર રાખો છો ?”

“મારો મુદ્દો એટલો જ છે કે શામળ તદ્દન નિર્દોષ છે અને તેને જેરવાજખી રીતે પકડવામાં આવ્યો છે.”

“તેની નિર્દોષતાના પૂરાવા તમારી પાસે છે ? જો હોય તો તે જૂઠું કરવાથી મારી સહાય સિવાય પણ કોઈ તેને મુક્ત કરી દેશે.”

“સાહેબ ! મુશ્કેલી જ ત્યાં છે.” યાજ્ઞિક નિરાશાપૂર્વક બોલ્યો : “મેજસ્ટ્રેટ કિંવા પોલીસ અધિકારીને વજનદાર લાગે એવો કશો પણ પૂરાવો મારી પાસે નથી.”

“તો પછી તે નિર્દોષ હોવાનું તમે શા આધારે કહો છો ?”

યાજ્ઞિક બોલ્યો: “તેના આધાર મારી પાસે કશો પણ નથી. માત્ર મારો અંતરાત્મા કહે છે કે તે નિર્દોષ છે. તેને હું ઘણાં વર્ષોથી ઓળખું છું. હું વસંતપુરમાં હતો ત્યારે મેં ત્યાં ‘જ્ઞાન પ્રચારક મંડળની’ સ્થાપના કરી હતી. એ મંડળનો તે સભ્ય હતો. તે મારા ગીતાના પ્રવચનમાં અત્યંત રસ ધરાવતો હતો અને કેવળ ધાર્મિક જીવન ગાળતો હતો. તેના હસ્તે આવું કૃત્ય થાય એ માની જ શકાય નહિ.”

સોરાબજી યાજ્ઞિકની સામે જોઈ રહ્યો હતો. યાજ્ઞિક ધર્મવાન પુરુષ હતો. તે આ બધું અંતઃકરણ પૂર્વક બોલતો હતો અને તે સવ સાચું પણ હોઈ શકે. પરંતુ એ મુદ્દા ઉપર આગળ વધીને શામજી નિર્દોષ હોવાનું કાર્ટ સન્મુખ સાબિત થઈ શકે નહિ. કેમ કે કાર્ટ અંતરાત્માની માનિનતા કરતાં પ્રત્યક્ષ બાહ્ય પુરાવા ઉપર વિશેષ આધાર રાખે છે. એટલે તેણે કહ્યું: “મી. યાજ્ઞિક! હું તમારા કથનનો ભાવાર્થ સમજી શકું છું. પરંતુ મારે સ્પષ્ટ કહેવું જોઈએ કે આવી રીતના કથન ઉપર જડજ કે જ્યુરી આધાર રાખીને શામજીને મુક્ત કરે એ બની શકે તેવું નથી.”

“હું પણ તે પૂર્ણપણે જાણું છું અને તેટલા માટે જ તમારી પાસે આવ્યો છું. મારી તમને વિનંતિ છે કે તમે બાહ્ય પુરાવા એકઠા કરો અને શામજીની નિર્દોષિતા સિદ્ધ કરી આપો.”

“તે દોષિત નથી એવું સિદ્ધ કરી આપવાનું કાર્ય અત્યંત મુશ્કેલ છે, હા, જે બીજો કોઈ દોષિત હોવાનું સાબિત કરી શકાય તો આપણે શામજીને નિર્દોષ ઠરાવી શકીએ. પરંતુ જે મારા વાંચવામાં આવ્યું છે તે ઉપરથી હું આશા રાખી શકતો નથી.”

“તમારું કહેવું બરાબર છે. પોલીસે એવો પુરાવો એકત્ર કર્યો છે કે મોટરના વજનથી પૂલનું નીચેનું ‘પાટીયું’ તૂટી પડે તેટલા ખાતર તેને વહેરવામાં આવેલ છે. આ પૂરાવો શામજીની વિરૂદ્ધ જાય છે. પરંતુ તે પોતાના ધર્મના સોગનપૂર્વક તેણે એવું કશું પણ કયું નથી એમ જણાવે છે; અને તે જ્યારે ધર્મના સોગન ખાય છે ત્યારે હું

માનું છું કે તે સત્ય જ કહે છે. કારણ કે તેના ધર્મપ્રેમનો મને પૂર્ણ અનુભવ છે.”

“આ બધું તમારા જાણવામાં કેવી રીતે આવ્યું? તમે તેને મળ્યા હતા?” સોરાબજીએ આ ધાર્મિક વૃત્તિવાળા સંજ્ઞન તરફ પ્રશંસાપૂર્ણ દૃષ્ટિએ જોઈને પ્રશ્ન કર્યો.

“ના, હું તેને મળ્યો નથી. કેમ કે હું માઈ વિદ્યાર્થીશ્રી છોડીને બહાર ગયો જ નથી. પરંતુ તેની વિધવા પુત્રી જે પોતાની માતાના અવસાન પછી પોતાના પિતાની સાથે જ રહે છે તેને હું મળ્યો હતો. તે બાળ વિધવા છે અને તે પણ પવિત્ર અને ધાર્મિક જીવન ગાળે છે. તેના પિતાની ઇચ્છાથી તે આજે મને મળવાને માટે અહીં મુંબઈ આવી હતી. તેણે મને મદદ કરવાની વિનંતિ કરી અને આ ઘટનાના સંબંધમાં જે હકીકત તેના જાણવામાં હતી તે મને જણાવી. મારાથી બની શકે તેટલું કરવાનું મેં તેને વચન આપ્યું છે. તેટલા માટે જ હું તમારી પાસે આવ્યો છું. હું તમને અત્યંત આભારપૂર્વક વિનંતિ કરું છું કે તમે શામજીની નિર્દોષિતા સિદ્ધ કરી આપો અને પિતા પુત્રી બન્નેનાં જીવનનું રક્ષણ કરો.”

“જો આ માણસ નિર્દોષ હોય તો તેને મદદ કરવાને હું તૈયાર છું. પરંતુ આગળ ચાલવાને માટે મારી પાસે કાંઈ આધાર તો જોઈએ ને. પોલીસે શા અને કેવા પુરાવા એકઠા કર્યા છે એ તમારા જાણવામાં છે?”

“ના, કેમ કે તેની દીકરી એ કશું જાણતી નથી. તે માત્ર એટલું જ કહે છે કે તેનો બાપ નિર્દોષ છે. બાકી આવતી કાલે માજિસ્ટ્રેટ સન્મુખ આ કેસ રજૂ થવાનો હોઈ ત્યાં પુરાવા દાખલ થશે. હું તે સાંભળવાને માટે તથા શામજીને મારાથી બનતું આશ્વાસન આપવાને માટે ત્યાં જવાનો છું.”

સોરાબજી એકાએક નિર્ભયપર આવી ગયો અને બોલ્યો: “આવતી

કાલે તમે વસંતપુર જવાના છો ? ત્યારે હું તમારી સાથે આવીશ. ત્યાં હાજર રહેવાથી કેટલીક અગત્યની હકીકત આપણે જાણી શકીશું.”

તે એકાદ-બે પળ મૌન રહ્યા પછી બોલ્યો : “શામજી નદીના કિનારા ઉપર બેભાન સ્થિતિમાં પડેલો મળી આવ્યો હતો, એ વિષયમાં તેનું શું કહેવું છે ?”

“તે એમ કહે છે કે કિનારાપર જઈને તે નદીમાં પડેલી મોટરની સ્થિતિનું લક્ષ્યપૂર્વક અવલોકન કરતો હતો એ વખતે એક માણસ છૂપી રીતે તેની પાછળ આવ્યો અને તેણે તેને ધક્કો મારીને નદીમાં પાડી દીધો. તે તરતો તરતો કેટલાક અંતરપર આવીને કિનારે પહોંચ્યો અને ત્યારપછી તુરત બેભાન બની ગયો.”

“બેભાન બની જવાનું શું કારણ હશે ? મને લાગે છે કે તેને અચાનક ધક્કો મારીને નદીમાં પાડેલો, એથી તેને ડ્રાળ પડી હશે અને વળી પાણીની ઠંડીએ પણ અસર કરી હશે.” સોરાબજીએ સૂચવ્યું.

“હા, એ ખરું, પણ જ્યારે તે નદીમાં પડ્યો તે વખતે તેના મસ્તકને ધજ યધ હતી. તેથી તે બેભાન બની ગયેલો હોવો જોઈએ.”

“તેને ધક્કો મારનાર માણસના દેખાવનું તે વર્ણન કરી શકે તેમ છે ?”

એ માણસના સંબંધમાં તે એટલું જણાવે છે કે તેને દાઢી હતી. તે સિવાય કશું વિશેષ કહી શકતો નથી. હમણાં કેટલાંક વર્ષો થયા શામજીનું આરોગ્ય સાફ છે. પરંતુ અગાઉ તે અવારનવાર બેભાન બની જતો હતો કારણ કે તેને મગજનું દર્દ હતું.”

હવે યાત્રિક જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. સોરાબજીએ તેને સૂચવ્યું : “આપણે શામજીના બચાવને માટે કોઈ વકીલની ગોઠવણ કરવી જોઈએ.”

“તેનો પણ મેં વિચાર કર્યો છે. હું મી. રસ્મિકાન્ત નામના વકીલને ઓળખું છું. તેની સાથે મારે લાંબા સમયથી પરિચય છે. તે વસંતપુરથી ચાર માઇલ દૂર આવેલા કુન્દનપુર ગામમાં વકીલાત કરે છે.”

“ તે કુંદનપુરના માજીસ્ટ્રેટની પાસે જ આ કેસ રજૂ થવાનો છે. ”

“ હા, ત્યાં જ. હું આવતી કાલે સહવારે પહેલી પેસેન્જર ટ્રેનમાં આન્ટરોડ સ્ટેશનથી રવાના થઈશ. એટલે તે વકીલને સમજાવવાનો વખત મળી શકે. પહેલી પેસેન્જર સહવારે સ્લાડાઆઠ વાગે ઉપડે છે. ”

“ હું પણ તે વખતે આન્ટરોડ સ્ટેશન ઉપર તમને મળીશ. હવે એક સવાલ કરું? તમને શામળનો લાંબા વખતથી પરિચય છે? ”

“ હું આજથી દશ વર્ષ પહેલાં વસંતપુર ગયો હતો ત્યારનો મને તેનો પરિચય છે. તે વખતે અજીતરાય જાગીરદારે તેને નોકરીમાં રાખ્યો હતો. વસંત વિદ્યારનો સાંપ્રત માલિક હુરિપ્રસાદ અજીતરાયનો ભત્રીજો થાય. ”

“ વર્તમાનપત્રોમાં એ મારા વાંચવામાં આવ્યું હતું. હું માનું છું કે હુરિપ્રસાદને અજીતરાયનો વારસો મળેલો છે. ”

“ હા, અજીતરાયને કશું સંતાન ન હતું. વાડ, સાહેબજી, સોરાબજી શેઠ ! તમે આ કેસ હાથમાં લેવાની જે કૃપા દર્શાવી છે તે માટે હું પુનઃ પુનઃ તમારો આભાર માનું છું. ”

—:o:—

પ્રકરણ ૬ હું.

યાજ્ઞિક ઉપર હુમલો

લાલશંકર યાજ્ઞિક વખતના અચાવને અર્થે પોતાના સ્થાન-પરથી અહીં આન્ટરોડ વિક્ટોરિયામાં આવ્યો હતો. હવે પૈસાના અચાવને માટે તે ચાલતો પરેજી તરફ જવા લાગ્યો. કારણ કે તેની આર્થિક સ્થિતિ સારી ન હતી. તેણે આટલાં વર્ષોમાં કશો અચાવ કર્યો ન હતો. પોતાનો જીવનનિર્વાહ કરતાં જે કાંઈ રકમ અચતી તે ધર્મકાર્યમાં અને પરોપકારમાં ખર્ચો નાંખતો હતો. તેનું અંતઃકરણ દ્યાર્દ્ર હતું અને તે કાંઈનું દુઃખ જોઈ શકતો નહિ.

આ ‘ભારત હિન્દુ વિદ્યાર્થી ગૃહ’માં ઉચ્ચ કામના ગરીબ હિન્દુ

વિદ્યાર્થીઓને માસિક કશી પણ શી ક્ષીધા વગર રાખવામાં આવતા હતા. ત્યાં તેમને માટે રહેવાની તથા ભોજન આદિની વ્યવસ્થા હતી અને તેઓ જુદી જુદી શાળાઓમાં અભ્યાસ કરતા હતા. યાજ્ઞિક તેમના ઉપર દેખરેખ રાખતો અને તેમને ધાર્મિક શિક્ષણ આપતો હતો.

આ વિદ્યાર્થી ગૃહ પરેશમાં ડ્રાઉન્ટન રોડ ઉપર આવેલું હતું. તેની આગળ ન્હાનો બાગ હતો. વિદ્યાર્થી ગૃહની પાછળના ભાગમાં ખૂણામાં એક ન્હાનું મકાન હતું. તેમાં તેનો આચાર્ય યાજ્ઞિક પોતાની પત્ની તથા પુત્રીની સાથે રહેતો હતો. આ વિદ્યાર્થી ગૃહની આસપાસ હલકા વર્ગના અને મોટે ભાગે મજૂરીનું કામ કરનારા લોકો રહેતા હતા. આ લોકોને સુધારવાને માટે-તેમનો ઉદ્ધાર કરવાને માટે, તેમને સદાચરણી બનાવવાને માટે યાજ્ઞિક પોતાનાથી બનતો પ્રયત્ન કરતો હતો.

ગ્રાન્ટરોડથી આ સ્થળ લગભગ બે માઇલ દૂર હતું. યાજ્ઞિક વિક્ટોરિયા ગાર્ડન પાસે આવી પહોંચ્યો. ત્યાંથી પરેશના રસ્તા તરફ આગળ વધીને પછી જમણી દિશા તરફ આવેલા ડ્રાઉન્ટન રોડ પર જવા લાગ્યો. રાત્રીના સમયે આ રસ્તા પર અનુભવા મનુષ્યે ચાલવાનું સલામતી ભરેલું ન હતું. કેમ કે કેટલાક દારૂડીયા લોકોનાં ટોળાં અવાર નવાર પસાર થતાં હતાં અને તેઓ રસ્તે ચાલનારની કશા પણ કારણ વગર છેડતી કરતા હતા. પરંતુ યાજ્ઞિકને તેમની કશી પણ ભીતિ ન હતી. કેમ કે આ વિભાગના સર્વે લોકો તેને પિછાનતા હતા અને તેઓ તેના તરફ માનદંષ્ટિથી જોતા હતા. અન્યારે પણ તેને જોઇને છાકટા લોકો બાબુ પર ખસી જતા અથવા ઊભા રહીને તેને નમન કરતા.

એ પ્રમાણે કરતાં તે વિદ્યાર્થી ગૃહના કમ્પાઉન્ડ પાસે આવી પહોંચ્યો અને તેણે દરવાજો ખોલીને બાગમાં પ્રવેશ કર્યો. તે બાગમાં બન્ને બાબુએ આવેલી વૃક્ષોની ઘટા વચ્ચે થઇને અંધકારમાં સાંકડા રસ્તા પર થઇને પોતાના મકાન તરફ જતો હતો તે વખતે એ

માણસો વૃક્ષઘટાની પાછળથી અચાનક તેના ઉપર ફૂટી પડ્યા. આ લોકોના ચહેરા તે જોઈ શક્યો નહિ.

યાજ્ઞિકને લગભગ પંચાવન થઈ ચલા આઘ્યાં હતાં અને તે શરીરે પણ એવો મજબૂત ન હતો. છતાં પણ તે હિમ્મતવાન હતો. એટલે તેણે આ બે જાણીની સામે પોતાનો બચાવ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

પરંતુ જીવાન જોધ જેવા બે જાણીની સામે આ વૃક્ષ અને અશક્ત પુરુષ એકલો ક્યાં સુધી ટકી શકે ? તેણે પોતાની સામે ધસી આવતા એક માણસને અટકાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ બીજાએ જોરથી તેના કપાળમાં મૂક્કી મારી અને તે મૂક્કીના પ્રહારથી યાજ્ઞિક અર્ધમૃત્તિ બનીને જમીન પર પડ્યો.

“પૂરો જ કરી નાંખો.” તેણે બે માંહેના એક મનુષ્યને બોલતો સાંભળ્યો.

અને તેમણે તેને અહીં પૂરો જ કરી નાંખ્યો હોત. પરંતુ પહેલો માણસ પોતાના વજનદાર ખૂટ વડે જમીન પર પડેલા યાજ્ઞિકની પાંસળીમાં લાત મારવા જતો હતો તે જ વખતે કાંઈ માણસ દોડતો ત્યાં આવતો હોય એવો અવાજ સંભળાયો. એક આશરે છવીશ વર્ષનો યુવાન ત્યાં આવી પહોંચ્યો. આ માણસે બહાર રસ્તા પર ચાલતાં આ લોકોની મારામારીનો અવાજ સાંભળેલો હોવો જોઈએ. તેણે જમીન પર એક મનુષ્યને પડેલો જોયો, બીજાને તેની છાતી ઉપર પગ તોળી રહ્યો હતો. એટલે તુરત જ ત્યાં પહોંચીને તેણે એ ખૂટ મારનારના પડખામાં જોરથી મૂક્કી લગાવી. એથી તે યાજ્ઞિક ઉપરથી ફૂટીને દૂર હઠી ગયો અને દુર્ભાગી આચાર્યની પાંસળીનો ખુરદો થતો રહેજમાં બચી ગયો.

આ બન્ને જાણી આવી રીતે પોતાના ઉપર અચાનક હલ્લો થયેલો જોઈને ગભરાઈ ગયા અને આ નવીન મનુષ્ય ઉપર હુમલો કરવાને બદલે વૃક્ષઘટામાં દાખલ થઈને પલાયન થઈ ગયા.

યાજ્ઞિકને મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવનાર યુવક આ લોકોની પાછળ

જવાનો વિચાર કરતો હતો ત્યાં જમીનપર પડેલા મનુષ્યના મુખમાંથી બહાર પડેલો દુઃખપૂર્ણ ઉદ્દગાર સાંભળીને તે અટકી ગયો. આ ઉદ્દગાર ઉપરથી આ મનુષ્યને અત્યંત વેદના થતી હોવાનું તેણે અનુમાન કર્યું અને તે તેની પાસે બેસીને તેને શી ઇજા થઇ છે, તેની તપાસ કરવા લાગ્યો.

એ વખતે આચાર્યે બેઠા થવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ પુનઃ વેદના-પૂર્ણ ઉદ્દગાર કાઢીને તે જમીન પર પડી ગયો—બેભાન બની ગયો.

“મૂર્છા આવી લાગે છે.” યુવક મનોગત બોલ્યો: “હવે મારે શું કરવું? કોઇની મદદની જરૂર છે.”

તે ચોતરફ દૃષ્ટિ કરીને આગના દરવાજા તરફ ગયો અને બહાર જઈને રસ્તા પર જોવા લાગ્યો. તે જ સમયે દૂરથી એક પોલીસ આવતો તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો. તેણે એ પોલીસને બોલાવીને કહ્યું: “જલ્દી ચાલો, અહીં આગમાં એક માણસ ઉપર બે જણા હુમલો કરતા હતા. તેઓ ન્હાસી ગયા છે. પરંતુ આ માણસ ઇજા થવાથી બેભાન બની ગયો છે.”

સિપાઇ તથા તે બંને જણા તુરત જ જે સ્થળે આચાર્ય પડ્યો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. સિપાઇએ પોતાનું જ્ઞાનસંકેત બતાવ્યું કરીને જમીન પર પડેલી વ્યક્તિના મુખ તરફ પ્રકાશ ફેંક્યો.

“અરે! આ તો વિદ્યાર્થીગૃહના આચાર્ય મી. યાજ્ઞિક છે. પણે તેમનું મકાન છે. ચાલો, આપણે બંને જણા ઉપાડીને તેમને ત્યાં લઇ જઇએ.”

બે મીનિટમાં તેઓ તેમના મકાન પર આવી પહોંચ્યા. તેમના અવાજ ઉપરથી યાજ્ઞિકની પત્નિએ દાર બોલ્યું. પોતાના પતિને આવી સ્થિતિમાં જોવાથી પ્રથમ તો તે ગભરાઇ ગઇ. પરંતુ થોડી વારે યાજ્ઞિકે તેને બોલવાથી તેને શાંતિ થઇ.

તેને મકાનમાં મૂકીને સિપાઇ તથા યુવક પેલા અદમાશો આગમાં ઘૂસાઇ રહ્યા છે કે કેમ તેની તપાસ કરવાને માટે ગયા. પરંતુ ત્યાં

ચોતરફ તપાસ કરતાં એક પણ વ્યક્તિ બાગમાં જોવામાં આવી નહિ.

છેવટે સિપાઇ બોલ્યો: “હું ચોક્કી ઉપર જઈને આ બાબતની ખબર આપું એટલે બીજા સિપાઇઓ પણ એ બે જણા ઉપર નજર રાખે. પણ તમે તે લોકાનું વર્ણન આપી શકો તેમ છો ?”

“વિશેષ કહી શકું તેમ નથી. બન્ને જણા ઉંચા કદાવર હતા. તેમનાં વસ્ત્રો લલકા પ્રકારનાં હતાં. એથી વિશેષ હું કશું જણાવી શકું તેમ નથી. કારણ કે તેમના ચહેરા ખરાબર મારા જોવામાં આવ્યા ન હતા.”

“જો તમે એ લોકોને ફરીથી જૂઓ તો ઝોળખી શકો ખરા ?”

“હા, તેમના બાંધા ઉપરથી તથા સામાન્ય દેખાવ પરથી ઝોળખી શકું. કદાચ તેમને અવાજ ઉપરથી પણ ઝોળખી કાઢું. પણ હું હવે મારે ઘેર જઈ ? મારી સ્ત્રી માંદી છે અને હમેશા કરતાં આજે મને ઘણું મોડું થયેલું હોવાથી તે મારી ચિંતા કરતી હશે.” યુવક બોલ્યો અને તે વખતે એકાએક તેના વદન ઉપર દિલગીરીની છાયા પ્રસરી રહી.

“ભલે, તમે ઘેર જાઓ. અત્યારે તમારી ખાસ જરૂર નથી. પરંતુ તમારું શિરનામું આપો. કદાચ પુનઃ તમારી જરૂર પડશે.” સિપાઇ બોલ્યો.

યુવક આ માગણી સાંભળીને રહેજ અચકાયો. પણ તુરત જ બોલ્યો: “મારું નામ હરિશ્ચંદ્ર મનોહરલાલ દેસાઈ છે. હું મજગામમાં હીરા મોતીના માળામાં ૩મ નં. ૪૨માં રહું છું.”

“અહીંથી લગલગ દોઢ માઇલ દૂર. એ માળામાં હું ઘણી વાર આવ્યો છું. ત્યાં મારો એક મિત્ર રહેતો હતો. વાડ સાહેબજી ! હું આશા રાખું છું કે તમે ઘેર પહોંચશો તે વખતે તમારી પત્નીને આરોગ્યનો અનુભવ કરતી જોશો.”

હરિશ્ચંદ્ર દેસાઈ મજગામ તરફ જવા લાગ્યો. સિપાઇએ પણ પોલીસ ચોકીનો રસ્તો લીધો. તે મનમાં બચ્ચો: “આ બિચારો

કાઈ ધંધારોજગાર વગરનો દુઃખી મનુષ્ય લાગે છે. તેના ચહેરા પર કેટલી બધી ઉદાસીનતા પ્રસરી રહી હતી ?”

તેણે પોલીસ ચોકી ઉપર જઈને પોતાના ઉપરિ અધિકારીને તમામ હકીકત નિવેદન કરી. સમ ઈન્સ્પેક્ટરે ચોકી ઉપરના સિપાઈઓને આ વિષયમાં કેટલીક સૂચના કરીને રવાના કર્યા અને ટેલીફોન દ્વારા આ વિભાગના પોલિસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટને આ બનાવનો રિપોર્ટ કર્યો. પેલા સિપાઈને વિદ્યાર્થી ગૃહના આચાર્ય લાલશંકરની તબીબત કેમ છે એ સંબંધી તપાસ કરવાને માટે ત્યાં મોકલી આપ્યો.

તે સિપાઈ અહીં આવ્યો તે વખતે ડોક્ટર આવેલો હતો. યાજ્ઞિકની સ્ત્રીએ તુરત જ વિદ્યાર્થી ગૃહના પટાવાળાને મોકલીને ડોક્ટરને બોલાવી મગાવ્યો હતો. ડોક્ટરે યાજ્ઞિકના મસ્તક ઉપરનો ઘા ઘોઘ સાફ કરીને તેના પર પાટો બાંધી દીધો તથા શરીરના બીજા ભાગો પર થયેલા બે ત્રણ કિઝરડાઓ ઉપર પણ દવા લગાવી દીધી. એટલું કર્યા પછી તેણે કહ્યું : “મી. યાજ્ઞિક ! સદ્ભાવે વિશેષ ઇજ્જત થઈ નથી. એટલે તમે એક બે દિવસમાં સાજા થઈ જશો. ચિંતા કરશો નહિ.”

યાજ્ઞિક બોલ્યો : “ મને લાગે છે કે જો તે સમયે પેલો બહાદૂર યુવક મારી મદદે આવી ન પહોંચ્યો હોત તો અત્યારે હું હતો ન હતો થઈ ગયો હોત. પણ તે કેાણુ હશે ? હું ઘણો જ દિવસગીર છું કે ગભરાટને લીધે મારી સ્ત્રી તેનું નામ કામ પણ પૂછી શકી નહિ.”

“ એનું નામ તથા કેાણુ મેં લખી લીધું છે. આપને જોઈતું હશે તો હું આપીશ.” પેલા સિપાઈએ કહ્યું.

“ તો તો ઘણું જ સાફ. આવતી કાલે હું તેની તપાસ કરીશ. આવતી કાલે હું—અરે પણ ભૂલી કેમ ગયો ?—રહવારે તો મારે બહાર ગામ જવાનું છે. ડોક્ટર ! આવતી કાલે હું બહારગામ જવાને શક્તિમાન થઈ શકીશ, ખરું ને ?” યાજ્ઞિકે પૂછ્યું.

“ એ તો આવતી કાલે રહવારે કેવી સ્થિતિ રહે છે તેના ઉપર આધાર રાખે છે.” ડોક્ટરે જવાબ આપ્યો : “ મારી રજા સિવાય બહાર નિકળવું નહિ.”

“ જો આપ મને રજા નહિ આપો તો ઘણી જ અગવડ પડશે. ” યાત્રિકે જાણાવ્યું અને તેણે ટુંકામાં સોરાબજી સાથે થયેલી ગોઠવણની વાત ડોક્ટરને કરી.

ડોક્ટરે કહ્યું: “ તમારી વાન સાચી છે, પણ અત્યારે હું ચોક્કસપણે કશું કહી શકતો નથી. બાકી હું એમ માનું છું કે જો રાત્રે તમને શાંત નિદ્રા આવી જશે તો સહવારે તબિયત તદ્દન સારી થઇ જશે. ”

“ પણ કાલે સહવારે જો હું ગાન્ટરોડ સ્ટેશન ઉપર જઇ શકું નહિ તો સોરાબજી શેઠ મારી રાહ જોશે અને મને નહિ આવેલો જોવાથી શું કરવું તેનો તેમને વિચાર થઇ પડશે. એટલે આજે મને નડેલા અકસ્માતની હકીકત તેમને જણાવવી જોઇએ. હવાલદાર ! તમે મારા ઉપર મહેરબાની કરશો અને ટેલીફોનથી સોરાબજી શેઠને ખબર આપશો ? ”

“ બેશક, સાહેબ ! હું ચોક્કસપણે જઇને તુરત તેમને ટેલીફોન કરીશ. સોરાબજી શેઠ જેવા મહાન હિટક્રિટવને અનેક કામ હોય. તેમને સહવારે સ્ટેશન ઉપર નકામા ખોઢી કરી મૂકાય નહિ. મુખ્યદેખના કોઇ પણ મતુખ્ય કરતાં તેમનો સમય વધારે મૂલ્યવાન છે. ”

સિપાઇ તુરત ચોક્કસ પર ગયો. સોરાબજી જેવા મોટા હિટક્રિટવ સાથે ટેલીફોન દ્વારા સંભાષણ કરવામાં તે ઓછું માન સમજતો ન હતો. એટલે આવી સુંદર તક મળવાથી તે મનમાં ખુશ ખુશ બની ગયો હતો.

તે તુરત ચોક્કસપણે આવ્યો અને સખ ઇન્સ્પેક્ટરને સર્વ હકીકત જણાવીને તેણે ટેલીફોનની ઘંટડી ચાલુ કરી તથા યાત્રિકને નડેલા અકસ્માતથી સોરાબજીને ટુંકામાં માહિતગાર કર્યો.

મકરણ ઉમું.

અમીશ ઉપરનું નિશાન.

ટેલીફોન મારફત થયેલા એ સંભાષણની સોરાબજીના મન ઉપર વિજળીના જેવી અસર થઈ. તે રીસીવર તેના હુકમાં બરાવીને રૂસ્તમ તરફ કર્યો અને બોલ્યો : “રૂસ્તમ ! ચાલ, આપણે અત્યારે ફોનિન્ટન રોડ પર મી. યાજ્ઞિકની પાસે જવાનું છે.”

તેણે એકાએક કરેલા નિર્ણય તથા તેની ગંભીરતા ઉપરથી રૂસ્તમ ચિંતાપૂર્ણ દૃષ્ટિથી બોલ્યો : “કાંઈ બન્યું છે, સાહેબ ?”

“હા, માર્ગમાં હું તને કહીશ. વખત ધણો વિતી ગયેલો હોવાથી કદાચ આપણો નેપોલીયન બહુ ઉપયોગમાં નહિ આવી શકે, છતાં પણ તેને આપણી સાથે રાખીએ.”

“કાંઈ ગંભીર બન્યું હોય એમ લાગે છે !” રૂસ્તમે વિચાર કર્યો.

પરંતુ મકાનમાંથી બહાર પડ્યા બાદ એક ભાડુતી મોટરમાં બેસીને તેઓ પહેલ તરફ જવા લાગ્યા ત્યારે સોરાબજીએ ટેલીફોન દ્વારા જે હકીકત ખેતાના જાણવામાં આવી હતી તે રૂસ્તમને જણાવી.

રૂસ્તમ છટકારાનો દમ ખેંચીને બોલ્યો : “હું માનતો હતો એટલું બધું ખરાબ નથી. હું ધારૂં છું કે રસ્તા પર પસાર થનારા છાકટા કે મવાલીઓએ મી. યાજ્ઞિક ઉપર હુમલો કર્યો હશે અને તે થોડા વખતમાં જ સાબ—”

“આ હુમલો કરનારાઓ સાધારણ દારૂડીયા કે મવાલીઓ હતા એમ માની લેવાની ઉતાવળ ન કર.”

“એટલે ! આપ શું ધારો છો ?”

“હું એમ માનું છું કે આ પણ એક કારસ્થાન છે. હમણાં મને વધુ સવાલ ન કર. ન્યારે એ વિષે હું મી. યાજ્ઞિક સાથે વાત કરીશ ત્યારે તું બધું સમજી શકીશ.”

તેઓ થોડા સમયમાં જ વિદ્યાર્થી ગૃહના પ્રવેશ દ્વાર પાસે આવી પહોંચ્યા. તેઓ મોટરને અહીં જ રાખીને અંદર ગયા. યાજ્ઞિક બિછાનાપર સૂતા હતા.

સોરાબજીને અત્યારે અહીં આવેલો જોષને યાજ્ઞિક આભારદર્શક સ્વરે બોલ્યો: “સોરાબજી શેઠ! તમે કેટલા બધા ભલા છો? પણ આટલી મોટી રાત્રે તમારી નિદ્રામાં ખલેલ પહોંચાડી તમને અહીં બોલાવવાનો મારો ઇરાદો ન હતો. મેં તો માત્ર મારે ખાતર તમારે સહવારે આન્ટરોડ સ્ટેશન પર ખોટી થર્મ રહેવું ન પડે તેટલા માટે આ હકીકતથી તમને વાકેફ કરવાનું કહ્યું હતું.”

“મી. યાજ્ઞિક! એ માટે મારી માફ માગવાની જરૂર નથી. તમારા ઉપર થયેલા હુમલાને લગતી વિગત તમારી પાસેથી જાણી લેવાનું મને જરૂરનું લાગવાથી સહવાર પડવાની રાહ નહિ જોતાં અત્યારે જ હું આવ્યો છું.”

યાજ્ઞિક સોરાબજી સામે આંખો ફાડીને જોઈ રહ્યો. તે બોલ્યો : “આ હુમલાને આટલી બધી અગત્ય આપવાની શી જરૂર?”

“તમે ન સમજ્યા?” ડિટેક્ટિવ બોલ્યો: “તમારા ઉપર થયેલા આ હુમલાનો પેલા વસંતપુરના બનાવ સાથે સંબંધ હોય એ સંભવિત છે.”

“હું! એ તો મારી કલ્પનામાં પણ ન હતું! એ કેમ બની શકે? હું નથી ધારતો કે એ બે મવાલીઓનો વસંતપુરના બનાવ—”

“તમે અહીં આવ્યા ત્યારપછી આજ પહેલાં કદિ આવા પ્રકારનો હુમલો તમારા ઉપર થયો હતો ખરો?” ડિટેક્ટિવે પ્રશ્ન કર્યો.

“કદિ પણ નહિ. આ સ્થળે મોટે ભાગે દારૂડીયા, લોફર અને હલકા વર્ગના બનીતિમાન લોકો રહે છે. છતાં પણ મારા તરફ તમામ લોકો માનની દૃષ્ટિથી જુઓ છે અને સદ્ભાવ તથા માયા રાખે છે.”

“વાર, તો પછી એકાએક તમારા ઉપર તમારા વિદ્યાર્થી ગૃહના જ બાગમાં હુમલો થાય છે તેમાં કશો ભેદ હોવો જોઈએ. પરંતુ પ્રથમ જે બન્યું હોય તે બધું મને અનુક્રમમાં વિગતવાર જણાવો.”

યાત્રિકે જે હકીકત કહી તે સોરાબજીએ લક્ષપૂર્વક સાંભળી લીધી. તેણે અચાનક આવીને પોતાને સહાય કરનાર હુરિશ્ચંદ્રનું નામ તથા ઠેકાણું હવાલદાર પાસેથી મેળવ્યું હતું તે પણ જણાવ્યું.

“એટલું તમારું સદ્બલાગ્ય કે આ હુરિશ્ચંદ્ર બરાબર વખતે તમારી મદદે આવી પહોંચ્યો.”

“તદ્વન ખરું છે. મારું જીવન તેને જ આભારી છે અને તેથી પહેલી જ તકે તેને મળીને હું તેનો આભાર માનવા ઇચ્છું છું. ઘણો જ બદાદર યુવક હતો.”

“હું પણ કદાચ તેને મળીશ. પણ હું નથી ધારતો કે તમારા ઉપર હુમલો કરનારાઓના સંબંધમાં તે પોલીસને વિશેષ જણાવી શક્યો હોય.”

“ના, એ સ્થળે અત્યંત અંધકાર હતો.”

સોરાબજીએ ઓરડામાં ચોતરફ દૃષ્ટિ કરી અને છેવટે તેની નજર ખુરસી ઉપર ટાંગેલાં કાદવથી ખરડાયેલાં વસ્ત્રો ઉપર ઠરી.

“મી. યાત્રિક ! એ વખતે તમે આ કોટ પહેર્યો હતો ?” તેણે પૂછ્યું.

“હા, સાહેબ ! મારી સ્ત્રીએ હમણાં જ તેના ઉપર અશ ફેરવીને મારી ખંખેરી નાંખી છે.”

“તેના પર અશ ફેરવી દીધો !” સોરાબજી નાઉમેદીના સ્વરે બોલ્યો : “એ કાંઈ ઠીક થયું નહિ.”

“હું ઘણો જ દિલગીર છું. પણ નહિ તો આપ શું કરત ?”

“વાર-વાર, કાંઈ હરકત નહિ. આ પણ એ વખતે તમે પહેર્યું હતું, ખરું ને ?” એમ બોલતાં સોરાબજીએ બીજી ખુરસીની પીઠ પર લટકતું એક સફેદ ખમીશ ઉપાડ્યું.

“હા જી, આજે જ મેં મારું મેલું ખમીશ બદલાવીને આ ધોયેલું પહેર્યું હતું. પરંતુ તે હવે ધોવરાબ્યાસિવાય પુનઃ પહેરી શકાય તેવું રહ્યું નથી. બે માહિના એક માણસે તેને તદ્વન ગંદું બનાવી દીધું છે.”

“એ માણસ તમારી છાતી ઉપર પગ મૂકીને કૂઘો લાગે છે.”

“હા, તે મને તેના એ પગની લાત મારવા જતો હતો ત્યાં હુરિશ્ચંદ્રે આવીને એવા જોરથી તેના પડખામાં મૂકી મારી કે પોતાનું સમતોલપણું જાળવવાને માટે તે મારી છાતીપર પગ મૂકીને બીજી બાજુએ ફેલી ગયો.”

“અને એ પ્રમાણે કરીને તે તેના પગનું પૂર્ણ નિશાન આપણા અવલોકનને માટે મૂકતો ગયો છે. આ જૂઓ.”

“સોરાબજીએ યાજ્ઞિકની સામે ખમીશ ધરી રાખ્યું. તેના છાતીવાળા ભાગ પર જમણા ભાગમાં કાદવવાળા થયેલા ખૂટના તળીયાનું સંપૂર્ણ ચિહ્ન હતું.”

“આ વધારે સારો અને કીમતી પુરાવો છે. તે આપણને ઘણો મદદગાર થઈ પડશે.” ડિટેક્ટિવે આશા આપી.

“પુરાવો !” યાજ્ઞિકે આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું : “પોલીસ મારા ઉપર હુમલો કરનારાની તપાસ ચલાવી રહી છે. પરંતુ હું નથી ધારતો કે તે તેનો પત્તા મેળવી શકે; અને સોરાબજી શકે ! આ લોકોને પકડવાને માટે તમે જાને શ્રમ લેવાનું જરૂરી ધરો છો ?”

“ના, અત્યારે તો હું કશો શ્રમ લેવાનો નથી; પરંતુ જરૂર પડે ત્યારે તેમનો પિછો લઈ શકાય એવા સાધનની જરૂર છે. કેમ કે તેમનો વસંતપુરવાળા બનાવની સાથે સંબંધ હોય એવી મારી માનિતતા છે.”

“આ તમે બીજી વાર કહ્યું. પરંતુ એ કેમ બની શકે ? હું એ કેસમાં રસ લઉં છું એ તેમના જાણવામાં શી રીતે આવી શક્યું હશે ?”

“એનો જવાબ સહેલો છે. શામજીની દીકરીની પાછળ પાછળ તેઓ વસંતપુરથી અહીં સુધી આવ્યા હશે.”

“તમારું આ સૂચન તદ્દન બંધ બેસતું અને માનવા જોગ છે. પણ એમ કરવાનું કારણ શું ?”

“જેણે શામજીની વિરૂદ્ધ આ કારસ્થાન ઊભું કર્યું છે તેણે

તેમને શામજીની દીકરીની લીલચાક્ર ઉપર નજર રાખવાનું કહ્યું હશે.”

“અગાઉ પણ તમે કારસ્થાન વિષે બોલ્યા હતા. એવું કારસ્થાન હોય એમ તમે ખરેખર ધારો છો ?” યાજ્ઞિકે પૂછ્યું.

“શરૂઆતમાં તો એવી મારી કલ્પના માત્ર હતી. પરંતુ તમારા ઉપર થયેલા આ હુમલાની લકીકત જાણ્યા પછી હું ચોક્કસપણે માનું છું કે મારી કલ્પના સાચી છે. આ પગલાનું ચિહ્ન અત્યંત મહત્વવાનું પુરાવો થઈ પડશે. હું તેનો ફોટોગ્રાફ પાડી લેવા ઇચ્છું છું. ત્યાં સુધી આ ખમીશ આ સ્થિતિમાં સાચવી રાખવાની જરૂર છે.”

તેણે પેલા પગલાના ચિહ્નની પુનઃ તપાસ લીધી. “છાપ આપ્યાદ ઉડી છે.” તે બબડ્યો: “રખરખું સોલ હોય તેમ લાગે છે. લગભગ નવો જ છે. રોબીનહુડ નું નામ છે અને એક ખીજન કાપતાં તીરોનો ટ્રેડમાર્ક છે. ફક્ત ! આ યાદ રાખી લેજો અને આ ખમીશને સાચવી, કાગળમાં લપેટીને રાખી મૂક.”

ફક્ત પેલું નામ અને ટ્રેડમાર્ક પોતાની નોટબૂકમાં ટપકાવી લીધાં અને એક પસ્તીના કાગળમાં ખમીશ લપેટી લીધું. પછી સોરાબજીએ યાજ્ઞિકને તેના ઉપર ખાગમાં બગાડર કંચે સ્થળે હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો એ વિષે પ્રશ્ન કર્યો.

યાજ્ઞિકે તે સ્થળનો નિર્દેશ કર્યા બાદ સોરાબજી ઉઠ્યો અને બોલ્યા: “વારું હવે જઈશ. આજ રાત્રે આપણને બન્નેને પૂરતા આરામની જરૂર છે. કારણ કે આવતી કાલે આપણને ઘણું કામ રહેશે. કાલે સહવારે વખતસર હું આન્ટરોડ સ્ટેશન ઉપર જઈશ. હું આશા રાખું છું કે તખીયત પણ સહવારે સારી થઈ જશે અને તમે ત્યાં આવી શકશો. જો તમે નહિ આવ્યા હો તો તમારી તખીયત સારી નથી એમ હું સમજીશ અને એકલો જ વસંતપુર જઈશ. સાહેબજી!”

“સાહેબજી, સોરાબજી શિક ! મને અત્યારે જ ઘણું કામ છે. એટલે આવતી કાલે તો હું પુનઃ સાંજે સારો બની જઈશ.”

તે તથા રૂસ્તમ જે સ્થળે હુમલો થયો હતો ત્યાં આવ્યા. સોરા-બજારે જમીનનું અવલોકન કર્યું તો ત્યાં ખૂટનાં ઘણાં ચિહ્ન તેમની દષ્ટિએ પડ્યાં. તેના અર્ધોઅર્ધ ચિહ્નોમાં પેલા ખમીશ ઉપરના નિશાનના જેવીજ રચના સોલની સ્પષ્ટ છાપ હતી. તેઓ આ ચિહ્ન જોતા જોતા આગળ વધ્યા અને બાગની દિવાલ પાસે આવી પહોંચ્યા. આ દિવાલ પરથી કૂદીને પેલા બે જણા બહાર ગલીમાં ગયા હશે એવી તેમણે કલ્પના કરી.

તેઓ બહાર નિકળીને ગલીમાં તે સ્થળે ગયા. ત્યાં પણ એ જ રચના સોલનાં બે ત્રણ ચિહ્ન જોવામાં આવ્યાં. પરંતુ આ રસ્તા પર પુષ્કળ માણસોનો જવર અવર હોવાથી અનેક પગલાંનાં નિશાનો હતાં. એથી તેઓ આગળ વધી શક્યા નહિ. એટલે એ પ્રયત્ન છોડી દધને સોરાબજાર રૂસ્તમ તથા નેપોલીયન સાથે મોટરમાં બેસીને પોતાના મકાન તરફ હાંકારી ગયો.

—:૦:—

પ્રકરણ ૮ મું.

ગરીબાઈના ગજબ

વિદ્યાર્થી ગૃહમાં યાત્રિક અને પોતાના મકાનમાં સોરાબજારો શાંત અને નિશ્ચિંત નિદ્રાનો ઉપભોગ કરવા લાગ્યા. પરંતુ એક અન્ય વ્યક્તિ કે જેની સાથે આપણી વાર્તાને સંબંધ છે, તેના નસીબમાં એવી શાન્ત અને નિશ્ચિંત નિદ્રાનો ઉપભોગ કરવાનું માંડેલું ન હતું. તે આપણો બહાદુર યુવક હુરિશ્ચંદ્ર.

તે પોલીસના સિપાઈથી છૂટો થઈને સીધો પોતાના ગૃહ તરફ જવા લાગ્યો. તેણે આચાર્ય યાત્રિકનું દિયકારા હુમલામાંથી રક્ષણ કર્યું હતું. તેમાં તે માનવધર્મ અને પોતાનું કર્તવ્ય સમજતો હતો. પરંતુ યાજ્ઞથી એ વિષયના વિચારને તેણે તેના મગજમાંથી હાંકી કાઢ્યો.

કારણ કે આજ ઘણા દિવસો થયા તેનું મગજ ખીજ પણ એથી અધિક મહત્વના વિચારથી ઘેરાયેલું હતું.

તેની પ્રેમાળ અને સુંદર પત્ની નિર્મળા આજ કેટલાક સમયથી માંદી હતી. જ્યારે યુરોપમાં મહાન યુદ્ધ થયું તે વખતે હુરિશ્વંદ્રે સૈનિક તરીકે હિન્દી સૈન્યના ક્રાન્સના રણક્ષેત્ર પર રાજસેવા બજાવી હતી. તે વખતે જર્મન સૈનિકો સાથે યુદ્ધ કરતાં તેને ગોળી લાગવાથી જખમ થયો હતો. એ જખમ રૂઝાયા બાદ એટલે આજથી ચાર વર્ષ પહેલાં તેનું લગ્ન નિર્મળા સાથે થયું હતું.

લગ્ન સમયે નિર્મળા હજુપુષ્ટ ન હતી છતાં તેનું આરોગ્ય સારું હતું. દોઢ વર્ષ સુધી તે આરોગ્ય ટકી રહ્યું. પરંતુ ત્યારબાદ તેણે એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો અને તેને સુવારોગ લાગુ પડ્યો.

તે ઉત્તરોત્તર નબળી પડતી ગઈ અને રોગગ્રસ્ત માતાનું સ્તનપાન કરીને ન્હાની બાળકી પણ રોગીષ્ટ બનતી ગઈ.

એથી હરિશ્વંદ્રને માતા અને પુત્રી બન્નેની ચિંતા થઈ પડી. તેણે એક સારા ડોક્ટરની સહાય લીધી. પણ ડોક્ટર બિચારો શું કરે ? ગમે તેટલા ઉપચાર કરવા છતાં નાની બાળા પૂરી ત્રણ વર્ષની પણ ન થઈ તે પહેલાં પ્રભુએ તેમની પાસેથી પોતાની એ થાપણ ઝુંટવી લીધી. હાવ ! આવી સુંદર દેખાવની હસમુખી બાળાનો વિયોગ માતાપિતાને અસહ્ય થઈ પડ્યો. એક દિવસ નિર્મળા માંદી હતી. તેમાં આ આઘાતથી તેનું શરીર વિશેષ લથડ્યું.

હવે તો તેની તખીયત એટલી બધી અગડી હતી અને તે એટલી બધી અશક્ત બની ગઈ હતી કે પોતાની પ્રેમમૂર્તિરૂપ પતિદેવની સગવડ સાચવવાને માટે મહા મુશ્કેલીએ ગ્રહણ કરી શકતી.

શરૂઆતમાં તો હુરિશ્વંદ્ર એક કામ કરનારી રાખીને તેની પાસે પરચુરણ કામ કરાવવાનું રાખ્યું હતું. એટલે નિર્મળાને વિશેષ શ્રમ પડતો ન હતો. પરંતુ હવે તે સગવડ પણ રહી ન હતી. કેમ કે હુરિશ્વંદ્ર જે શેઠને ત્યાં નોકરી કરતો હતો તેમણે ધંધાની મંદીને

લીધે પોતાની પેઢીમાંથી ફેટલાક નોકરો ઓછા કર્યા હતા. તેમાં હરિશ્ચંદ્ર પણ આવી ગયો હતો.

તે આ નોકરીમાં કશું અચાવી શક્યો ન હતો. કારણ કે તેની પુત્રી અને પત્નીની માંદગીને લીધે દવા વગેરેમાં અને ઘરખર્ચમાં મહિનાનો પગાર ખલાસ થઈ જતો હતો. તેને તેની માતાના મૃત્યુ સમયે મળેલા વારસામાંથી તેણે સો રૂપિયા અચાવી પોસ્ટ ઓફીસમાં મૂકેલા તે તથા તેનું કુલ્લે આજ મળીને દોઢસો રૂપિયાની રકમ તેની પાસે થઈ હતી.

આ રકમ ઉપર તેની દૃષ્ટિ ગઈ. પરંતુ તે ફેટલો સમય ચાલે ? મંદવાડનો ખાટલો અને આવક નહિ. એટલે દોઢસો રૂપિયા તો બે માસમાં ખલાસ થવા આવ્યા. હવે તેને ચિંતા પેડી અને તે નોકરીની સોંધ કરવા લાગ્યો પરંતુ ત્યાં તગામ સ્થળે નોકરો ઓછા કરવાની યોજના અમલમાં મૂકાતી હોય ત્યાં તેનો ટેટા ક્યાંથી ઝાઝે ? માત્ર તે ટાઇપરાઇટિંગ અને ડ્રાઈફ્ટિંગનું કામ બાજુનો હોવાથી થોડા સમયને માટે તેને કામ મળતું અને તે ખલાસ થતાં બીજો સ્થળે નોકરીને માટે ફાંફાં મારવા પડતા. આ પ્રમાણે તે જેમ તેમ ગાડું મળડાવતો હતો. પરંતુ આવી સ્થિતિમાં વધુ વખત નબી શકે તેનું ન હતું.

જે દિવસની આપણે વાત કરીએ છીએ તે દિવસે તે સહવારે જમીને નોકરીની તલાશમાં જ નિકળ્યો હતો. કેમ કે આજ ફેટલાક દિવસથી તેને કશું પણ કામ મળ્યું ન હતું. તે ફેટમાં એક પેદીમાં ગયેલો, પણ ત્યાં આજે શેઠ આવ્યા ન હતા. શેઠનો બંગલો પરેલ ઉપર હતો. એટલે તેમને મળવાને માટે ફેટમાંથી ચાલતો પરેલ ગયો. ત્યાંથી કશો આશાજનક જવાબ નહિ મળવાથી તે આખા દિવસના શ્રમથી થાકેલો અને કંટાળેલો ચાલતો મજગામ તરફ ડ્રાઈવિંગ રોડના ટુંકા માર્ગે જતો હતો. તે વખતે વિદ્યાર્થી ગૃહ પાસે આવતાં બાગમાં યાસિકને સહાય કરવાને માટે દોડી ગયો હતો.

હવે તે પોતાની અશક્ત અને રોગગ્રસ્ત પત્ની નિર્મળાનો વિચાર કરતો ગૃહ તરફ જવા લાગ્યો. નિર્મળા મકાનપર એકલી જ હતી. તેની સંભાળ લેવાને માટે કાંઈ આવ્યાને રાખવાની તેનામાં શક્તિ ન હતી. પરંતુ તેની પાડોશમાં એક પ્રાદ વિધવા બાઈ પોતાના દીકરા સાથે રહેતી હતી. આ બાઈ મહેનતુ, પ્રેમાળ અને ભલા સ્વભાવની હતી. તે આ લોકોને પોતાનાથી અનતી સહાય આપતી અને નિર્મળાનું દુઃખ ઓછું કરવા તે તેને આશ્વાસન આપ્યા કરતી હતી.

હરિશ્ચંદ્ર તેના માળા પર પહોંચ્યો અને ત્રીજા માળાપર પોતાના રૂમમાં ગયો. નિર્મળા અપોરથી સ્નાન સુધી સુષ્પ રહી હતી. પરંતુ અત્યારે એ કલાક પહેલાં ઉઠીને તે પોતાનો ઘણી થાક્યો પાક્યો બહારથી આવે તેને માટે બાખરી શાક બનાવી, શઘડી ઉપર દુધ ગરમ કરતી બેઠી હતી. તેનો ચહેરો ફિક્કો બની ગયો હતો. શરીરમાંથી ઘણું લોહી ઓછું થઈ ગયું હતું. પરંતુ તેના વદનનું નૈસર્ગિક સૌંદર્ય તેનો ત્યાગ કરીને ચાલી ગયું ન હતું. તેનું મૃદુ અને મધુર સ્મિત તેના ઓષ્ટ ઉપર સર્વદા તરવરતું જણાતું હતું.

હરિશ્ચંદ્ર અંદર આવીને બોલ્યો: “બહાલી નિર ! હું આજે ધાર્યા કરતાં સહેજ મોડો થયો છું. પરંતુ વચ્ચે એક સ્થળે થોડું રોકાણ થયું. ત્યાં મારે મારામારીમાં હોમાવું પડ્યું હતું.”

નિર્મળાને ફાળ પડી: “મારામારી શાની ?” તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

હરિશ્ચંદ્રે હાંકામાં વિદ્યાર્થી ગૃહના બાગમાં અનેલી ઘટના જણાવી. પરંતુ તેમાં પોતાની હિમ્મત કે બહાદુરી ઉપર વિશેષ ભાર મૂક્યો નહિ. કેમ કે આત્મપ્રશંસા તેને બિલકુલ ગમતી નહિ.

“બહાલા ! આવા એક વૃદ્ધ પુરુષને મદદ કરવામાં તમે ખરેખર પુન્યનું અને બહાદુરીનું કામ કર્યું છે.” નિર્મળા પ્રેમાળ દૃષ્ટિથી પોતાના સ્વામી તરફ જોઈ રહી.

“એમાં શું ? એ તો મનુષ્ય માત્રની ફરજ છે. મેં કશું વિશેષ

કર્ચું નથી.” હુરિશ્વંદ્ર સરલ ભાવથી બોલ્યો અને તેણે નિરૂને પોતાના પાસામાં લઇને તેના ઓષ્ટને ચુંબનથી અંકિત કર્યા.

પછી બન્ને જણા ખાવા બેઠા; ભાખરી, શાક ને દુધ. પરંતુ પ્રેમાળ પત્નીના હાથથી બનેલી રસોઇમાં કેવો સ્વાદ હોય છે તેનો અનુભવ તો એવી પત્ની જોને પ્રાપ્ત થઇ હોય તે જ કરી શકે. તેનું વાણી દ્વારા વર્ણન અઘ શકે નહિ.

જમી રહ્યા પછી નિર્મળાએ આજે આખા દિવસની મહેનતનું કશું પરિણામ આવ્યું કે કેમ એ વિષયમાં પ્રશ્ન કર્યો.

“દરેક સ્થળે નિરાશા જ મારી રાહ જોઇને બેઠી રહી હતી.” હુરિશ્વંદ્રે જવાબ આપ્યો: “કોઇ સ્થળે ઉમેદવારોની સંખ્યા વધારે હોય, કોઇ સ્થળે નોકરો ઘટાડવાનું કામ ચાલતું હોય, કોઇ ઠેકાણે પગારમાં ત્રીશ-ચાળીશ ટકાનો ઘટાડો થતો હોય, તો ત્યાં નવા માણસનો પત્તો ક્યાંથી ખાય ? પરંતુ ચિંતા નહિ, આજ નહિ તો કાલ, પરમ દિવસ, ચાર દિવસ પછી પણ હું ઠેકાણે પડી જમશ.”

નિર્મળાનાં નેત્રો પર અશ્રુબિન્દુ આવી ગયાં. તેણે બીજી તરફ મુખ ફેરવીને એ અશ્રુબિન્દુ લૂછી નાંખ્યાં. પરંતુ એ સ્થિતિ હુરિશ્વંદ્રના લક્ષ બહાર રહી શકી નહિ. તે નિરૂના મસ્તકને પોતાની છાતી સરમું ચાંપીને બોલ્યો: “નિરૂ ! બહાલી ! રડે છે શા માટે ?”

“શું કહું, નાથ !” તે બોલી: “એ બધો મારો જ વાંક છે. મેં જ તમને હેરાન કર્યા છે.”

“તારો વાંક ? તેં મને હેરાન કર્યો ! એવું કેમ બોલે છે ?”

“હા, જો તમારું મારી સાથે લગ્ન ન થયું હોત તો તમે અત્યારે સુખી હોત. મેં તમને એક નહિ અને બીજી રીતે ખર્ચના ખાડામાં ઉતારી દીધા છે. તમે પણ તે બાણો છો.”

“એવું ન બોલ: બહાલી !” તેને પુનઃ પોતાના બન્ને હસ્ત વડે આલિંગન આપતો તે બોલ્યો: “બહાલી ! હું બાણ છું કે

આપણી પાસે અત્યારે કુટી બદામ પણ નથી. તથાપિ તારા જેવી પ્રેમાળ પ્રિયતમા મારા મનથી લક્ષાધિપતિ શ્રીમંતોના ખજાના કરતાં યે વિશેષ છે. જ્યારે તારા સમાગમમાં હું રહું છું ત્યારે જાણે સ્વર્ગીય સુખ ભોગવતો હોઉં એમ મારા મનને થાય છે. માટે તારાં નેત્રો લૂછી નાંખ અને પુનઃ કદિ પણ આવા શબ્દો ઉચ્ચારીશ નહિ.”

તેણે નિર્મળાને એમ ને એમ ઉચ્ચારીને બિજાનામાં સુવાડી અને તે તેની પાસે બેઠો. નિર્મળા થોડા સમયમાં નિદ્રાને આધીન થઈ ગઈ. પોતાની પ્રિયતમાના નિર્દોષ અને પવિત્રતાના પ્રભાવથી તેજોમય દેખાતા મુખમંડળ સામે જોઈ રહ્યો. તેને માત્ર એક જ ચિંતા થતી હતી કે નિર્મળાનું શરીર દિન પ્રતિદિન નબળું પડતું જાય છે. ડોક્ટરે પણ અનેક વાર તેને તેની સ્ત્રીની ખાસ સંભાળ રાખવાનું કહ્યું હતું. કેમ કે નિર્મળાનાં ફેફસાં નબળાં હોવાથી તેને ક્ષય લાગૂ પડવાની ડોક્ટરને ભીતિ હતી. ડોક્ટરે એક કરતાં વધારે વખત તેને સૂચના કરી હતી કે “તમે તમારી જાને મુંઝવતી બહાર કાં તો કોઈ સફી હવાવાળા પ્રદેશમાં અથવા તો છેવટે જ્યાં પુષ્કળ ખૂલ્લી હવા અને પ્રકાશ સતત મળ્યા કરે તેવા સ્થળે લઈ જાઓ તો સારું. મુંઝવમાં ધીમે ધીમે ને અશક્ત બનશે અને અંતે તેનું શરીર છૂટી જશે; જ્યારે ગામડાની ખૂલ્લી હવા તેને ઘણો જ સારો લાભ કરશે.”

આ શબ્દોનું હૃદયસ્પર્શને અનેક વાર સ્મરણ થતું. પરંતુ તે બિચારો તેની સ્ત્રીને કેવી રીતે બહારગામ લઈ જાય? તેની પાસે પૈસા ક્યાં હતા? જ્યાં પેટનો ખાડો પૂરવાને માટે આમ ને ધરતી એક કરવાં પડતાં હતાં, ત્યાં બહારગામ લઈ જવાનું ખર્ચ ક્યાંથી કરવું?

અત્યારે પણ આ જ વિચાર તેના મનમાં ચાલી રહ્યો હતો. “અત્યારે જો હું આને માથેરાન કિંવા કોઈ ન્હાના ગામડામાં ખૂલ્લી હવામાં લઈ જાઉં તો તેનાં ફેફસાં મજબૂત થાય, ફિક્કા ગાલ પર

સુરખી આવે, શરીરમાં લોહી વધે અને તેની અશક્તિ એકદમ અદ-
શ્ય થઈ જાય. પણ-પણ—” તેનો વિચાર આગળ વધી શક્યો નહિ.
હાય ! મુંઝવણમાં આવાં કેટલાં કુટુંબો હશે ?

તેનાં નેત્રામાંથી ખરખર અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. તે પોતાના મિછા-
નામાં પડ્યો. પરંતુ તેને નિદ્રા આવી નહિ. આમથી તેમ પાસાં
ધસવા લાગ્યો. છેવટે એક-એ વાગ્યે તેની આંખો ભારે થઈ, તે ઉઠી
ગયો. પરંતુ વિચિત્ર ભયાનક સ્વપ્નાં તેને ચિંતાતુર બનાવતાં અને
કોઈ વાર તે ઝગડોને જાગી ઉઠતો.

—:૦:—

પ્રકરણ હમું

અકલ્પિત સહાય

પરંતુ કોઈ પણ મનુષ્યની સ્થિતિ બધો સમય એક સરખી
રહેતી નથી. હુરિશ્વંદ્રને પણ નહિ ધારેલા સમયમાં
અકલ્પિત રીતે સહાય મળવાની હતી.

બીજે દિ-સે સહવારે સારામજી ગ્રહેલો હતો. તે વખતે તેના
મગજમાં એક વિચાર ઘોળાયા કરતો હતો. તે વિચાર એ હતો કે
મજગામમાં હુરિશ્વંદ્રને ત્યાં જઈને તેને પોતાની સાથે કુંદનપુર
આવવાને માટે સમજાવવો. આ કેસના સંબંધમાં તેણે રાત્રી કરેલા
વિચારને પરિણામે તે આ નિર્ણય ઉપર આવ્યો હતો.

પણ તેને સાથે લઈ જવાનું કારણ શું ? કારણ માત્ર એટલું
જ કે તેણે પેલા હુમલો કરનારાઓને જોયા હતા. તે અધારાને
લીધે સ્પષ્ટ જોઈ શક્યો ન હતો, છતાં પણ તેણે પોલીસને કહ્યું હતું
કે તે એ લોકોને તેમના બાંધા ઉપરથી, તેમના અવાજ ઉપરથી
કદાચ ઓળખી શકે ખરો.

વારૂ, ત્યારે એમ માનો કે એ માણસો વસંતપુરથી અહીં
આવ્યા હોવા જોઈએ; તો પછી તેઓ મી. યાસિક ઉપર હુમલો

કરવાની તેમને સૂચના કરનાર પાસે પુનઃ વસંતપુર ગયા હશે. આ વિચાર સ્વાભાવિક રીતે જ સૌરાષ્ટ્રના મનમાં ઉદ્ભવ્યો.

તેની સાથે જ એક બીજો વિચાર આવ્યોઃ કદાચ એમ માને કે આમાં કોઈ પણ પ્રકારના કારસ્થાન જેવું નથી અને પોતાની કલ્પના તદ્દન ખોટી જ છે. છતાં પણ તે ખરી હોવાનો સંભવ તો છે જ. એટલે જો હુરિશ્વંદ્રને ત્યાં લઈ જવામાં આવે અને તે માશ્વરેટની કોર્ટમાં અથવા અન્ય સ્થળે એ બદમાશોને જૂઝમે તથા તેમને પકડી આપે તો કામ ઘણું જ સહેલું થઈ જાય.

આવો વિચાર કરી તે પોતાના મનમાં નિર્ણય કરી, ચલા અને નારતો લઈને વિના વિલંબે રસ્તમ તથા નેપોલીયનની સાથે મઝગામ તરફ જવાને ઉપજ્યો.

તેની ગાડી હીરા મોતીના માળા પાસે આવી પહોંચી. એ વખતે યરાયર સાત વાગ્યા. હુરિશ્વંદ્ર પણ છ વાગ્યે ઉઠી, શવડી ઉપર ગરમ પાણી કરી, ન્હાઈને પરવારી ગયો હતો અને અત્યારે ચલા તૈયાર કરતો હતો. નિર્મળા હજી ઉઠી ન હતી. ચલા તૈયાર થાય એટલે તેને ઉઠાડવી એવો તેના ધરદો હતો. તે વખતે સૌરાષ્ટ્ર ત્યાં આવ્યો હતો. હુરિશ્વંદ્રે બહારના ખંડમાં આવીને સૌરાષ્ટ્રને ખેસવાને એક ખુરસી આપી. તે તથા રસ્તમ એક ન્હાના ખાંકડાં ઉપર બેઠા. પોતાની પત્ના સુતેલી હોવાનું કારણ પણ તેણે ટુંકામાં જણાવી દીધું. સૌરાષ્ટ્ર તેના તથા તેના ઓરડાના દેખાવ ઉપરથી તેની સ્થિતિ કળી ગયો અને તેણે દિલસોજ પૂર્વક હુરિશ્વંદ્રની સ્થિતિ સંબંધી કુટલાક પ્રશ્નો કર્યા. એ ઉપરથી હુરિશ્વંદ્રે નિખાલસ ભાવથી આ મહાન ડિટેક્ટિવ સમક્ષ પોતાની ખરેખરી સ્થિતિ પ્રકટ કરી દીધી.

સૌરાષ્ટ્ર એ સાંભળીને બોલ્યો : “એટલે ? અત્યારે તમે નોકરીમાં નથી. એથી એક રીતે હું ઘણો જ દિલગીર છું; જ્યારે બીજી તરફથી જોતાં મને અત્યંત આનંદ થાય છે. કારણ કે નોકરીમાં

નહિ હોવાથી કોઈ સ્થળે થોડા સમયનું કામ હોય તો તે તમે સ્વીકારી શકો તેમ છે. વારૂ, હું તમારી પાસે એક વાત રજૂ કરું છું. જો તેનો તમે સ્વીકાર કરશો તો મને તથા ગઈ રાત્રિએ તમે વિદ્યાર્થી ગૃહવાળા મી. યાસિકનું રક્ષણ કર્યું હતું તેમને મદદગાર થઈ શકશો. જો કે એ માટે તમને બદલો પણ સારો મળશે. તમે કબૂલ છો ?”

“શા માટે નહિ ?” યુવક આવેશપૂર્વક બોલ્યો. તેનાં નેત્રા આનંદ અને ઉત્સાહથી ચમકતાં હતાં. : “હું આ આનંદવર્તમાન મારી પત્નીને જાણાવીને અત્યારે જ તમે કહો ત્યાં આવવાને તૈયાર છું.”

“પરંતુ પહેલાં તમારે શું કામ કરવાનું છે તે તમે સાંભળી લ્યો. એક કે બે દિવસ બહારગામ આવવાનું છે. વખતે વધારે દિવસ પણ થઈ જાય; અને તમારે—”

એમ કહીને થોડા શબ્દોમાં પણ સ્પષ્ટ રીતે તેને જે કાર્ય કરવાનું હતું તે જાણાવ્યું. ત્યાર પછી પણ હુરિશ્વરે તે કાર્ય કરવાની અગાઉના જેટલી જ તત્પરતા દર્શાવી.

“બહુ સારૂ, ત્યારે તમારાં પત્નીને આ વાર્તા જાણાવો.” સોરાબજી બોલ્યો : “પણ ઊભા રહો. તમે હમણાં કહ્યું કે તમારાં પત્નીને બહાર ખૂદકી હવામાં લઈ જવાની ડોકટરે ભલામણ કરી છે, ખરું ને ?”

“હા, સાહેબ ! ડોકટરે કહ્યું હતું કે તો જ તે બચી શકે તેમ છે.”

“તો પછી તેમને બચાવવાને માટે આપણે ગોઠવણ કરીએ. તમે તેમને ક્યાં મોકલવા ધારો છો ?”

વઢવાણ કેમ્પની હવા આવાં દરદીઓને માટે ઘણી જ સારી ગણાય છે અને ત્યાં મારી માશીનો દીકરો એજન્સીમાં નોકર છે. તેને ત્યાં રાખું તો તે તથા તેની પત્ની બરાબર સંભાળ લેશે તેવાં છે. પરંતુ તેઓ સાધારણ સ્થિતિનાં હોવાથી તેમના ઉપર બોબરપ થવાનું મને ગમતું નથી અને મારી પાસે પૈસા નથી. ”

“ઁટલું જ ને ? પૈસા સંબંધી મુશ્કેલીનો નિકાલ થઇ શકશે. એમ ધારો કે હું તમને અમુક રકમ અગાઉથી આપું તો તમે આજે તમારાં પત્નીને ત્યાં મોકલવાની ગોઠવણ કરી શકશો ? ત્યાં સુધી તેમને મૂકવા જનાર કોઇ મળી શકશે ?”

“હા, અમારી પડોશમાં એક વિધવા બાઇ રહે છે. તે બહુ જ ભલાં અને માયાળુ છે. અમને ઘણી મદદ કરે છે. તેમને કહું તો ખુશીની સાથે ઁટલું કામ કરશે.”

“ઘણું જ સરસ.” એમ કહીને સૌરાબજીએ ગજવામાંથી ચામડાનું પાકીટ કાઢ્યું અને તેમાંથી નોટો કાઢીને ગણતાં તે બોલ્યો : “આ દોઢસો રૂપિયા હું તમને આપું છું. જ્યારે એ ખલાસ થાય ઁટલે તમે મને જણાવજો.”

એ સાંભળતા યુવકનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુબિન્દુ ખરીને તેના ગાલ પર વહેવા લાગ્યાં.

“અરે સાહેબ !—આપનો કેટલો ઉપકાર ! કેટલી મહેરબાની ! ખરેખર હું આપનો—” પણ તે એથી વિશેષ બોલી શક્યો નહિ.

“મારો આભાર માનવાની જરૂર નથી અને એવી નકામી બાબતમાં વખત ગૂમાવવો કામનો નથી. તમારાં પત્નીને આ વાર્તા જણાવો અને તમારાં પાડોશણ બાઇની સાથે પણ ત્યાં સુધી જવાનું નક્કી કરી લ્યો. તેઓ આજે સ્થાંજે ફાસ્ટમાં જ અહીંથી રવાના થાય. તમે તૈયાર થઇ જાઓ અને એકદમ આન્ટરોડ સ્ટેશન આવી પહોંચ્યા. આપણે અત્યારે સ્લાડાઆઈની પેસેન્જરમાં જવાનું છે. ત્યાં આઈને વીશ મીનીટે હું આવીશ. હું આશા રાખું છું કે મી. યાજ્ઞિક પણ આવી પહોંચશે.”

“સાહેબ! આપ ચહા લેશો? તૈયાર છે. ઁટલી ગરીબ ઉપર કૃપા કરો.”

“ના મારે ઘણું કામ છે. સ્લાડાસાત થયા. કંઈ નહિ, લાવો જલ્દી કરો.”

તુરત જ હુરિશ્ચંદ્ર બે કપ અને એક એનેમલની રકાબીમાં નેપોલીયન માટે ચહા લાવ્યો.

સોરાબજી પોતાના મદદનીશ અને શ્વાનની સાથે ચઢાપાન કરીને ઉપડ્યો.

* * * * *

મી. યાજ્ઞિક ગ્રાન્ટરોડ સ્ટેશન ઉપર આવી પહોંચ્યો હતો. તેના ચહેરા ઉપર રહેજ ફીકાશ હતી. પરંતુ તેની તખીયત સારી હતી અને ડોક્ટરે પરવાનગી આપી હતી. હુરિશ્વંદ્રને ત્યાં જોવાથી તેને આશ્ચર્ય થયું. પરંતુ સોરાબજીએ તેને સાથે લઇ જવા બાબત ખુલાસો કર્યો. તેણે હુરિશ્વંદ્રનો પોતાને કરેલી સહાય માટે અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માન્યો.

થોડી મીનિટમાં ગાડી આવી પહોંચી. બધા સેકન્ડ ક્લાસમાં જોડવાયા અને ગાડી ચાલુ થઇ. કહેવાની જરૂર નથી કે તેઓ કુન્દનપુર જતા હતા અને આજે ત્યાં માજરસ્ટ્રેટ સમક્ષ શામજી મીસ્ત્રીને ઊભો કરવાનો હતો.

—:૦:—

પ્રકરણ ૧૦ મું.

કેસ ચાલ્યો.

અગીચાર વાગી ગયા હતા. કુન્દનપુરની કોર્ટ વકિલો અને બીજા પ્રેક્ષકોથી ઉભરાઇ ચાલી હતી. પાંજરામાં કેદી શામજી ઊભો હતો. ને પચાશ ને સાઠ વર્ષની વચ્ચે હશે. તેનો ચહેરો લેવાઇ ગયેલો દેખાતો હતો અને તે ધ્રૂજતો હતો. પાંજરાની પાસે તેની ત્રીશ વર્ષની વિધવા પુત્રી બેસી હતી. આ સ્ત્રી ધાર્મિક વૃત્તિની અને માયાળુ સ્વભાવની લાગતી હતી.

તેનાથી રહેજ દૂર પણ એ બાળુએ સોરાબજી વગેરે બેઠા હતા. માત્ર હુરિશ્વંદ્ર ત્યાં જોવામાં આવતો ન હતો. કારણ કે તેને કોર્ટના પાછલા ભાગમાં રહીને ત્યાં આવનાર માણસો ઉપર નજર રાખવાની સૂચના કરવામાં આવી હતી. શામજીનો બચાવ કરવાને

માટે વકિલ રશ્મિકાન્તને રોકવામાં આવ્યો હતો. તે પણ સોરાબજી અને યાજ્ઞિકની પાસે બેઠો હતો.

સામે ઉચ્ચાસન પર માજીસ્ટ્રેટ તથા તેની બાજુમાં જ્યુરીના ગૃહસ્થો બેઠા હતા. હુરિપ્રસાદ આ જલ્લામાં એનરરી માજીસ્ટ્રેટ હતો, તેમજ જ્યુરીમાં પણ આવી શકે તેમ હતો. પરંતુ પોતાની જગ્યામાં અકસ્માત થયો હતો અને કેદી પોતાનો નોકર હતો તેથી ધરાદાપૂર્વક તે કશો પણ ભાગ નહિ લેતાં માત્ર પ્રેક્ષક તરીકે કોર્ટમાં આવ્યો હતો. છતાં તેને પણ માજીસ્ટ્રેટે પોતાની નજીકમાં ખુરસી આપી હતી. યાજ્ઞિકે તેની સામે આંગળી કરીને સોરાબજીને કહ્યું કે “આ વસંત વિહારનો માલિક હુરિપ્રસાદ.”

સોરાબજીએ તેના ચહેરાનું અવલોકન કર્યું. તેને પ્રથમથી જ આ માણસ ઉપર કુદરતી રીતે અભાવ ઉત્પન્ન થયો. હુરિપ્રસાદ મજબૂત બાંધાનો, તેંતાલીશ વર્ષની ઉમરનો, ગંભીર સ્વભાવનો અને દેખાવડો હતો અને તેનું બાહ્યાવલોકન કરનારના મન ઉપર તેને માટે પ્રથમ દષ્ટિએ સારી અસર થયા સિવાય રહે નહિ. પરંતુ સોરાબજી કાંઈ સામાન્ય મનુષ્ય ન હતો કે બહારના દેખાવ પર વિશ્વાસ મૂકે. તે તો હુરિપ્રસાદના આત્માનું અવલોકન કરતો હતો, અને તેના પરિણામે તેનો આ વ્યક્તિ માટે ખરાબ અભિપ્રાય બંધાયો. તેને હુરિપ્રસાદ મલિન હૃદયનો અને દુષ્ટ વૃત્તિનો લાગ્યો.

કેસ શરૂ થયો. પોલીસ તરફનો પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર ગુણવંતરાય સ્થાનિક ઇન્સ્પેક્ટર કાવસજી અને મુબંબના દૂધી પોલીસ ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર વિકાજીની પાસે બેઠો હતો. તેણે કેસનો આરંભ કરવાની તત્પરતા દર્શાવી.

વિકાજી સોરાબજીને કોર્ટમાં દાખલ થતી વખતે જ બેઠ શક્યો હતો. બંનેને એકબીજાનો પરિચય હોવાથી “સાહેબજી સલામ” થયું હતું. પરંતુ સોરાબજી અહીં શા માટે આવ્યો હશે એ બાબતનો વિકાજીને વિચાર થઈ પડ્યો હતો. તેના જેવો અત્યંત કામવાળો

માણસ આવા સામાન્ય કેસમાં પોતાનો વખત શી રીતે ફાળવ પાડી શક્યો, તે વિકાળ સમજી શકતો ન હતો.

વિકાળ તો આને સામાન્ય અને સાદો કેસ સમજતો હતો. કારણ કે શામજી ગુન્હેગાર હોવાના સંબંધમાં તેને લેશ પણ શંકા ન હતી; અને પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર પોતાના ભાષણમાં જેમ જેમ આ કેસ સમજાવતો ગયો તેમ તેમ સાંભળનારાઓ પણ શામજી તરફ શંકા અને તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી જ જોવા લાગ્યા.

ખરૂં કહીએ તો સોરાબજીને પોતાને પણ લાગ્યું કે શામજીની વિરૂદ્ધમાં મજબૂત પુરાવા છે અને તેની આસપાસ એવી જાળ ગુંથાઇ ગઇ છે કે તેમાંથી નિકળવાનું તેને માટે સહેલું નથી.

પ્રોસિક્યુટરે જણાવેલી હકીકત તથા તેના ટેકામાં ઇન્સ્પેક્ટર કાવસજી અને વિકાળએ એકત્ર કરેલા પુરાવા આ પ્રમાણે હતા:—

“લાકડાના પૂલની લક્ષપૂર્વક તપાસ કરવાથી એવું માલૂમ પડ્યું કે આવો ભયંકર અકસ્માત કરવાના ઉદ્દેશથી અગાઉથી જ પૂલને નખજો બનાવવામાં આવ્યો હતો. પૂલનો જેના ઉપર આધાર હતો તે નીચેના પાટીયાને તથા લાંબા પીઠીઆને અગાઉથી થોડાં થોડાં વહેરવામાં આવ્યાં હતાં. એટલે તે પછી તેના ઉપર ચાલનારી આ વજનદાર મોટરગાડીને લીધે પૂલને અકસ્માત થવા પામ્યો.”

પ્રોસિક્યુટરે પોતાના ભાષણમાં એવું પણ જણાવ્યું હતું કે “કેદીએ આ કાવતરું મોટરગાડીને માટે રચ્યું હતું કે બીજા કોઇને માટે તે ચોક્કસ કહી શકાય તેમ નથી. છતાં એટલું તો ચોક્કસ કહી શકાય છે કે આ મોટરગાડી તે કાવતરામાં સપડાઇ ગઇ અને તેને પરિણામે મોટર માંહેના બાવીશ નિર્દોષ મનુષ્યો એકી સાથે પણ માત્રમાં આવા ભયંકર તથા અકાળ મૃત્યુને આધીન બની ગયા. તે બાવીશ માણસોના ખૂનનો આરોપ આ પાંજરામાં બેસેલા કેદીની સામે મૂકવામાં આવે છે.”

આ શબ્દો સાંભળતાં કેદી વધારે ફિક્કો પડી ગયો અને આખી

કાર્ટ ધૂળ ઉઠી. પ્રોસિક્યુટરે વિશેષમાં એવું પણ જણાવ્યું કે “કેદીએ પોતે નિર્દોષ હોવાનું જાહેર કર્યું છે. પણ તો પછી પૂલની નજીકમાં થોડે દૂર કિનારા ઉપર પડેલો તે કેવી રીતે મળી આવ્યો? અને એમ માનો કે તે પેલા મૃત્યુ પામેલા બાવીશ માણસોને મદદ કરવાને માટે ત્યાં આવ્યો હોય. તો તેણે તુરત જ એ બાબતના સમાચાર પોલીસને કેમ ન આપ્યા? એ જ બતાવી આપે છે કે તે ગુન્હેગાર છે અને પોતાનો ગુન્હો છૂપાવવાને માટે જહાનાં બતાવે છે.”

હવે રશ્મિકાન્ત ઊભો થયો. શામજીએ તેને તથા સારાબજીને આજે સહવારે જે હકીકત જણાવી હતી, એ તેણે કાર્ટ સન્મુખ રજૂ કરી. તેણે જણાવ્યું કે “શામજી એ સ્થળે કાંઈ મદદ કરવાને માટે ગયો હતો. પરંતુ જમને તપાસ કરે છે એટલામાં કાંઈ અચાત દાઢીવાળા મનુષ્યે તેને ધક્કો મારીને અંદર નાંખી દીધો. તે તરતો તરતો કિનારા ઉપર આવ્યો કે તુરત બેભાન બની ગયો. ત્યાં સહવારે પણ તે બેભાન સ્થિતિમાં જ મળી આવ્યો હતો. તે જ્યારે જીવાન હતો ત્યારે મૂર્ચ્છાનું તેને દરદ હતું અને ઘણી વાર મૂર્ચ્છિત બની જતો હતો.”

આપણે જાણીએ છીએ કે આ હકીકત તદ્દન સાચી હતી. પરંતુ પબ્લિક પ્રોસિક્યુટરે રશ્મિકાન્તના કથનનો પ્રારંભથી જ વિરોધ કરવા માંડ્યો અને આ મુદ્દા વખતે માર્મિક વાક્યોથી તેને નબળો પાડી દીધો.

રશ્મિકાન્ત પોતાના અસીલના બચાવને માટે પુષ્કળ મહેનત કરતો હતો, પરંતુ શરૂઆતથી જ એટલી તેની ખાત્રી થઈ ગઈ હતી કે શામજીની સામે મજબૂત પૂરાવો છે. છતાં તેણે એક બીજો મુદ્દો રજૂ કર્યો કે “શામજીની સામે જે ભયંકર કૃત્ય કરવાનો આરોપ મુકવામાં આવે છે તે કૃત્ય કરવામાં તેનો હેતુ શો હતો? જો આ આરોપ એક કલ્પના ન હોય અને ખરેખર બનેલો ગુન્હો હોય તો મારે કહેવું જોઈએ કે દિવાના મનુષ્ય સિવાય બીજો કાંઈ પણ આવું

કૃત્ય કરે નહિ—અરે તે કરવાનો વિચાર પણ કરે નહિ !”

પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર ગુણવંતરાયે આ મુદ્દાને તુરત જ પકડી લીધો અને તે વ્યંગપૂર્ણ સ્વરે બોલ્યો : “આ સૂચન કરવા માટે હું મારા વિદ્વાન મિત્ર મી. રશ્મિકાન્તનો આભાર માનું છું. જો કે તેઓ પોતાનો અસીલ દિવાનો હોવાનો મુદ્દો તેના બચાવને માટે ઊભો કરવાના છે કે કેમ તે હું જાણતો નથી.”

“બિલકુલ નહિ.” રશ્મિકાન્તે તુરત જ ઉત્તર આપ્યો : “મારો એવો ધરાદો છે જ નહિ. અમે તો મારો અસીલ નિર્દોષ હોવાનું તેણે પ્રારંભથી જાહેર કર્યું છે તેને જ મક્કમપણે વળગી રહીએ છીએ.”

“જો એમ છે તો અત્યાર સુધી જે મુદ્દા વિષે મેં કશું જાણુવ્યું જ નહતું તે હવે માનવંતા માજીસ્ટ્રેટ સાહેબની પરવાનગીથી જાહેર કરવા હું ઇચ્છું છું.”

“તમારો એ મુદ્દો કયો છે ?” માજીસ્ટ્રેટ પ્રશ્ન કર્યો.

“સાહેબ ! આરોપીના વકિલે આ બનાવમાં હેતુનો સવાલ ઉઠાવ્યો છે. આ ગુન્હો ધણો જ ગંભીર અને અસાધારણ પ્રકારનો છે. તે કરનારનો કશો હેતુ હોવો જ જોઈએ એમ હું પણ માનું છું. અમે પણ તે હેતુ શો છે એ સંબંધમાં તપાસ કરી છે; પરંતુ તેમાં નિષ્ફળતા મળવાથી આરોપીના વકિલે હમણાં જે સૂચન કર્યું છે, તે પ્રમાણે અમે એમ માનવાને લલચાયા છીએ કે આ ગુન્હો કોઈ દિવાના માણસે તેની ઘેલછામાં કરેલો છે.”

આ આક્ષેપથી રશ્મિકાન્ત ઉસ્કેરાયો. તે જૂરસાપૂર્વક બોલ્યો : “તે ગુન્હાનો આરોપ મારા અસીલ ઉપર મૂકવામાં આવ્યો છે ! એટલે અત્યારે કોર્ટમાં હાજર રહેલો કેદી દિવાનો છે એમ ફરિયાદ પક્ષ તરફથી કહેવામાં આવે છે ?”

“ના, તેની અત્યારની માનસિક સ્થિતિના સંબંધમાં અમે કશું પણ સૂચન કરવા ઇચ્છતા નથી. તે કામ એ વિષયના અનુભવીનું છે અને તે તપાસ કરીને જાણાવશે. અમે એમ કહેવા માગીએ

છીએ કે અગાઉ એક વખત કેદી માનસિક અસ્થિરતાની સ્થિતિ બોગવતો હતો અને તેથી તેને અમદાવાદની દિવાનાશાળામાં ટ્રાકિસાને માટે રાખવામાં આવ્યો હતો.”

સોરાબજી અને રશ્મિકાન્ત બન્ને ચમક્યા અને એકબીજાની સામે જોઈ રહ્યા. પછી રશ્મિકાન્ત બોલ્યો થયો અને બોલ્યો : “મારા વિદ્વાન મિત્ર આવી રીતે પૂરાવો રજૂ કર્યા વગરનો એકતરફી આક્ષેપ કરે છે તે સામે હું વાંધો ઉઠાવું છું.”

ગુણવંતરાયે જણાવ્યું : “એ માટે મારા માન્યવર મિત્રે આકળા થવાની જરૂર નથી. મેં હમણાં જે કહ્યું છે તે માટે મારી પાસે મજબૂત પૂરાવો છે. એ પૂરાવો આજે જ આપવાનો મારો ઇરાદો ન હતો. પરંતુ તે માટેના સાક્ષી હાજર છે અને આ મુદ્દો ઉપ-સ્થિત થયેલો હોવાથી જો માજિસ્ટ્રેટ સાહેબ પરવાનગી આપે તે તેમને હું અહીં બોલાવું.”

“હા, તેમને બોલાવો એટલે એ મુદ્દાનો નિર્ણય આવી જાય.” માજિસ્ટ્રેટે પણ સંમતિ આપી.

“દેવીસિંહ દયામલને અંદર બોલાવો.” ગુણવંતરાયે પોલીસના એક માણસને સૂચવ્યું.

“દેવીસિંહ દયામલ ! દેવીસિંહ દયામલ !” સિપાઈએ બે વાર બહાર જઈને ખૂમ પાડી.

તુરંત જ દેવીસિંહ અંદર આવ્યો અને સાક્ષીના પિંજરામાં દાખલ થયો. અત્યારે જો કોઈએ શામજી તરફ ખારિક લક્ષ આપ્યું હોત તો તે જોઈ શકત કે દેવીસિંહને પિંજરામાં દાખલ થયેલો જોતાની સાથે જ શામજી ચમક્યો અને અગાઉ કરતાં વિશેષ ફિક્કો બની ગયો.

“તમારું નામ દેવીસિંહ દયામલ ?” પબ્લિક પ્રોસિક્યુટરે તેને પ્રશ્ન કર્યો : “તમે અમદાવાદની દિવાના શાળામાં પહેરેગીર છો ?”

“હા જી.”

“ તમે ત્યાં ઘણાં વર્ષો થયા નોકરી કરો છો ? ”

“ નોકરીમાં બધાં થઇને મને તેત્રીશ વર્ષ થયાં, સાહેબ ! ”

“ પિંજરામાં ઊભેલા કેદી સામે જૂઓ. તમે તેને ઝાળખો છો ? તેને અગાઉ કદિ તમે જોયો હોય એમ લાગે છે ? ”

“ ઘણી વાર, સાહેબ ! ”

“ ક્યાં ? ”

“ અમદાવાદની દિવાના શાળામાં. ત્રીશ વર્ષ પહેલાં. તેને ત્યાં દરદી તરીકે રાખવામાં આવ્યો હતો. તે વખતે તે જુવાન હતો. ”

“ બહુ સારૂ, હવે તમે જાઓ. ”

“ એક મીનિટ, દેવીસિંહ ! ” રશ્મિકાન્તે સાક્ષીને જતો અટકાવીને પૂછ્યું : “ તમે એમ ચોક્કસપણે કહી શકો છો કે ત્રીશ વર્ષના લાંબા માગા પછી તમે કેદીને તમારી દિવાના શાળાના દરદી તરીકે ઝાળખો છો ? ”

“ હા, સાહેબ ! ” દેવીસિંહે મક્કમપણે જવાબ આપ્યો.

“ પરંતુ તે દરમિયાન તે તેનામાં ઘણોજ ફેરફાર થઇ ગયો હશે ” વકીલે ફરીથી કહ્યું.

“ ત્રીશ વર્ષમાં ફેરફાર થઇ જાય એ સ્વાભાવિક છે. છતાં તેને સ્થેર ન ઝાળખી શકાય એટલો બધો બદલાઇ ગયો નથી. અને વર્ષો તે તદ્દન બદલાઇ ગયો હોય તો પણ એક વસ્તુથી હું તેને ઝાળખી શકું તેમ છું. ”

“ એ વસ્તુ શી ? ”

“ તેની ગરદન પર કાળા કાનની નીચે પેલું ચાકું છે તે. તે વખતે એક બીજા દરદીએ તેને મારેલી છરીનું નિશાન ત્યાં કાચમ છે. ”

હવે તેને કશો સવાલ કરવાની જરૂર હોય એમ લાગ્યું નહિ. રશ્મિકાન્ત નિરાશ થઇને બેસી ગયો.

“ હું માનું છું કે હવે મારા મિત્રને સંતોષ થયો હશે. ”

ગુણવંતરાય બોલ્યો : “ નહિ તે, બીજા સાક્ષી મારી પાસે છે, તેમને બોલાવું. ”

“ના-ના-ના ! ” રશ્મિકાન્ત નહિ શામજી કેદી બોલી ઉઠ્યો : “આ બધી વાત સાચી છે. આ લયંકર ગુન્દા સાથે મારો ક્ષોય સંબંધ છે, એ વાત સાચી નથી. પરંતુ હું અગાઉ અમદાવાદની દિવાના શાળામાં હતો એ સાચું છે.”

રશ્મિકાન્તે પોતાના હાથ માંહેના કાગળો ટેબલ ઉપર પછાડ્યા અને તે ગુસ્સામાં બોલ્યો : “ત્યારે આ મને પહેલાંથી કેમ જણાવ્યું નહિ ? ”

“આ બાબતથી કેસનું સ્વરૂપ પલટાઈ જાય છે ખરું ! ” સોરાબજીએ ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

“હવે આમાં હું કશું કરી શકું તેમ નથી.” રશ્મિકાન્તે અભિપ્રાય આપ્યો : “કેદીને માટે કશી આશા રહી નથી. એટલે હું આમાંથી છૂટો થવા માગું છું.”

“ના, એમ ન કરશો.” સોરાબજીએ આગ્રહ કર્યો : “આ નવા પૂરાવાથી કેસના સ્વરૂપમાં ફેરફાર થયો હોવાનું હું કબૂલ કરું છું. છતાં શામજી દિવાનો હોય કે ન હોય પણ આ ગુન્દાના સંબંધમાં મને શંકા છે. એટલે આ વિષય પર આપણે પુનઃ વિચાર કરીશું.”

આ સંભાષણ સોરાબજી અને રશ્મિકાન્ત વચ્ચે મંદ સ્વરે થતું હતું. તે વખતે માજિસ્ટ્રેટ પણ જ્યુરીના સભ્યો સાથે કાંઈ મસલત કરતો હતો. તેને પરિણામે કેસ પંદર દિવસ સુધી મુલતવી રાખવાનું તેણે જાહેર કર્યું.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

શામળ વિરૂદ્ધ કાવતરું.

કે દીને પુનઃ કોટડીમાં લઇ ગયા. કોર્ટ ખાલી થવા લાગી. સોરાબજી, રશ્મિકાન્ત અને યાજ્ઞિક ઉદાસ ચહેરે વાતો કરતા બેસા હતા. વકિલ અત્યંત ગુસ્સે થયેલો લાગતો હતો. “મને આ દિવાના શાળાને લગતી બિના જણાવવી બાકતી હતી.” તે બેલ્લો: “તમે એ વિષે કશું જાણો છો, મી. યાજ્ઞિક ?”

“અત્યાર સુધી એ વિષે મારા જાણવામાં આવ્યું ન હતું.” યાજ્ઞિક બેલ્લો: “મને માત્ર એટલું કહેવામાં આવ્યું હતું કે શામળને તે જીવાન હતો ત્યારે મગજનું દરદ હતું—અવારનવાર તેના મગજમાં લોહી ચડી આવતું હતું.”

“હા-હા, એ વાત તમે મને અગાઉ પણ કરી હતી.” સોરાબજીએ કહ્યું: “હું ધારું છું કે શામળને મળીને આપણે આ વિષયમાં તેને પૂછી જોઈએ. તમે આવશો, મી. રશ્મિકાન્ત ?”

“મને હવે કુરસદ નથી. બીજા એક જરૂરી કેસના કાગળો તૈયાર કરવાના છે.” વકિલે જાણે આમાં પોતાને કશી આશા ન હોય એવા ભાવપૂર્વક જવાબ આપ્યો.

“વારૂ, ત્યારે હું તેની પાસે જઈ છું. હું માનું છું કે આ વિષયમાં તે કશો પ્રકાશ પાડી શકશે ખરો.”

“અને હું પણ તમારી સાથે આવીશ.” યાજ્ઞિકે જાણાવ્યું: “કેસે લીધેલું આ નવીન સ્વરૂપ હું અરાખર સમજી શક્યો નથી; પરંતુ હું ચોક્કસ માનું છું કે આ ભયંકર ગુન્હો શામળના હસ્તે થયો નથી—તે નિર્દોષ છે.”

રૂસ્તમને કોર્ટની બહાર ચાલીમાં રાખીને સોરાબજી તથા યાજ્ઞિક બંન્ને શામળને રાખવામાં આવ્યો હતો ત્યાં ગયા.

શામળ હતાશ બની, પોતાના ફિક્કા ચહેરાને બન્ને હસ્ત વડે ધૂપાવીને બેઠો હતો. “શામળ ! હિમ્મત રાખ-નિરાશ ન થા.” સૌરાબળ ઉત્તેજક સ્વરે બોલ્યો.

“પણ હું શું કરું, સાહેબ ? તેઓ મારા ઉપર કેવો આરોપ મૂકે છે, એ તો જૂઓ ! તેઓ કહે છે કે મેં બાપડા નિર્દોષ માણસોને મારી નાંખવાને માટે પૂલનાં લાકડાં વહેર્યાં હતાં ! જ્યારે એ લોકોની ખૂમો અને મોટર પાણીમાં પડવાથી થયેલો અવાજ મેં સાંભળ્યો, ત્યાં સુધી એ વિષે હું તો કશું જાણતો પણ ન હતો. શાસ્ત્રીજી ! જેટલા આપ નિર્દોષ છો, જેટલા આ શેઠ સાહેબ નિર્દોષ છે, તેટલો જ હું પણ નિર્દોષ છું.”

“અમે તારી એ નિર્દોષિતા સિદ્ધ કરવા માગીએ છીએ. પણ જો તેમાં અમને મદદ કરવાની તારી ઇચ્છા હોય તો તું અમારા સવાલનો બરાબર જવાબ આપજે.” સૌરાબળએ કથું અને તેણે પ્રશ્ન કર્યો : “હું ધારું છું કે તું બધાં વર્ષો થયાં વસંત વિહારમાં નોકરી કરે છે.”

“હા, હરિપ્રસાદ શેઠના કબજામાં વસંત વિહાર આવ્યો તેના બધાં વર્ષ પહેલાંથી એટલે કે તેમના કાકા અજીતરાય શેઠના વખતથી હું અહીં છું.”

“વારૂ, તારે અહીં શું કામ કરવાનું હોય છે ?”

“સાધારણ રીતે તમામ પ્રકારનું સુતારી કામ મારે જતેતેમ જ બીજા સુતારોને જરૂર પડે ત્યારે રાખી લઇને કરવાનું હોય છે. તે ઉપરાંત આ લાકડાના પૂલ ઉપર દેખરેખ રાખવી તથા સમારકામ કરવું અને કરાવવું તે પણ મારી ફરજ છે.”

“જે રાત્રે આ બનાવ બન્યો તે પહેલાં તેં એ પૂલની તપાસ છેલ્લી ક્યારે લીધી હતી ?”

“તેના આગલા દિવસે એટલે કે શુક્રવારે.”

‘એ વખતે પૂલ સલામત હતો ?’

“ તદ્દન સલામત હતો. પૂલ પાસે અમે મોટી સીડી રાખીએ છીએ. તેને ઊભી કરી, તેના ઉપર ચડીને મેં નીચેનાં તમામ પીઢીયાં અને પાટીયાં તપાસ્યાં હતાં. હું સોગનપૂર્વક કહું છું કે એ વખતે તે બધાં સારાં હતાં. ”

“ એટલે કે જે દિવસે અકસ્માત બન્યો તેના આગલા દિવસે તું સીડી ઉપર ચડીને પૂલની તપાસ કરતો હતો ? ” સોરાબજી બોલ્યો. તેણે માસિક તરફ અર્થપૂર્ણ દષ્ટિ કરી. યાસિકે પણ મસ્તક હલાવ્યું.

તે બન્નેએ એવું અનુમાન કર્યું કે શામજી તે વખતે સીડી પર ચડેલો બીજા માણસોના જેવામાં આવ્યો હશે. એટલે પાછળથી પોલીસ તપાસમાં એ વાત જાણવામાં આવતાં તેમણે કલ્પના કરી લીધી હશે કે ત્યાં ચડીને તપાસ કરવાને બદલે શામજીએ પાટીયું તથા પીઢીયું બહેરેલાં હોવાં જોઈએ !

“ તે વખતે તે પૂલ ઉપર કશું સમારકામ કર્યું હતું ? ” સોરાબજીએ શામજીને પૂછ્યું.

“ ના, સાહેબ ! કશું પણ નહિ. કેમ કે સમારકામ કરવા જેવું કાંઈ હતું જ નહિ. ”

શામજી સાચું જ બોલતો હોય એમ લાગતું હતું. સોરાબજીએ સ્થલાં શ્રેયાર્થે કાર્ટના પ્રારંભ પહેલાં શામજીની મુલાકાત લીધેલી ત્યારથી તેની પ્રામાણિકતા અને સરસતાની છાપ તેના મન ઉપર પડી હતી. એટલે તેના પ્રસ્તુત જવાબ સત્ય હોવા વિષે સોરાબજીને જરૂરી પણ શંકા ન હતી.

પરંતુ એમ માને કે કાર્ટમાં શામજીને માટે તે દિવાનો હોવાનો આક્ષેપ મૂકાયેલો તેમાં સત્યાંશ હોય અને અત્યારે પણ તે જે બોલતો હતો તેનો તેને પોતાને જ ખ્યાલ ન હોય તો ? અર્થાત તેનું મગજ સ્થિર ન હોય તો ? આ વિચાર સોરાબજીના મનમાં ઉદ્ભવ્યો. તેણે સવાલ કર્યો : “ કાર્ટમાં કેટલાંક વર્ષો અગાઉ તું દિવાના શાળામાં

રહેલો હોવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું એ તેં સાંભળ્યું છે અને તેં પોતે પણ એ વાત કબૂલ રાખી છે. ”

“હા, સાહેબ ! એ વાત સાચી છે. અમદાવાદની દિવાના શાળામાં હું કેટલાક મહિના રહ્યો હતો. તથાપિ એટલો ખુલાસો કરવાની જરૂર છે કે તે વખતે હું કાંઈ દિવાનો ન હતો. માત્ર મને મગજનું દરદ હતું અને અવારનવાર મૂર્ચ્છા આવતી હતી. અને તે વખતનો ત્યાંનો ડોક્ટર મગજનાં દરદોમાં કુશળ હોવાથી હું તેની સારવાર નીચે રહ્યો હતો. થોડા મહિનામાં હું સાંજે થઇ ગયો એટલે ત્યાંથી હું ચાલ્યો આવ્યો. ”

આ વખતે પણ સૌરાષ્ટ્રએ યાત્રિક તરફ અર્થપૂર્ણ દ્રષ્ટિ કરી. ન્યારપછી થોડાક પ્રાસ્તાવિક પ્રશ્નો કર્યા બાદ તેઓ ત્યાંથી નીકળ્યા.

“સૌરાષ્ટ્ર શેક ! તમે આમાંથી શો સાર લીધો ? ” યાત્રિકે ચાલતાં ચાલતાં પૂછ્યું.

“તમારી માફક હું પણ માનું છું કે બાપડો શામળ સત્ય જ કહે છે અને તે નિર્દોષ છે. ”

હું તેને ઘણાં વર્ષો થયા ઓળખું છું. એટલે તેની વિરૂદ્ધ કશું પણ મારા મગજમાં કસવાનું જ નહિ. પણ આ દિવાના શાળાવાળો મુદ્દો જરીક—”

“એને વિશેષ મહત્ત્વ આપવાની જરૂર નથી. ” સૌરાષ્ટ્રએ જણાવ્યું : “તે કહે છે કે તે દિવાનો હોવાના સંજ્ઞાસર નહિ પણ મગજના દરદની સારવારને માટે ત્યાં રહ્યો હતો; અને એ સંભવિત છે. એ તો તે વખતનું ત્યાંનું રજીસ્ટર જોવાથી તેને શું દરદ હતું અને કેવો ઉપચાર કરવામાં આવતો હતો તે જણાઇ આવશે. ”

એ પ્રમાણે વાતો કરતા તેઓ કાર્ટના કમ્પાઉન્ડમાંથી બહાર પડીને ગસ્તાપર આવ્યા. એ વખતે રૂસ્તમ તેમની સામે આવ્યો. તે રહેજ ઉશ્કેરાયેલો દેખાતો હતો.

“શું છે, રૂસ્તમ ? ” સૌરાષ્ટ્રએ પૂછ્યું.

“હરિશ્ચંદ્ર, સાહેબ !”

“હરિશ્ચંદ્રનું શું છે ? તે ક્યાં છે ?”

“એ જ મુશ્કેલી છે. મેં તેની ચોતરફ તપાસ કરી પણ પત્તો લાગતો નથી.”

“જરીક નવાઇ જેવું ખરું. વખતે તેણે પેલાને ઓળખ્યા હોય અને તેમની પાછળ ગયો હોય તો એ બનવા બેગ છે.”

“હું પણ મારા મનમાં એ જ વિચાર કરતો હતો. મેં કેટલાક માણસોને પ્રશ્ન કર્યો. પરંતુ તેના સંબંધમાં કશું પણ જાણી શક્યો નથી.”

“એ વિચિત્ર. પણ આ પળે આપણે કશું કરી શકીએ તેમ નથી. કદાચ તે સરદારગૃહ તરફ ગયો હોય. ચાલો આપણે ત્યાં જઈએ.”

તેઓ સરદારગૃહ તરફ જવા લાગ્યા. તેમણે અહીં આવીને આ સરદારગૃહમાં ઉતારો રાખ્યો હતો.

તેઓ અર્ધા રસ્તે પહોંચ્યા હશે ત્યાં ડિટેક્ટિવ ઇન્સ્પેક્ટર વિકાજી તેમને મળ્યો. તેણે સ્મિતપૂર્વક સૌરાખજીનું સન્માન કર્યું.

“સૌરાખજી શેઠ ! કોર્ટમાં તમને જોઈને મને નવાઈ લાગી હતી. તમે આમાં હશે એવું હું નહોતો જાણતો.”

“ગઇ કાલે રાત્રે જ આ કેસને લગતી વિગત મને જણાવવામાં આવી છે અને મને કેદી શામજીનું હિત જાળવવાને માટે રોકવામાં આવ્યો છે.”

“તમને તમારા પ્રયત્નમાં સફળતા મળે એવું હું ઇચ્છું છું.” વિકાજી બોલ્યો : “પણ હું નથી ધારતો કે તમે તેને નિર્દોષ ઠરાવી શકો. તેનો ગુન્હો સિદ્ધ થઇ ચૂક્યો છે.”

“ઇન્સ્પેક્ટર ! તમે આત્મવિશ્વાસપૂર્વક આમ કહો છો. પણ પૂરાવા ઉપરથી હું જોઇ શકતો નથી—”

“પરંતુ હજી બધા પૂરાવા તમારા જાણવામાં નથી આવ્યા.

માત્ર હજી શરૂઆત જ છે અને તેને તહોમતદાર ઠરાવવા પૂરતા પૂરાવા અમે રજુ કર્યા છે.”

“ખીજ પણ તમારી પાસે છે, એમ?”

“હા, અને તે પૂરાવા પરિણામદર્શક છે. જો તમારી ઇચ્છા હોય તો હું તમને રહેજ સૂચન કરી શકીશ. એટલે આ આશાવિહીન કેસમાં તમારો સમય નકામો ગૂમાવવાની જરૂર રહે નહિ.”

“એ તો કેમ કહી શકાય? પણ જણાવો તો ખરા.”

“વારૂ, આ અકસ્માત બન્યો તેના થોડા કલાક પહેલાં સીડી ઉપર પૂલનાં પીઢીયાં પાસે બિભેલો શામળ જોવામાં આવ્યો હતો.”

“એમ!” સોરાબજીએ ઉદ્ગાર કાઢ્યો અને યાજ્ઞિક સામે દૃષ્ટિ કરી: “તેને કાણે જોયો હતો?”

“મી. હરિપ્રસાદના એક મિત્ર મી. સત્યેન્દ્ર એ વખતે તેમની સાથે રહેતા હતા તેમણે જોયો હતો.”

“એટલે કે મી. સત્યેન્દ્રે શામળને પીઢીયાં પાસે સીડી પર બિભેલો જોયો હતો શામળ ત્યાં શું કરતો હતો?”

“ઘેરતો હતો.”

પુનઃ સોરાબજીએ યાજ્ઞિક સામે જોયું. આ લકીકત શામળના કથનથી વિરૂદ્ધ જતી હતી. તેણે પૂલનાં પીઢીયાં પાસે તપાસ કરવાને સીડી પર ચડ્યાનું ખૂલ્લા દિલથી કખૂલ કયું હતું. પણ તે ઘેરવા વિષે કશું બોલ્યો નહતો; અને આ મુદ્દો ઘણો અગત્યનો હતો.

“આ મી. સત્યેન્દ્રની એ વિષે ચોક્કસ ખાત્રી છે?”

“ચોક્કસ. પણ હું એટલા જ ઉપર આધાર રાખતો નથી. શામળ પૂલ નીચેનાં પીઢીયાને ઘેરતો હતો એની અમારી પાસે સબ્બડ સાબિતી છે.”

“સાબિતી! કેવા પ્રકારની સાબિતી?”

“જેના વડે તે ઘેરતો હતો એ કરવત પોતે! નદી કિનારાની નજીકમાં ન્હાના ન્હાના છોડવાના ઝુન્ડમાં છૂપાવેલું કરવત અમે

શોધી કાઢ્યું છે. તે કરવતના દાંતાપર તથા બાબુએ લાકડાનો ભુંસો તે વખતે પણ ચોટસો હતો. જે રહેજ રતાથ ઉપર હતો અને જે પીઢીયું બેઠેવામાં આવ્યું છે તેને બરાબર મળતો આવતો હતો. આ પ્રમાણે હકીકત છે. કહો, હવે તમે શું ધારો છો ?”

બાણે પોતાના હાથમાં હુકમનાં ભારે પાનાં છે અને પોતાનો પરાજય થવાનો જ નથી એવા ભાવપૂર્વક ડિરેક્ટર ઇન્સ્પેક્ટર વિકાળ તેની સામે નેંચ રહ્યો. સોરાબજીના ઉપર પણ આ પૂરાવાથી ઘણી અસર થઇ હતી, પણ વિકાળ ધારતો હતો એવા પ્રકારની નાંહ. બે કે પોતાને તે અસર શાથી અને કેવી થઇ હતી એ તેણે જણાવ્યું નહિ. એકાદ મીનિટ પછી તેણે પૂછ્યું : “ એ કરવત કાણે શોધી કાઢ્યું ?”

“ ઇન્સ્પેક્ટર કાવસજીના એક સિપાઇએ. માટે સોરાબજી શેઠ ! શામજીને સળ થઇ જ ચૂકી છે એમ સમજીને હવે આ કેસને છોડી દો. “વિકાળએ કહ્યું : “કદાચ તે વખતે તેના મગજની સ્થિતિ સારી ન હતી એવું ઠરે તો તેણે ધરાદાપૂર્વક ખૂન કર્યાં છે એવું સાબિત ન થાય. તથાપિ એથી તેનો ગુન્હો કાંઇ ઘટતો નથી. એટલે કાંતો ફાંસી, નહિ તો જન્મદેશનિકાલ છે જ. ”

સોરાબજીએ તેનો કશો જવાબ આપ્યો નહિ. પછી સાહેબજી-સલામ કરીને તેઓ છૂટા પડ્યા. વિકાળ બીજા બાબુએ ગયો. સોરાબજી, યાજ્ઞિક અને રૂસ્તમ સરદારગૃહ તરફ ચાલ્યા.

એકાદ-બે પળની ચુપકીદી પછી યાજ્ઞિકે નિરુત્સાહી સ્વરે પૂછ્યું : “ સોરાબજી શેઠ ! તમે આ કેસ છોડી દેશો ?”

“ હું છોડી દઇશ એવી કલ્પના તમે શા ઉપરથી કરી ?”

“ પેલા કરવતવાળા નવા પૂરાવા ઉપરથી. એ પૂરાવો દેખીતી રીતે જ શામજીની વિરૂદ્ધ જાય છે. ”

“ નહિ, “ સોરાબજીએ શાંતિપૂર્વક જવાબ આપ્યો : “ એ પૂરાવો તો ખાસ એની તરફેણમાં જાય છે. ”

“એમ !” યાજ્ઞિકે આનંદપૂર્ણ સ્વરે ઉદ્ધગાર કર્યો : “પરંતુ એમ તમે શા ઉપરથી કહો છો ?”

સોરાબજીએ સ્મિતપૂર્વક જવાબ આપ્યો : “ જો તમે રહેજ વિચાર કરો તો તે સમજાય તેવું છે. શામળજીએ પોતે આપણને કહ્યું હતું કે જ્યારે તે પૂલ ઉપર સમારકામ કરવાને અથવા તપાસવાને માટે જતો ત્યારે પોતાના ઓળરોની બેગ સાથે લઇ જતો હતો. પરંતુ તેણે તેમાંથી કરવત બહાર કાઢવાનું કહ્યું નથી, અથવા—”

“ પણ ધારો કે તેણે બહાર કાઢ્યું હોય. હું એ સંભવિત માનતો નથી, છતાં પણ એમ માની લ્યો કે તેણે તેના કરવતનો ઉપયોગ—”

“ વારૂ, આપણે એમ માનીએ કે તેણે તેનું કરવત બહાર કાઢ્યું હતું અને ઘડીભર તે કરવતનો ઉપયોગ કર્યાની વાત પણ કબૂલ રાખીએ. પરંતુ ન માની શકાય એવો મુદ્દો એ છે કે એ કરવતને તે છોડવામાં ફેંકી દે નહિ. તે એમ શા માટે કરે ?”

“ એ છૂપાવી દેવાની તેની ઇચ્છા હોય. ” યજ્ઞિકે જવાબ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આ જવાબ દલીલની દૃષ્ટિએ સચોટ ન હતો.

“ ના-ના-ના ! એ છૂપાવવાની ઇચ્છા તે શા માટે કરે ? શું શામળ મીસ્ત્રી જેવો કારીગર બેજવાળાં વસ્ત્રોના ઝુંડમાં કરવત મૂકીને તેને કાટ ચડવા દે ખરો ? ના, જો શામળજીએ તે કરવતનો ઉપયોગ કર્યો હોત તો સહુથી પહેલાં તે તેને લૂછીને સાફ કરત અને પછી પોતાની બેગમાં મૂકી દેત. કાંઈ પણ હુશિયાર કારીગર પોતાના ઓળરોનો ઉપયોગ કર્યા પછી તેને બરાબર સાફ કરીને પછી ઠેકાણે મૂકે છે. એટલે કરવત મળી આવ્યાનો મુદ્દો તદ્દન ભૂલો છે અને હું પુનઃ કહું છું કે તે શામળની વિરૂદ્ધમાં નહિ પરંતુ તેની તરફેણમાં જાય છે. ”

“ પરંતુ પેલો કાંઈ મી. સ્વયંન્દ્ર કહે છે કે તેણે શામળને તેના કરવત વડે પીઢીયું બેરતો જોયો હતો ” યાજ્ઞિકે બીજી શંકા કરી.

સોરાબજીએ જવાબ આપ્યો: “ મને તેના કથનમાં શંકા છે. તમે તે સત્યેન્દ્રને ઓળખો છો ?”

“હું તો તેનું નામ આજે જ સાભળું છું. પણ તે મી. હરિ-પ્રસાદનો મિત્ર હોય એમ લાગે છે.”

“હું મી. હરિપ્રસાદને મળવાને માટે જઈશ તે વખતે સત્યેન્દ્રની સાથે ઓળખાણ કરવાનો યત્ન કરીશ. મને તો વિકાળના શબ્દો ઉપરથી આ સત્યેન્દ્રના સંબંધમાં તીવ્ર જ્ઞાતિસા ઉત્પન્ન થઈ છે.”

“તમે એમ માનો છો કે તેણે આપડા શામજીની વિરૂદ્ધમાં અસત્યવાદ કર્યો હશે ?”

આ વખતે તેઓ સરદારગૃહની બરાબર સામે આવી પહોંચ્યા હતા. ડિટેક્ટિવ ત્યાં ઊભો રહ્યો અને યાત્રિકની નજીક પોતાનું મુખ લઈ જઈને ધીમેથી બોલ્યો: “હું ધારું છું કે શામજીની વિરૂદ્ધમાં કારસ્થાન રચાયું છે અને આ છૂપાવેલા કરવતની વાર્તા એ કાવતરાનો એક ભાગ હોવો જોઈએ.”

“કારસ્થાન ! કેની વચ્ચે ?” યાત્રિકે પૂછ્યું.

“સમય આવતાં જણાઈ આવશે. ચાલો આપણે અંદર જઈએ. હરિશ્ચંદ્રને માટે મને ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ છે. તે આવ્યો છે કે નહિ તેની તપાસ કરીએ.”

—:o:—

પ્રકરણ ૧૨મું.

હરિશ્ચંદ્ર ક્યાં છે ?

 હરિશ્ચંદ્ર સરદારગૃહમાં ન હતો. તેમ તે સોરાબજી તથા બીજા-ઓની સાથે અહીંથી ગયો ત્યારપછી અહીં જોવામાં પણ આવ્યો નહતો.

તેના કશા સમાચાર નહિ મળવાથી ડિટેક્ટિવની મુંઝવણ વધી. પરંતુ તેણે એ મુંઝવણને વિશેષ મહત્ત્વ આપ્યું નહિ. તે બોલ્યો:

“ચાલો આપણે ભોજન કરી લાઈએ. તે દરમ્યાન એ આવી પહોંચશે.”

તેઓ જમવાને બેઠા. લગભગ અર્ધો કલાક થઈ ગયો. છતાં પણ હરિશ્ચંદ્ર દેખાયો નહિ. એટલે સારાબજની ચિંતામાં વધારો થયો. તેણે કહ્યું: “મને લાગે છે કે કશુંક બન્યું હોવું જોઈએ.”

“જે લોકોએ કાલે રાત્રે મારા ઉપર હુમલો કર્યો હતો તેઓ તેના જોવામાં આવ્યા હોય એમ તમને લાગે છે ?” યાત્રિકે પૂછ્યું.

“તેઓ અથવા આ કારસ્થાનમાં જોડાયેલા બીજા માણસો તેને ભેટ્યા હોવા જોઈએ—આમાં કારસ્થાન રચાયું છે એ ચોક્કસ છે.”

“પણ હવે આપણે શું કરવું, સાહેબ ?” રૂસ્તમ બોલ્યો: “તેની તપાસ કરવાને માટે કેવી રીતે શરૂઆત કરવી તે જ સમજાવું નથી.”

“એ વાત સાચી છે. છતાં પ્રયત્ન કર્યા વગર છૂટકો નથી. વાર, રૂસ્તમ ? તેં છેલ્લો તેને કયે સ્થળે જોયો હતો ?”

“કોર્ટની પાછળ. હું પણ તેનાથી સહેજ દૂર હતો. પરંતુ મેં બાજુએ મુખ ફેરવ્યું ત્યાં એકાએક તે ચાલ્યો ગયેલો લાગ્યો. તે રસ્તા પર ગયો હશે એમ ધારીને હું બહાર નીકળ્યો. પરંતુ ત્યાં કોઈ પણ સ્થળે એનું નામ નિશાન ન હતું. એ ઉપરથી મને લાગે છે કે કોર્ટમાં બાજુનું જે બીજું દાર છે તેમાંથી તે બહાર પડ્યો હશે. ત્યાં એક બીજું દાર તે બિંબો હતો તેની નજીકમાં મારા જોવામાં આવ્યું હતું.”

“તો પછી તારું અનુમાન સાચું હોવાનો સંભવ છે. જો એ રસ્તે થઈને તે બહાર ગયો હશે તો આપણને કદાચ પત્તો લાગશે. કેમ કે એ તરફ વિશેષ માણસોનો જવર અવર નહિ હોય. હરિશ્ચંદ્ર તેની બેગ લાવ્યો છે તે ક્યાં છે ?”

“ઉપર મારા ઓરડાની બાજુના ઓરડામાં.”

“ચાલો ત્યારે ઉપર જઈએ. નેપોલીઅનને લાવ.”

સારાબજએ બેગ ખોલી નાંખી અને તેમાંથી એક કાળો કાટ જે હરિશ્ચંદ્રે ટ્રેનમાં પહેર્યો હતો તે કાઢ્યો. તે કાટ તેણે તેના ફૂત-

રાના સુંઘવાને માટે આપ્યો. એ પ્રમાણે કરીને તે ફાટ કાગળમાં લપેટીને તેણે બગલમાં માર્યો.

“આલો, હવે વખત ખોવાની જરૂર નથી.”

તેઓ થોડી મીનિટમાં જ માજીસ્ટ્રેટની ફાટ પાસે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં જઈ પેલા બાબુના દાર તરફ ગયા. નજીકમાં એક સિપાઈ બેઠેલો તેમની દષ્ટિએ પડ્યો. સોરાજીએ તેને પ્રશ્ન કર્યો: “નાયક ! આજે સહવારે કેસ પૂરો થયા પછી ઘણા માણસો આ બારણામાં થઈને બહાર ગયા હશે ?”

“ઘણા જ થોડા, સાહેબ ! આ બારણાનો ઉપયોગ કવચિત જ થાય છે.”

“અન આ બારણાની બહાર જે ગલ્લી છે ત્યાં ગયા એક-એ કલાકમાં વિશેષ માણસોનો આવરો જાવરો થયો હશે ખરો ?”

“ના, સાહેબ ! એ ગલ્લીમાં થઈને નદી કિનારે જવાય છે. એટલે આટલામાં રહેનારા ફાઇ થોડા માણસો નદી ઉપર જવું હોય તો તેનો ઉપયોગ કરે છે.”

“બહુ સાર, હવે નેપોલીયન પોતાના કૌશલ્યનો આપણને અનુભવ કરાવી શકે છે કે કેમ તે આપણે જોઈએ.”

તેણે કાગળમાં લપેટેલો ફાટ કાઢ્યો અને પુનઃ જ્ઞાનના નાક પાસે ધર્યો. નેપોલીયન સુંઘવા લાગ્યો; અને એ પ્રમાણે તેની ઘ્રાણેન્દ્રિયની અખચ્છ શક્તિથી તે આ ફાટ પહેરનાર મનુષ્યની ગંધને પોતાના મગજમાં ઉતારી શક્યો ત્યાં સુધી એ ફાટને તેણે વારંવાર સુંઘ્યા કર્યો

“બચ્ચા ! તેને શોધી કાઢ !” સોરાજીએ તેને આજ્ઞા કરી.

નેપોલીયન પોતાના માલિકની આજ્ઞા સમજી ગયો અને ફાટની અંદર જમીનને નાક લગાડીને સુંઘવા લાગ્યો. તે આમ તેમ ચોતરફ સુંઘતો હતો. પરંતુ થોડીક વાર તો તેને કશી ફતેહ મળી નહિ. ધીમે ધીમે તેણે પોતાની ઘ્રાણેન્દ્રિયનો વિશેષ ધેરાવામાં ઉપયોગ કરવા

માંડ્યો. એમ કરતાં તે કાટના પેલા ન્હાના દ્વારની નજીક આવી પહોંચ્યો. તુરત જ તે અટકી ગયો અને પુનઃ એક ચોક્કસ સ્થળે તેણે નાક લગાડ્યું. પછી તે છીંકવા તથા ધુરકવા લાગ્યો અને સુંઘતો સુંઘતો બારણાની બહાર નીકળ્યો.

“શાહબાસ, નેપોલીયન !” સોરાબજી ઉત્તેજક સ્વરે બોલ્યો : તે સફળ થયો લાગે છે.”

યાજ્ઞિકને આ અબોલ પ્રાણીની આવી કુશળતા જોઈને આશ્ચર્ય થયું અને તે બોલ્યો : “જૂઓ ! તે તમારી સામે જૂએ છે. આગળ વધવાને માટે આતુરે હોય એમ લાગે છે.”

“જન બચ્યા ! ચાલ આગળ !”

નેપોલીયન બહાર પેલી ગલીમાં આગળ વધવા લાગ્યો અને નદીના કિનારા સુધી આવી પહોંચ્યો. અહીં એક સ્થળે નદીમાં ઉતરવાને માટે પગથીયાં બાંધેલાં હતાં. જ્ઞાન ત્યાં આવ્યો અને પગથીયા પર નીચે આવીને છેલ્લા પગથીયા ઉપર બિભો રહ્યો, પાણીમાં સુંઘવા લાગ્યો તથા પોતાના માલિક સામે જોવા લાગ્યો. છેવટે તેણે નિરાશાદર્શક અવાજ કર્યો.

“અહીં નેપોલીયનનું કાર્ય પૂર્ણ થાય છે.” સોરાબજી બોલ્યો : “એમ લાગે છે કે હરિશ્ચંદ્ર અહીં સુધી આવ્યો હશે.”

“અને પછી નદીમાં તરીને સામે કિનારે ગયો હશે ?” યાજ્ઞિકે પૂછ્યું.

“કદાચ એમ હોય. પણ વિશેષ સંભવ તો મછવામાં ઢાખલ થયો હોવાનો લાગે છે. અહીંથી એકાદ નાની બોટ કે મછવો પસાર થયેલ લાગે છે. જૂઓ, આ દિવાલ પાસે પડેલો ઘસારો અને તાળે રંગ ચોટેલો છે એ ઉપરથી મારું અનુમાન સાચું ઠરે છે.”

“ખરેખર ! પણ ત્યારે શું—”

“અરે, સાહેબ ! અહીં જૂઓ.” રૂસ્તમ વચ્ચે બોલ્યો : “આ સ્થળે પગનાં નિશાન પડેલાં છે, તે ઉપરથી અહીં થોડી ધણી

ઝપાઝપી થઇ હોય એમ જણાય છે.”

રૂસ્તમનું કહેવું સાચું હતું. ત્યાં બે કે ત્રણ જાતનાં ખૂટનાં નિશાન હતાં. તે ખૂટનાં નિશાન સ્પષ્ટ અને સીધાં ન હતાં, પણ એક ખીજાંથી દબાયેલાં અને ચ્હેરાયેલાં હોય એમ લાગતું હતું. એ ઉપરથી રૂસ્તમે ઝપાઝપીનું અનુમાન કર્યું હતું.

“બરાબર છે હવે સમજાય છે.” સોરાબજીએ કહ્યું : “હરિશ્ચંદ્ર અહીં સુધી ફાઇની પાછળ આવ્યો હશે. અહીં તેમની વચ્ચે ઝપાઝપી થઇ હશે. જો, આ હરિશ્ચંદ્રના ખૂટનું નિશાન. તેના જમણા પગના ખૂટની એડી એક બાજુથી રહેજ તુટેલી છે તે સ્પષ્ટ જોઇ શકાય છે.”

“ હાય હાય ! ત્યારે એ બાપડાનું શું થયું હશે ? તે લોકોએ તેને નદીમાં ફેંકી દીધો હશે ? ” યાસિકે ચિંતાપૂર્ણ સ્વરે પૂછ્યું.

“ હું એમ નથી માનતો. કેમકે એમ કરવું તે વધારે જોખમ ભરેલું છે. તેઓ તેને પકડી બોટમાં નાંખીને ઉપાડી ગયા હશે.”

“ તે ફાઇના જોવામાં નહિ આવ્યો હોય ? ”

“ એ તો બોટ કેવા પ્રકારની છે તેના ઉપર આધાર રહે છે. દિવાલ ઉપર ઉંચે થયેલા તેના ઘસારા ઉપરથી એ બોટ ઉંચી હોવી જોઈએ. મને લાગે છે કે તે કદાચ ન્હાની લેંચ હશે.”

“ પણ દૂર એક મકાન છે, સાહેબ ! ત્યાં રહેનાર માણસો કદાચ આપણને જણાવી શકશે.” રૂસ્તમે સૂચવ્યું.

આ મકાનમાં જે રહેતો હતો તેની સ્ત્રી ઘેર હાજર હતી. તેને પૂછતાં આ લોકો પોતાની ધારણા કરતાં ચે વિશેષ તેની પાસેથી જાણી શક્યા.

રહવારે એક મોટર લેંચ અહીં આવી હતી અને પગથીઆં પાસે તેને રાખવામાં આવી હતી. તે આવી ત્યારે તેના ઉપર ત્રણ માણસો હતા. પરંતુ થોડા સમય સુધી બે માણસ તેમાંથી ઉતરીને જામમાં ગયા હતા. ત્રીજો લેંચમાં હતો. આ સ્ત્રી તે માણસોને બાળ-

ખી શકી ન હતી. કારણ કે તેનું મકાન કિનારાથી દૂર હતું. તેમ જ બોટ આવ્યા પછી તેણે તેના તરફ ખાસ લક્ષ આપ્યું ન હતું. માત્ર પાછળથી તે લોચ જે બાબુએથી આવી હતી તે જ તરફ પાછી જતી તેના જોવામાં આવી હતી.”

“ તે કઈ તરફથી આવી હતી ? ” સોરાબજીએ પૂછ્યું.

“ નદીનું વહેણ જે બાબુએ છે તે દિશામાંથી આવી હતી.”

“ તમારો આભાર માનું છું.” એમ કહીને સોરાબજીએ તે સ્ત્રીના હાથમાં એક રૂપીયો મૂક્યો અને પછી તે પોતાના મિત્રો તરફ ફરીને બોલ્યો : “ આપણે પણ એ દિશા તરફ જઈએ.”

તેઓ મકાન પાસેથી નિકળીને પેલાં પગથીયાં પાસે આવ્યા અને ત્યાંથી નીચાણ તરફ જવા લાગ્યા. થોડી વારે સોરાબજી બોલ્યો : “આપણે અન્ને બાબુના કિનારા તપાસવાની જરૂર છે. આગળ એકે પૂલ આવે છે ?”

“હા, અહીંથી પા માછલ ઉપર એક પૂલ છે.” યાજ્ઞિકે જવાબ આપ્યો. તે વસંતપુરમાં રહેલો હોવાથી તેને આ પ્રદેશની માહિતી હતી.

નદી થોડેકે દૂર જમણી તરફ વળતી હતી. ત્યાં આવ્યા એટલે પૂલ દેખાવા લાગ્યો અને થોડી વારમાં તેઓ એ પૂલ પાસે આવી પહોંચ્યા.

“રૂસ્તમ ! અહીંથી સામા કિનારે જ અને આગળ ચાલતાં કોઈ સ્થળે લોચને કિનારા ઉપર લાવવામાં આવી છે કે કેમ તે જોતો રહેજે. નેપોલીયનને તારી સાથે લઈ જા.”

એક બાબુએ રૂસ્તમ અને નેપોલીયન તથા બીજી બાબુએ સોરાબજી અને યાજ્ઞિક એ પ્રમાણે તેઓ આગળ વધવા લાગ્યા અને કિનારા ઉપર લોચને લાવવામાં આવી છે કે કેમ તે જોવા લાગ્યા.

પરંતુ લગભગ પોણા કલાક સુધી એવું કશું પણ ચિહ્ન તેમના જોવામાં આવ્યું નહિ. તેઓ કુન્દનપુરથી દૂર આવ્યા હતા. રસ્તા પર ન્હાના ન્હાના ડુંગરા, શ્લેષ્મટા અને લીલા ઘાસથી

છવાયેલ મેદાન દૃષ્ટિએ પડતાં હતાં. નદી આગળ ને આગળ સર્પાકારે વળાંક લેતી વધતી હતી.

લગભગ એ માઇલ સુધી તો આ લોકો બન્ને કિનારા પર પડી રહેલી કેડી ઉપર ચાલતા હતા. પછી જે કિનારે સોરાબજી અને યાસિક હતા ત્યાં કેડી ચાલૂ રહી. પણ રેસ્તમના કિનારા પર તેમ ન હતું. તેણે ખૂબ પાડીને કહ્યું: “અહીં કેડી ડાબી બાજુએ કિનારાથી દૂર જાય છે. આ તારની વાડથી તેનો અટકાવ થાય છે.”

“તું તેની અંદર દાખલ થઈ શકે તેમ નથી ?” સોરાબજી બોલ્યો.

“દાખલ થવામાં તો કશો વાંધો નથી. પણ અહીં એક પાટીયું બિંદુ ક્યું છે. તેમાં લખ્યું છે કે ‘આ વાડની અંદર દાખલ થનાર સામે કેસ ચલાવવામાં આવશે.’ આ જમીન કોઈની ખાનગી માલિકાની હોવી જોઈએ.”

“હા-હા, ખરું છે. આ જમીન મી. હુરિપ્રસાદની મિલકતનો એક ભાગ છે.” યાસિકે એ તરફ દૃષ્ટિ કરીને જણાવ્યું.

“એમ ! ત્યારે તો આપણે વસંતપુરની પાસે આવી પહોંચ્યા ! “ સોરાબજીએ આશ્ચર્ય વ્યક્ત કર્યું.”

“હા, આપણે હવે વસંતપુરથી બહુ દૂર નથી. આ સામે જે જમીન છે તે અગાઉ વસંતવિહારમાં જોડાયેલી ન હતી. પરંતુ ખાછળથી મી. હુરિપ્રસાદે એ ટુકડો ખરીદ્યો છે એવું મારા જાણવામાં આવ્યું હતું.”

રેસ્તમ આ એ જણા વચ્ચે થતું સંભાષણ સાંભળતો હતો. કેમ કે નદીને પટ કાંઈ બહુ મોટો ન હતો. તેણે પૂછ્યું: “સાહેબ ! હું તારની વાડમાં ચઢને અંદર જઈ ?”

“એશક ! તારી સામે કેસ ચલાવાની ભીતિ રાખવાનું કારણ નથી. એવું થશે તો જોઈ લેવાશે. જો કે હું નથી ધારતો કે મી. હુરિપ્રસાદ તારી સામે આ ગુન્હા માટે કેસ કરવાનું પસંદ કરે. વારૂ, જો સમાજજે-તારના કાંટા તને કે નેપોલીયનને ધજા ન કરે.”

રૂસ્તમે પ્રથમ સાચવીને શ્વાનને તારની વચ્ચેથી અંદર દાખલ કર્યો. પછી પોતે પણ અંદર આવ્યો અને તેઓ બંને કિનારાની તપાસ કરતા આગળ ચાલવા લાગ્યા. બીજા ત્રણસો વાર આગળ વધ્યા પછી અગાઉના જેવી બીજી વાડ ચાવી ને રૂસ્તમે તેમાં પણ પ્રથમનો માફક પ્રવેશ કર્યો. થોડું આગળ ચાલતાં રૂસ્તમની બાજુએ એક ખોદીને બનાવેલી નાની અને સાંકડી ખાડી જેવું હતું. તે ખાડી આગળ જતાં પહોળી થતી જતી હતી અને પછી એક નાના તળાવ જેવું તેના બેવામાં આવ્યું. આ તળાવની આસપાસ વૃક્ષ ઘટા પણ પુષ્કળ હતી. આ તળાવના જમણા કિનારા ઉપર એક મકાન તેના બેવામાં આવ્યું. તે મકાનનું દ્વાર તળાવની અંદર હતું એ મકાનને બેતાં જ રૂસ્તમ સમજી ગયો કે તે ખોટા રાખવા તળાવની ઉપર બાંધેલું મકાન હોયું જોઈએ. તેમાં બે ત્રણ ખોટા દૃષ્ટિએ પણ પડતી હતી. રૂસ્તમ આ મકાનનું જે દ્વાર જમીન તરફ હતું ત્યાં આવ્યો. તે દ્વારને તાળું વાસ્યું ન હતું. એટલે તેણે સાંકળ ખોલીને દ્વાર ઉઘાડ્યું. અંદર અંધકાર હોવાથી પોતાની પાસેના વિગળીના દીવાનું બટન દબાવી અંદર પ્રકાશ નાંખ્યો.

આ મકાનમાં જુદા જુદા પ્રકારની અને જુદા જુદા કદની ત્રણ ખોટા હતી. એક બેલો, એક ન્હાનો હલેસાંથી ચલાવવાનો મછવો અને એક મોટર લોંચ એમ ત્રણ વાહન હતાં. મોટર લોંચ દૃષ્ટિએ પડતાં તેનું હૃદય ઉછળવા લાગ્યું. તે તુરત જ ત્યાંથી નીકળીને પુનઃ કિનારા ઉપર ગયો અને મોટા અવાજે જે પોતાના બેવામાં આવ્યું હતું એ તેણે સોરાબજીને જણાવ્યું.

“મોટર લોંચ !” સોરાબજીએ ઉદ્ગાર કર્યો: “જેની પાછળ આપણે આવ્યા છીએ તે જ હશે ! તે જ હોવી જોઈએ. પણ તેનું અવલોકન કરવાની જરૂર છે. મી. યાત્રિક ! આપણે સામા કિનારે કેવી રીતે જઈશું ? બીજો એકે પૂલ નજીકમાં છે ?”

“નજીકનો પૂલ વસંતવિહારની હદમાં છે. પરંતુ તે પૂલ ઉપર

થઈને આપણે જઈ શકીએ તેમ નથી.” યાત્રિકે જણાવ્યું.

“ એટલે કે એ પૂલ ભાંગી ગયો છે તે જ ? ”

“ હા. ”

“ વારૂ, ત્યારે બીજા પૂલ ક્યાં છે ? આપણે જેમ અને તેમ ત્વરાથી સામા કિનારે પહોંચવાની જરૂર છે. ”

“ તો પછી પૂલની શી જરૂર છે ? બોટ રાખવાના મકાનમાં એક ન્હાનો મછવા છે. જો કહેા, તો તે હું આપની પાસે લાવું. ”
રૂસ્તમે જણાવ્યું.

“ હા, એ ખરાબર છે. જલ્દી લાવ. ”

રૂસ્તમ તુરત જ પેલા મકાનમાં ગયો અને મછવા કડા સાથે બાંધેલો હતો તેને છોડીને સામા કિનારે લઈ ગયો. પા કલાકની અંદર તો ત્રણે જણા આ બાબુના કિનારા ઉપર આવી પહોંચ્યા. તેઓ કિનારા ઉપર નહિ ઉતરતાં મછવાને પેલા મકાનની અંદર લઈ ગયા. અંદર દાખલ થઈને પાણીના ફરતી લાકડાનાં પાટીયાંનાં કિનારી હતી તેના પર ચડી ગયા. રૂસ્તમે પેલી મોટર લોંચ બતાવી.

સારાબજી પોતાની બત્તીનો પ્રકાશ તેના પર નાંખીને બોલ્યો :

“ મોટર લોંચ ન્હાની છે, પણ તેમાં જગ્યા પુષ્કળ છે. એક ન્હાની ઝોરડી પણ છે. તેમાં કોઈ માણસને છૂપાવવો હોય તો છૂપાવી શકાય. ચાલો, આપણે તેનું આરિક અવલોકન કરીએ. એ પરથી તેમાં કોઈને છૂપાવ્યો હતો કે કેમ એ કદાચ આપણે જાણી શકીશું. ”

તે મોટર લોંચમાં દાખલ થઈને તેનું અવલોકન કરવા લાગ્યો. અવલોકનન માટે બે-ત્રણ મીનિટો પૂરતી હતી. “ અહીં પૂરાવો મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો મિથ્યા છે. ” તે નિરાશાપૂર્ણ સ્વરે બોલ્યો :
“ જો કોઈ બદમાશીનું આ કૃત્ય હોય તો તેમણે પોતાની બદમાશીનું ચિહ્ન એકદમ અદશ્ય કરવાની ખાસ કાળજી રાખેલી છે. મોટર લોંચને થોડા સમય પહેલાં જ ધોઈને સાફ કરવામાં આવી હોય એમ લાગે છે. એટલે કોઈના પગલાનું કે હાથનાં આંગળાંનું કશું પણ નિશાન

જોવામાં આવતું નથી. આ મકાનની અંદરની ફરતી પાટીયાંની કિનારી ઉપર તપાસ કરીએ. ત્યાંથી કાંઈ જાણુવા જોગ મળી આવે છે !”

પરંતુ ત્યાં પણ કશું શંકા પડતું નિશાન જોવામાં આવ્યું નહિ. આ કિનારી ઉપર તેમના સિવાય બીજા કોઈનાં પગલાંનું નિશાન ન હતું. આ ઉપરથી તેઓ એવું અનુમાન કરી શક્યા કે મોટર લોચની માફક આ મકાનની તમામ જગ્યાને સાફ કરી નાંખવામાં આવી હોવી જોઈએ ! શા માટે ? પોતાનું કૃત્ય છુપાવવાને માટે. અર્થાત પોતે કચેલું કૃત્ય ગુપ્ત રાખવા જેવું છે, એમ તે લોકોને અગાઉથી જ લાગ્યું હશે. પરંતુ આ માત્ર તર્ક હતો. કેમ કે આવા પૂરાવા ઉપરથી હરિશ્ચંદ્રને આ જ મોટર લોચમાં લાવવામાં આવ્યો હશે એવું સિદ્ધ થતું ન હતું.

આ મકાનની બહાર જમીન ઉપર ફેટલાંક પગલાંનાં નિશાન હતાં. પણ તેમાંનાં ઘણાં તો જૂનાં હતાં અને જે નવાં હતાં તેમાં જે લોકોની પાછળ તેઓ પડ્યા હતા તેમનાં પગલાંનાં નિશાન જણાતાં ન હતાં. અહીં નેપોલીયનને પુનઃ હરિશ્ચંદ્રનો ફોટ સુધાડીને પુનઃ જમીન સુધવાની સૂચના કરી. તેણે પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ હરિશ્ચંદ્ર વિષે તે કશું પણ જાણી શક્યો નહિ અને તેના માલિક સામે નિરાશ બનીને જોઈ રહ્યો.

આ પ્રમાણે ચોતરફથી મળતી નિષ્ફળતાને લીધે સારાબજને એવી શંકા આવી કે તેઓ કદાચ ખોટા માર્ગે દોરવાયા હશે. હરિશ્ચંદ્ર ફોટની બાબતના દ્વારમાંથી બહાર નીકળીને નદીકિનારા ઉપર આવ્યો હતો એ તો જાણે કે ચોક્કસ હતું. પરંતુ તેને મોટર લોચ ઉપર ઉપાડીને લઈ જવામાં આવ્યો કે બીજા કોઈ ખોટામાં-તે પ્રશ્ન વિવાદસ્પદ હતો. કદાચ તેના ઉપર હુમલો કરી, તેને પકડીને નદીમાં નાંખી દીધો હોય એ પણ સંભવિત હતું.

તેનાં નેત્રોમાં સુંઝવણ જોઈને રૂસ્તમ બોલ્યો: “ સાહેબ !

આપ હવે શું કરવા માગો છો ?”

“ તે જ હું સમજી શકતો નથી. પરંતુ કાંઈક કરવું તો જોઈશે જ. હું ધારું છું કે આ લોંચની હિંસ્યાલુ ઉપર મી. હુરિપ્રસાદ કાંઈક પ્રકાશ નાંખી શકશે ખરા. મી. યાજ્ઞિક ! તેમનો બંગલો અહીંથી ફેટલો દૂર છે ?”

“અહીંથી પાંચસો-છસો વાર કરતાં વિશેષ દૂર નથી. પેલી વૃક્ષ-ઘટાની વચ્ચે તેમનો બંગલો છે. ”

“ ત્યારે ચાલો, ત્યાં જઈને એમને મળીએ. તે વિના ખીન્ને એકે માર્ગ અત્યારે સૂજતો નથી. ”

તેઓ એ બંગલા તરફ જવા લાગ્યા. આ બંગલો ઘણા જૂના વખતનો હતો. પરંતુ તેનો ફેટલોક ભાગ પાછળથી સુધરાવ્યો હોય એમ લાગતું હતું. તે બંગલાથી થોડાક અંતર ઉપર એક વૃક્ષ હતું. તેની ડાળી પર ફેટલીક ખીસકાલીઓ આમથી તેમ દોડાદોડ કરી રહી હતી. તે માંહેની એક હિમ્મતવાન ખીસકાલી આ નવીન આગતુંકાને જોઈને કુતૂહલવૃત્તિથી તેમની તરફ આવી, પણ આગતુંકાની સાથેના નેપોલીયન તરફ તેની દૃષ્ટિ પડતાં જ તે એકદમ પાછી ન્હાસી ગઈ અને પેલા વૃક્ષની ડાળી ઉપર ચડી ગઈ.

નેપોલીયન તેને કશી પણ ધજ્જ કરવાનો ન હતો કારણ કે આજ્ઞા કર્યા સિવાય કોઈ પણ જીવન્ત પ્રાણીને કશી પણ શારીરિક વ્યથા નહિ કરવાની તેને ખાસ તાલિમ આપવામાં આવી હતી. પરંતુ તેને કાંઈ મૌન રહેવાની ફરજ પાડવામાં આવતી ન હતી. એટલે આ ખીસકાલીને જોઈને તેના મુખમાંથી ચમત્કારિક ઉદ્ગાર સરી પડ્યો.

આ વખતે એક એવી ઘટના બની ગઈ કે જે થોડા જ સમયમાં સોરાબજીનું ખાસ લક્ષ ખેંચનારી થઈ પડી. જો કે આ સમયે તે એ ઘટનાનો કશો પણ વિચાર કર્યા સિવાય યાજ્ઞિક અને રૂસ્તમની સાથે બંગલાના મુખ્ય દ્વાર તરફ ચાલ્યો. મુખ્ય દ્વાર બંધ હતું. બહાર એક વિજળીનું બટન હતું. યાજ્ઞિકે તે બટન દબાવ્યું અને

પોતાના ગજવામાંથી એક વિઝિટિંગ કાર્ડ કાઢ્યું. તે અગાઉ અહીંની પાઠશાળાનો અધ્યાપક હોવાથી હરિપ્રસાદ તેને પિછાનતો હતો. એટલે તેણે સોરાબજીનો તેની સાથે પરિચય કરાવવો એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું; અને ને ઉપરથી તેણે કાર્ડની પાછળ “એક અગત્યના કાર્ય માટે આપની સાથે મુજબના ડિટેક્ટિવ મી. સોરાબજીનો પરિચય કરાવવા આવ્યો છું.” એ પ્રમાણે પેન્સીલ વડે લખ્યું.

તેણે બટન દાખવાથી અંદર ઘંટડી થઇ હતી. પરંતુ તેનો તત્કાળ જવાબ મળ્યો નહિ. થોડીવાર તેઓ રોકાયા, છતાં દાર ખૂલ્યું નહિ. એટલે તેઓ ખીજ વાર બટન દબાવવાનો વિચાર કરતા હતા ત્યાં કોઇનાં પગલાં અંદરના ખંડમાં સંભળાયા અને એક માણસે આવીને દાર ખોલ્યું.

યાત્રિક બોલ્યા: “આ મારું કાર્ડ હરિપ્રસાદ શેઠને આપો અને તેમને કહો કે અમે તેમને ખાસ મળવાને માટે આવ્યા છીએ.”

“શેઠ સાહેબ અહીં નથી—મુજબ ગયા છે.” નોકરે જવાબ આપ્યો.

“મુજબ ગયા છે !” યાત્રિક આશ્ચર્ય પૂર્વક બોલ્યો : “અચાનક જવું પડ્યું લાગે છે. આજે સહવારે તો અમે તેમને કુન્દનપુરની કાર્ટમાં જોયા હતા.”

“હા, સાહેબ ! તેઓ કાર્ટમાંથી આવીને બોજન કરી તુરત જ મી. સત્યેન્દ્ર અને મી. ચંદ્રપ્રસાદ જેઓ અહીં તેમને મળવાને માટે આવ્યા હતા, તેમની સાથે ગયા છે.”

“હુ ધારું છું કે શેઠની સાથે કાર્ટમાં જે બે શબ્દસ્થો હતા તે જ હોવા જોઇએ.” સોરાબજીએ કહ્યું: “વાર, ત્યારે અહીં હવે કોઇ છે કે નહિ ? જે હોય તો તેમને મળવાની મારી ઇચ્છા છે.”

“ના, સાહેબ ! કોઇ પણ નથી.” નોકરે જવાબ આપ્યો : “માત્ર હું અને ખીજ નોકરો સિવાય બંગલામાં શેઠ અથવા તેમના મિત્રો માંહેનું કોઇ પણ નથી.”

“આ બંગલો શેઠ તમને સુપ્રત કરતા ગયા છે ?” આ સાધા-

રણુ ઘાટી જેવા દેખાતા માણસના શબ્દો ઉપર વિશ્વાસ નહિ ખેસવાથી સૌરાષ્ટ્રએ પ્રશ્ન કર્યો.

“હા જી, શેઠ સાહેબ તેમના રસોયાને પણ પોતાની સાથે લેતા મયા છે. માત્ર એક હમાલ તથા બે માળી અને હું અમે ચાર જણા બંગલામાં છીએ.”

“તમારા શેઠ મુબંધમાં લાંબો વખત રહેવાના છે ?”

“હું ચોક્કસ કહી શકતો નથી. પરંતુ કેટલાક દિવસ રોકાય ખરા. ત્યાં સેન્ટ્રલ રોડ ઉપર બગીરદાર મેન્શન નામનો તેમનો માળો છે, ત્યાં રહે છે અને અવારનવાર અહીંથી ત્યાં જ આવ કરે છે.”

“સૌરાષ્ટ્રની આ નોકરને બીજા પણ કેટલાક પ્રશ્નો કરવાની ઇચ્છા હતી. પરંતુ તેને બદલે તે પોતાના મદ્યરીઓને લઇને ત્યાંથી પાછો ફર્યો. આશરે પચાસેક વાર ગયા બાદ યાત્રિકે શાંતિનો ભંગ કર્યો: “મી. સૌરાષ્ટ્ર ! આ ફીક ન થયું. હુરિપ્રસાદ અહીં ન હોવાથી તેમન મોટરલોચના સંબંધમાં પૂછવાનું બની શક્યું નહિ. પણ તે એકાએક મુબંધ ફેમ ગયા હશે ?”

“જો તે ગયા હોય તો ?” સૌરાષ્ટ્ર બોલ્યો.

“શું ! તે મુબંધ ગયાનું તમે સાચું નથી માનતા ?”

“હું ચોક્કસ કહી શકતો નથી, પણ મન શંકા છે.”

“ત્યારે આ ઘાટી આપણી પાસે—”

“હા, મારી ખાત્રી છે કે તે જૂહું બોલતો હતો. પરંતુ તેના કથનમાં અસત્યનો અંશ કેટલો હતો તે હું નક્કી કહી શકતો નથી. તેનો ચહેરો તમે જોયો હતો ?”

“હા, તમારા સવાલના જવાબ આપતાં તે ગભરાઇ જતો હતો. પરંતુ એ તો મનની નબળાઇનું પરિણામ પણ હોઇ શકે.”

“ના, તે જૂહું બોલતો હોવાને લીધે ગભરાતો હતો. હુરિપ્રસાદ તેના એક મિત્રની સાથે મુબંધ ગયો હોય તે બનવા જોગ છે;

પરંતુ આ અંગલામાં તેનો ખીન્ને કાષ્ટ પણ મિત્ર નથી એમ નોકરે કહ્યું તે ખોટું હતું. હજી એક તો અહીં જ છે. ”

“ એ તમે કેવી રીતે જાણ્યું ? ”

“ તે મારી દષ્ટિએ પડ્યો હતો. જ્યારે આપણે અંગલા તરફ જતા હતા તે વખતે પેલી ખીસકાલીને જોઈને નેપોલીયન ધુરકયો હતો એ તમારા સ્મરણમાં હશે જ. ”

“ હા, બરાબર છે. ”

“ તે જ પળે મેડી ઉપર એક માણસ બારી પાસે આવીને નેપોલીયન તરફ જોવા લાગ્યો. પરંતુ આપણને જોતાં તેણે તુરત જ ડાકું પાછું ખેંચી લીધું અને બારી બંધ કરી દીધી. ”

“ તે કાષ્ટ નોકર પણ હોય. ”

“ ના, તે આ ઘાટી તો ન હતો વળી તેના પોષાક ઉપરથી અને ચહેરા ઉપરથી પણ તે નોકર જેવો લાગતો ન હતો. અને તે એક મોટી સીંગારનું પાન કરતો હતો. એ બધા સંયોગ ઉપરથી તે નોકર ન હોતાં શેકનો સમોવડીયો હોય એમ માનવાને માફ મન આકર્ષાય છે. ”

“ જો એમ હોય તો પછી આપણી પાસે અસત્ય બોલવાનું આ ઘાટીને શું કારણ હશે ? ” યાત્રિકે આશ્ચર્યસહ પ્રશ્ન કર્યો.

“ એ માટે તેને દોષ દેવો યોગ્ય નથી. એ તો તેને મજેલી સૂચના પ્રમાણે વર્તતો હતો. જૂઓ, તમે બટન દાખીને ઘાંટડી વગાડી ત્યારપછી તેણે દાર બોલવામાં પુષ્કળ સમય લગાડ્યો હતો. ”

“ હા, એ વાત તો સાચી. પણ તેને કાણે સૂચના કરી હશે ? અને એવી સૂચના કરવાનું કારણ શું ? ”

“ આપણા સવાલોના જવાબ ન આપવા પડે તે કારણ માટે: એને કાણે સૂચના કરી હશે તે વિષે હું ચોક્કસ કહી શકતો નથી. તે હરિપ્રસાદ પોતે હોય અથવા તો તેના બે મિત્રો સત્યેન્દ્ર અને ચંદ્રપ્રસાદ માંહેનો એક હોય. ”

“મને તો આ બહુ બેદ ભરેલું લાગે છે અને હું ગિલકુલ સમજી શકતો નથી.” યાજ્ઞિક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મૂકીને બોલ્યો.

“હું પણ જરીક ગુંચવાયો છું.” સૌરાયજીએ કહ્યું: “હરિપ્રસાદ ખરેખર મુંઝાઈ ગયો છે કે કેમ તે હું સમજી શકતો નથી. પણ એ જાણવાની જરૂર છે. ઇસ્તમ ! તારે મુંઝાઈ જવું પડશે.”

“ત્યાં જઈને મારે શું કરવું ?”

“સેન્ડલવુડ રોડ પર જાગીરદાર મેન્શનમાં તપાસ કરજો કે હરિપ્રસાદ ત્યાં છે કે નહિ. જો તે ત્યાં હોય તો બેસિંગ અથવા આપણા જસુસો માંહેના ખીજા કાઢીને તેની હીલચાલ પર નજર રાખવાની સૂચના કરજો. એટલું કરીને તું અહીં આવી, મને બધી લકીકત જણાવજો.”

“આપ અહીં રહેશો ?”

“હા, એક-એ દિવસ મારે અહીં રોકાવું પડશે. મારે અહીં કેટલીક તપાસ કરવાની છે. પણ તું જલદી જ અને પહેલી ટ્રેનમાં રવાના થા.”

હું પણ હવે મુંઝાઈ જઈ તો કેમ ?” યાજ્ઞિકે કહ્યું: “કારણ કે વિદ્યાર્થીગૃહનો વાર્ષિક મહોત્સવ થોડા સમયમાં થવાનો છે તેની તૈયારી ચાલે છે. છતાં પણ જો મારી જરૂર હોય તો હું રોકાઉં.”

“ના, તમારે રોકાવાની જરૂર નથી. જો મને ખાસ અગત્ય લાગશે તો હું તમને ખબર આપું તે વખતે તમે આવજો.”

“બહુ સારું, ત્યારે હું પણ આજે જ જઈશ.”

“સાહેબ ! નેપોલીયનનું શું કરવું છે ?” ઇસ્તમે પૂછ્યું.

“તેને કુન્દનપુર સરદારગૃહમાં લઈ જા અને ત્યાં રાખી તેના માલિકને તેની સંભાળ રાખવાનું કહેજો. અત્યારે મારે તેની જરૂર નથી. પણ પાછળથી કદાચ જરૂર પડશે ખરી.”

પ્રકરણ ૧૩ મું.

મૃત્યુના મુખમાં

ચા ફિક અને રૂસ્તમથી છૂટો પડીને સોરાબજી નદી તરફ જવા લાગ્યો. હુરિશ્વંદ્રનું પગેરું આગળ વધી શકતું ન હતું અને હવે પેલા મોટરલોન્ચવાળા મકાનમાં પહોંચ્યા બાદ તેનું શું થયું એ વિષે ચોક્કસ ખાતમી મળે, તે સિવાય એ પગેરું કાઢી પછી રીતે આગળ વધી શકે તેમ ન હતું. તેને મોટરલોન્ચ મારફત એ મકાન સુધી લાવ્યા બાબત સોરાબજીને લેશ પછી શંકા ન હતી. છતાં તેણે બૂલ પછી કરી હોય અને હુરિશ્વંદ્રને કાઢી બીજી બોટમાં ઉપાડી જવામાં આવ્યો હોય તથા કાઢી બીજી સ્થળે ઉતારવામાં આવ્યો હોય તે અસંભવિત ન હતું.

આ વિચારથી તે તપાસ કરવાને માટે નદીકિનારે જઈને વિશેષ આગળ જવા લાગ્યો. આગળ જતાં કાઢી પછી બોટ કિનારા ઉપર લાવવામાં આવ્યાનું ચિહ્ન જણાતું ન હતું. એટલું જ નહિ પછી ઉત્તરોત્તર નદીનો પટ એટલો સાંકડો થતો જતો હતો કે ત્યાં મોટર લોન્ચ લાવવી પછી મુશ્કેલ થઈ પડે. એટલે સોરાબજીને લાગ્યું કે હુરિશ્વંદ્રને મોટરલોન્ચવાળા મકાનમાં જ લઈ જવામાં આવ્યો હશે.

હવે આગળ વધવાનું છોડી દેવું કે કેમ એ બાબતમાં તે વિચાર કરતો હતો ત્યાં એક વસ્તુ તેની દૃષ્ટિએ પડી અને તેના કાર્યની દિશા બદલાઈ ગઈ. આ વસ્તુ કયું ? પેલો તુટેલો પૂલ ! તેની સામે લગભગ બસો વારને છોટે એ પૂલ અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં બીભો હતો.

ઈન્સ્પેક્ટર વિકાજી સાથે વાત કરતાં સોરાબજીએ તેને સાથે લઈને પૂલની તપાસ લેવાની પોતાની ઇચ્છા જણાવી હતી. પરંતુ અત્યારે તે અહીં સુધી આવી પહોંચ્યો છે, તો તેણે એકલાએ જ

પ્રાથમિક તપાસ શા માટે ન કરવી ? અને એ તપાસ કરવામાં કશી મુશ્કેલી નહે એવું તેને લાગ્યું નહિ.

વિકાળ તથા આરોપી શામળએ તેને જણાવ્યું હતું કે નદી પરથી પૂલની કમાન સુધી ચડવાને માટે પૂલની પાસે જ એક લાંબી સીડી રાખવામાં આવે છે. કારણ કે નહિ તો શામળને અવારનવાર પોતાના મકાન પરથી તે સીડી લાવવી લાઇ જવી પડે.

એ પ્રમાણે વિચાર કરતો તે આ પૂલ પાસે ગયો. પેલી લાંબી સીડી ત્યાં હતી. તે નીચે ઉતર્યો અને એ સીડી તેણે પૂલની કમાન સુધી જામી કરવાનો વિચાર કર્યો. અત્યારે સ્થાન પડવા આવી હતી. સૂર્ય આશમવાની તકમકમાં હતો. હજી અંધારું થઇ ગયું ન હોવાથી પૂલની બારિક તપાસ લઇ શકાય તેમ હતું. એકલા હાથે આવી મોટી સીડી ઉંચે સુધી જામી કરવી એ કાંઇ સામાન્ય કામ ન હતું. છતાં ધીમે ધીમે તેણે તે સીડી ઉંચી કરી અને પૂલના જે ભાગની પોતે પ્રથમ તપાસ લેવા માગતો હતો તે ભાગ સુધી ઉંચી કરીને તેની સાથે ટેકાવી. આ ભાગ નદીથી ઘણો ઉંચો હતો અને આ સ્થળે એક પીઠીયું થોડુંક વહેરેલું હોવાથી તે પીઠીયાના મોટર ગાડીના વજન અને દબાણને લીધે બે કડકા થઇ ગયા હતા.

સીડી બરાબર ગોઠવાઇ ગયા બાદ સોરાબજી તેની ઉપર ચડવા લાગ્યો. આ સીડી પર ચડવાનું કાર્ય લય ભરેલું હતું. કારણ કે સખ્ત પવન વાતો હતો અને તેના આઘાતથી સીડી ઝૂંજતી તથા કડકા મારતી હતી. પરંતુ સોરાબજી આ પ્રસંગથી ટેવાયેલો હોવાથી તથા સીડી પોતાનો ભાર ઝીલી થકે તેટલી મજબૂત હોવાનું તે જાણતો હોવાથી લેશ પશુ ભીતી વગર ચડી ગયો.

ઉપર ચડીને તેણે પોતાની આસપાસ દૃષ્ટિ કરી અને પૂલના અવલોકનનો આરંભ કર્યો. પૂલને થયેલા અકસ્માત પહેલાં જે લાંબા પીઠીયાને થોડું વહેરેલું હોવાનું ઇન્સ્પેક્ટર વિકાળ જણાવતો હતો તે સાચું હતું. આ લાંબા પીંખનો પોણો ભાગ વહેરેલો લાગતો

હતો જ્યારે બાકીનો ભાગ દબાણ સહન નહિ થવાથી તૂટી પડ્યો હતો, અને આ તૂટેલો ભાગ જમીન તરફ અધર હવામાં લપટતો હતો.

તે જે સ્થળે ઊભો હતો તે સ્થળે ઊભો રહીને ઢાંધાએ આ ભાગને વહેરેલો હોયો જોઈએ. પરંતુ જે આવી રીતે ઊભા રહીને વહેરકામ કર્યું હોય તો તે બરોબર સીધું અને એક સરખું ન હોય. એટલે તેની તપાસ કરવાને માટે તે બીમનો જે ભાગ ઉંચે હતો તેનું લક્ષ્યપૂર્વક અવલોકન કરવાને માટે એ બાબુએ વળ્યો. એમ કરવામાં તેણે પોતાનો ડાબો પગ સીડીપરથી ઉંચો કર્યો અને ડાબો હાથ પણ છોડી દીધો.

તેનું આ પગલું સહાસિક અને જોખમ ભરેલું હતું. ઉંચે હવામાં નહાની સીડી પર એક જ પગે એક હાથ વડે દાંડો પકડી ઊભા રહેવું તે સલામત ન હતું. છતાં પણ જો તેને કશો બીન્ને અકસ્માત ન નડ્યો હોત તો વાંધા જેવું ન હતું. પરંતુ તે જ વખતે સીડીએ આંચકા ખાધો અને તે હચમચી.

સોરાબજીના મુખમાંથી અચાનક ચીચીયારી નીકળી પડી અને તેની દૃષ્ટિ નીચે જમીન તરફ ગઈ. એક માણસ નીચે સીડી પાસે ઊભેલો દેખાયો. તે સીડીના બન્ને દાંડા પકડીને તેને હલાવતો હતો.

“છોડી દે-છોડી દે! નીચ ખૂંતી!” સોરાબજીએ બૂમ પાડી.

પરંતુ તે વધુ બોલી શક્યો નહિ. મૃત્યુની બીતિ તેની દૃષ્ટિ સમીપ આવી પહોંચી હતી. કારણ કે સીડી તેની મૂળ જગ્યાએથી ચાર-પાંચ ઇંચ ખસી ગઈ હતી. પેલા નીચે ઊભેલા માણસે એક આંચકા માર્યો અને સોરાબજીનો જમણો હાથ સીડીના દાંડાથી છૂટો થઈ ગયો અને જમણો પગ પણ તેના ધાંગવા ઉપરથી ઉપડી ગયો.

તે આટલી ઉંચાઈથી નીચે નદીના પાણી તરફ આવવા લાગ્યો જે તે નદીના પાણીમાં અથવા તો તેની બાબુના કિનારે જમીન ઉપર પડે તો તેનાં સોયે વર્ષ પૂરાં થઈ જાય. પરંતુ તે આવી રીતે મૃત્યુના મુખમાં સપડાયેલો હોવા છતાં તેણે પોતાની શુદ્ધસાન ગુમાવી

ન હતી. તેનું મગજ પણ આ ભયંકર અકસ્માતમાંથી પોતાનો બચાવ કેવી રીતે કરવો તેનો વિચાર કર્યા કરતું હતું. તેની તથા નદીની વચ્ચે એક વસ્તુ હતી અને તે વસ્તુ તેને કદાચ અચાવી શકે તેમ હતી.

એ વસ્તુ કંઈ ? પેલું અંધર લટકતું લાકડાનું લાંબું ખીમ. એ ખીમ તરફ સોરાબજીનું લક્ષ ગયું હતું. એટલે સરકસના કુશળ કસ-રતખાજ એક્ટરની માફક હવામાં ફૂદકો મારીને તે આ ખીમને વળગી પડ્યો અને પછી તેના ઉપર ધીમે ધીમે નીચે આવવા લાગ્યો. આ ખીમ નદીના પાણીથી લગભગ આડ પ્રેટ જેટલું ઉંચું હતું. તેના નીચલા છેડા સુધી આનીને સોરાબજી સહેલાઈથી નદીમાં ફૂદી શક્યો હોત. પરંતુ તેમ નહિ કરતાં તે પોતાનું જેટલું બળ હતું તેનો ઉપયોગ કરીને ખીમને ઝોલા ખવરાવવા લાગ્યો અને ખીમ બે-ત્રણ ઝોલા પછી જ્યાં કિનારા તરફ આવ્યું કે તે તેને છોડી દમને સલામત જમીન ઉપર ફૂદી પડ્યો.

તે આ એક ભયંકર અકસ્માતમાંથી તો પાર પડ્યો. પરંતુ હજી સલામત ન હતો. તે નીચે ઉતર્યો તે જ વખતે એક અવાજ થયો અને ગોળી તેના કાન પાસે થઈને સુસવાટા મારતી પસાર થઈ ગઈ. તુરંતજ તે નજીકના એક વૃક્ષ તરફ દોડી તેના થડની પાછળ ભરાઈ ગયો; કે જેથી જો ખીજી ગોળીઓ આવે તો તેની સામે પોતાનું રક્ષણ કરી શકાય.

પરંતુ ત્યારબાદ બંદૂકનો એક પણ અવાજ થયો નહિ. માત્ર દૂર કોઈ દોડતું જતું હોય એવો અવાજ આવતો હતો. અત્યારે સૂર્ય આથમી ગયો હતો. અંધકાર વ્યાપવા લાગ્યો હતો. છતાં પ્રકાશનો તદ્દન લોપ થયો ન હતો. એટલે ઝાંખા પ્રકાશમાં તેણે એક મનુષ્યા-કૃતિને જોઈ હતી જેમ. તે આ મનુષ્યનો ચહેરો સ્પષ્ટપણે જોઈ શક્યો ન હતો. પરંતુ એક વસ્તુ ખાસ લક્ષ બેઠું તેની હતી. આ માણસ દાઢીવાળો હતો. તેની દાઢી કાળી હતી. એ ઉપરથી શામજીને પેલા દાઢીવાળા મણસે નદીમાં ધસ્યો માર્યાનું તેને સ્મરણ થયું. ત્યારે શું તે તથા આ બન્ને એક જ હશે ?

પ્રકરણ ૧૪ મું.

—:૦:—

રબરનાં સોલ.

સો રાખજીએ પ્રથમ તો પોતાનું જે વાર ખૂન કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર આ વ્યક્તિની પાછળ પડવાનો વિચાર કર્યો. એ માણસ પાસે રિવોલ્વર હોવાથી તે ફરીથી પોતાના ઉપર હુમલો કરે એ બાબતની તેને ભીતિ ન હતી. કારણ કે એવો પ્રસંગ આવે તો પોતાની પાસે રીવોલ્વર હતી અને તે તેના હરિફ કરતાં નિશાન-બાજીમાં વિશેષ સફળતા મેળવી શકે એમ માનતો હતો.

પરંતુ બીજો વિચાર આવતાં તેણે અત્યારે ને અત્યારે આ માણસની પછળ જવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો. કેમ કે ચોતરફ અંધકાર પ્રસરવા લાગ્યો હતો. અલ્પ સમયમાં જ તે અંધકાર ગાઢ થઈ જાય તેમ હતું. એટલે અંધકારમાં તેની પાછળ પડવાથી તેને એકદમ પકડી શકાય તેમ ન હતું. અલગત તેનાં પગલાંનાં નિશાન જમીન પર પડેલાં હોય. તે નિશાનને આધારે તેની પાછળ જઈ શકાય ખરું. પરંતુ તેમ કરવામાં સમય પુષ્કળ વ્યતીત થઈ જાય અને તેથી એ માર્ગ પણ કામનો નહિ.

તે મનોગત બોલ્યો : “ જો અત્યારે નેપોલીઅન મારી પાસે હોત તો તેની મદદથી હું આ માણસનો પિછો પકડી શક્યો હોત અને અત્યારે તો કેટલો યે આગળ વધ્યો હોત.”

થોડા સમય પહેલાની ઘટનાને લીધે ક્ષુબ્ધ બનેલું તેનું મગજ સંપૂર્ણ શાંત બની ગયું અને તે શાંત મગજથી શો માર્ગ લેવો એ વિષે વિચાર કરવા લાગ્યો.

“ વાર, હું એકદમ કુન્દનપુર જઈ અને નેપોલીઅનને લઈ આવું. તેમાં જે ત્રણ કલાક પસાર થઈ જશે. પરંતુ ચિંતા નહિ.

કેમકે ગંધ તાજી હોવાથી નેપોલીયન સફળ થઈ શકશે. પણ કુંદનપુર જવાને માટે નજીકમાં નજીક રસ્તો કયો હશે ? ”

તેણે ગજવામાંથી આ પ્રદેશનો નકશો કાઢીને વિજળીની ખતીના પ્રકાશ વડે તેનું અવલોકન કર્યું : તેમાંથી નજીકનો રસ્તો શોધી કાઢી, તે માર્ગે કુંદનપુર પહોંચવાને માટે તે ઉપડ્યો. આગળ જતાં એક પૂલ ઉપર થઈને નદીની સામી બાજુએ ગયો અને ત્યાં નજીકમાં આવેલા એક ગામડા પાસે આવ્યો. અહીં રાજમાર્ગ ઉપર એક હોટેલ હતી. આ હોટેલવાળો એક મોટરગાડી તથા ઘોડાગાડીઓ પણ ભાડે ફેરવતો હતો. અત્યારે તેની મોટર હમણાં જ બહારથી આવી હતી. સોરાબજી તે મોટર ભાડે કરી, તેમાં બેસીને કુંદનપુર તરફ ઉપડ્યો. મોટર સરદારગઢ પાસે આવી પહોંચી. તે બે મીનિટમાં અંદર જઈ, નેપોલીયનને લાગે બહાર આવ્યો અને પુનઃ તેમાં દાખલ થયો.

“પોલીસ ચોકી પાસે થઈને મોટર લેજે.” તેણે શોફરને સૂચના કરી. ફેસ્ટમ અહીં હતો નાહો. એટલે આ કાર્યમાં તેને બીજા કોઈની સહાય લેવાનું આવશ્યક લાગ્યું. વળી પૂલ પાસેના અત્યારના બનાવની હકીકત પોલીસને જણાવવાની પણ જરૂર હતી.

ફન્સપેક્ટર કાવસજી પોલીસ ચોકી ઉપર જ હતો. તે બે જણા કોર્ટમાં મળ્યા હતા અને તેમનો પરિચય થયો હતો. એટલે અત્યારે પોતાની ઝોળખાણ આપવાની જરૂર નહિ હોવાથી તેણે કશા પણ પ્રસ્તાવ વગર મુદ્દાની વાત કરવા માંડી. કાવસજી પણ એ હકીકત સાંભળીને આશ્ચર્યચકિત બન્યો.

“સોરાબજી શેઠ ! પ્રથમ આ હુરિશ્વંદ્ર અદ્દલુત રીતે અદસ્ત થાય છે. અને પછી તમારો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન થાય છે ! આ ઉપરથી કોઈ ટોળી ગુપ્ત રીતે કાવતરું ચલાવની હોય એમ લાગે છે.” તેણે પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો.

“હું તો પ્રથમથી જ માનતો આવ્યો છું કે આમાં કોઈ

મોટું કારસ્થાન રચાયું છે અને તેમણે પૂલને કરેલા અકસ્માતથી તેનો પ્રારંભ થયો છે.”

“પણ પૂલને અકસ્માત કરનાર તો શામજી છે. હું નથી ધારતો કે એમાં કશું શંકા લાવવા જેવું હોય.”

“મારા મનમાં એ વિષયમાં મોટી શંકા છે. પરંતુ આપણે અત્યારે તેની ચર્ચામાં નહિ ઉતરીએ. એટલું તો ચોક્કસ છે કે અત્યારે મારા ઉપર થયેલા હુમલાની સાથે શામજીને કશો પણ સંબંધ નથી. મારા ઉપર હુમલો કરનારને પકડવાની મારી ઇચ્છા છે અને તે માટે મારા કૂતરા નેપોલીયનની સાથે હું તેનો પીછો લેવા માગું છું. તમે મારી સાથે આવશો?”

“શા માટે નહિ?”

“ત્યારે તમારી સાથે તમારી બતી તથા રિવોલ્વર લઇ લ્યો. આપણે જે માણસની પાછળ જવાનું છે તે મરણીયો છે અને તેની સાથે બીજા પણ હોવાનો સંભવ છે.”

તેના તુરંત જ મોટરમાં ચડી બેઠા અને મોટર પુનઃ વસંતપુર તરફ જવા લાગી. તેઓ તૂટેલા પૂલની નજીક આવી પહોંચ્યા. એટલે સારામજીએ ભાડાના પૈસા આપીને મોટરવાળાને રજા આપી દીધી.

ત્યાર પછી તેઓ જે સ્થળે સારામજીએ સીટી બંધી કરી હતી ત્યાં આવ્યા. આ સ્થળે પેલો માણસ અગાઉ બેઠેલો હોવાથી તેનાં પગલાંનાં નિશાન જણાતાં હતાં. અત્યારે અંધકાર હતો છતાં પણ બત્તીની મદદથી પગલાંનાં નિશાન જોઇ શકાતાં હતાં. તે આમ તેમ આડો અવળો દોડતો ગયો હોય એમ લાગતું હતું.

“આ નિશાન વિલક્ષણ દેખાય છે.” કાવસજી બોલ્યો: “આ માણસે રબરના ખૂટ પહેરેલા હોવા જોઇએ. પણ તે મોટી સામ્રજ્ઞના છે. ત્યારે શું આ માણસ ઉંચો અને કઠોર હતો?”

“ના, એટલો બધો અસાધારણ ઉંચો ન હતો. જો કે તે મજબૂત બાંધાનો હોવો જોઇએ. તેની ઉંચાઇ સ્લાડાપાંચ ફૂટથી

વધારે નાહ હોય. તેના પગનું નિશાન મોટું હોવાનું કારણ જુદું છે. તેણે તેના ચામડાના ખૂટના તળીએ રખરખું જુદું સોલ લગાડેલું હોવું જોઈએ.”

“ખરાબર છે—ખરાબર છે. આ સ્પષ્ટ ચિહ્ન ઉપરથી પણ સમજી શકાય છે કે તે નવું સોલ હોવું જોઈએ.”

“હા, ખાસ આ કાર્યને માટે જ નવાં સોલ ખરીદ્યાં હશે. એમાં તેના બે હેતુ હશે. એક તો ખૂટ આ બીનાશવાળી જગ્યામાં ફેરાર રહે અને રખરખાં સોલ હોવાથી અવાજ પણ ન થાય.”

“પરંતુ આપણે આ નિશાનની પાછળ સરલતાપૂર્વક જઈ શકીશું.”

“એ તો જ્યાં સુધી તે આ બીનાશવાળી પોચી જમીન પર ચાલ્યો હશે ત્યાંસુધી. ત્યાંથી આગળ ફેરારી જમીનમાં તેનાં પગલાંનાં નિશાન દેખાવાનો પૂરતો સંભવ નહિ. જે તે માણસની કશી વસ્તુ આપણને મળી આવે તો તેની ગંધ ઉપરથી મારો કૂતરો તેનો પિછો પકડી શકે ખરો. તેવી વસ્તુ માટે આપણે આસપાસ લક્ષ રાખતા રહીશું.”

તથાપિ તેમની એ ઇચ્છા ખર આવી નહિ. તેનું એકાદું ખટન કે એવી સામાન્ય વસ્તુ પણ મળી આવી નહિ. તે માણસે સીડીને પકડી હતી એટલે ત્યાં તેની ગંધ રહેવાનો સંભવ હતો. પરંતુ તે સીડીને હલાવતાં તેનો નીચેનો થોડોક ભાગ પાણીમાં જઈ પડેલો હોવાથી એ આશા પણ નકામી હતી.

છેવટે સારાબજી બોલ્યો: “હવે તો આપણે આપણા ઉપર જ આધાર રાખવાનો રહ્યો. ચાલો, આ પગલાં દેખાતાં ત્યાંસુધી તો જઈએ.”

તેઓ આગળ ચાલવા લાગ્યા. લગભગ સોએક વાર સુધી રખરખાં સોલનાં નિશાન સ્પષ્ટ દેખાતાં હતાં. અવારનવાર આ માણસનો પગ બીના અને નરમ જમીનમાં જીડે ખુંચી ગયેલો લાગતો હતો. એ કારણથી ઉત્તરોત્તર તે સોલની છાપ અસ્પષ્ટ થતી

જતી હતી. જો કે એથી આગળ વધવામાં કશી મુશ્કેલી પડે તેવું ન હતું. આગળ જતાં જણાયું કે આ માણસનાં રબરનાં સોલ ઉપર કાદવ ચોટવાને લીધે તે વજનદાર બની જવાથી તેને વારંવાર ઊભા રહીને માટી ઉખેડી નાંખવી પડી હતી.

સૌરાષ્ટ્ર બોલ્યો: “આ કાદવનું વજન તેની ગતિનો અવરોધ કરનારું લાગ્યું હશે. તે આ સ્થળેથી ઉંચી જમીન તરફ ગયો હશે. ત્યાં આપણે જઈશું એટલે પગલાંનાં નિશાન સ્પષ્ટપણે જોઈ શકીશું નહિ.”

‘હા, તમારું કહેવું ખરું છે.’ થોડેક આગળ ચાલીને કાવસજીએ કહ્યું:

“હવે સ્પષ્ટ નિશાન દેખાતાં નથી.”

“જો આટલાં પણ ન દેખાય તો પછી આપણે આગળ વધી શકીએ તેમ નથી. “સૌરાષ્ટ્રએ નિરાશાનો ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

“અહીં આગળ પગેરાનો અંત આવી જાય છે.” થોડેક આગળ ચાલીને કાવસજી બોલ્યો: “જૂઓ, આ છેલ્લું પગલું ખડુ જ જામ્યું છે. હવે આગળ કશું પણ જોવામાં આવતું નથી.”

“પરંતુ આ સ્થળે એક બીજું નિશાન છે.” સૌરાષ્ટ્ર બોલ્યો: “પેલું ઘાસ દબાયેલું લાગે છે ને જોયું કે ?”

“હા, પણ તેનો શો અર્થ ?”

તેનો અર્થ એટલો જ કે એ માણસ તે સ્થળે ખેંઠેલો હોવો જોઈએ.”

“ખરાબર છે. એમ જ હોયું જોઈએ.”

સૌરાષ્ટ્ર જમીન પર ખેંસીને એ દબાયેલા ઘાસવાળો તથા આસપાસનો ભાગ તપાસવા લાગ્યો. તેણે તે તપાસને અંતે જણાવ્યું: “આ માણસે અહીં ખેંસીને રબરના સોલ ઉપરનો કાદવ તેની પાસેના ચપ્પા કે છરા વડે ઉખાડવાનો પ્રારંભ કર્યો હોય એમ લાગે છે. પરંતુ તુરંત જ તે પ્રયત્ન છોડી દીધો જણાય છે. પણ તે માત્ર થોડેક જ છે. વાડ, એ વિચાર તેણે શા માટે છોડી

દીધો હશે ? ”

આ પ્રશ્નનો જવાબ કાવસજી આપી શકે તેમ ન હતો. પણ તેનો જવાબ નેપોલીયને આપ્યો.

અત્યાર સુધી નેપોલીયન તેમની સાથે શાંતપણે ચાલ્યો આવતો હતો કાઠનં એમ લાગે કે તેનું આ કાર્ય તરફ ઝિલકુલ લક્ષ નહિ હોય પરંતુ એમ ન હતું. તે સોરાબજી અને કાવસજી બન્નેની હીલચાલ તપાસતો હતો અને એટલું સમજી ગયો હતો કે તેનો માલિક રબરના ખૂટની બેડીવાળા કાઠ માણસની પાછળ પડેલો છે. આ ખ્યાલ નેપોલીયનને કેવી રીતે આવ્યો તે કહી શકાય તેમ નથી. પરંતુ બનવા બોગ છે કે ખૂટનાં નિશાન ઉપરથી એ જ્ઞાન તેણે મેળવ્યું હશે. એથી તે પણ અવારનવાર ખૂટનાં નિશાન તરફ ચોંટાતું મ્હોં લઇ જતો અને ફેટલાંક ઊંડાં પગલામાં તે નાક ખોસીને રહેજ વાર ઊભો પણ રહેતો હતો. અર્થાત્ રબરના સોલની બધે તેના મગજમાં આળાદ ઉતરી ગઇ હતી.

એટલે અહીં આવતાં છેલ્લાં પગલાંને સુંઘીને તેણે જોરથી છીંક ખાધી અને જાણે તે સોલની ગંધ કઇ તરફથી આવે છે તે જાણવાને ખચતો હોય એવી રીતે ઉંચું માથું કરી હવાને સુંઘવા લાગ્યો. એક મીનિટમાં તે સમજી ગયો અને તુરત થોડાક અંતરપર આવેલા ઝુંડ તરફ ગયો.

તેના આ ચમત્કારિક વર્તનથી સોરાબજી અને કાવસજી સ્તબ્ધ બનીને ઊભા હતા. તેવામાં કૂતરાનો ભસવાનો અવાજ આવ્યો. એ સાંભળીને બન્ને જણા તે બાજુએ ગયા. તેઓ ત્યાં પહોંચે તે પહેલાં નેપોલીયન ઝુંડમાંથી બહાર નીકળ્યો અને તેમની દૃષ્ટિએ ખડ્યો.

“તેણે મ્હોંમાં શું પકડ્યું છે ? ” કાવસજીએ પૂછ્યું.

તે જ વખતે સોરાબજીએ પોતાની બત્તીનો પ્રકાશ નેપોલીયન તરફ ફેંક્યો. તેના મ્હોંમાં રબરના ખૂટ જેવું કશુંક લાગતું હતું.

“ તે માણસે જૂટ કાઢી નાંખેલ લાગે છે. ” સૌરાખજી બોલ્યો :
“ તે કાઢવથી એટલા બધા વજનદાર થઇ ગયા હશે કે એથી તે
ઝડપથી ચાલી શકતો નહિ હોય. ”

“ એટલે પેલા ઘાસપર બેસીને તેણે કાઢવ ઉખાડવાને બદલે
જૂટ જ કાઢીને ફેંકી દેનાનો વિચાર કર્યો હશે. ”

“ હા, એમ જ હોવું જોઇએ. બીજો જૂટ પણ એ ઝુંડમાં હશે. ”

નેપોલીયન આ જૂટ તેના માલિકને આપી પુનઃ પેલા ઝુંડમાં
ધુસર્યો અને આ બન્ને જણા પણ તેની પાછળ પાછળ ગયા. ત્યાં બીજો
પણ જૂટ પડ્યો હતો. તેના ઉપર ઘાસ નાંખેલું હતું. એ ઉપરથી સમજી
શકાતું હતું કે જૂટના માલિકે પુનઃ અત્ર આવીને પોતાના જૂટ લઇ
જવાના ઇરાદાથી અહીં ધૂપાવેલા હોવા જોઇએ.

“આ જૂટ આપણે રાખીશું.” સૌરાખજીએ કહ્યું: “તે પુરાવામાં
અગત્યના થઇ પડશે. તે લગભગ નવા છે. માત્ર આ જૂટ કાણે અને
ક્યાંથી ખરીદ્યા છે તે આપણે શોધી કાઢવાનું છે.”

“એ વાત સાચી, પણ અત્યારે આ જૂટ આપણને કશી પણ
સહાય કરી શકે તેમ નથી.” ઇન્સ્પેક્ટર કાવસજી નિરાશાપૂર્વક
બોલ્યો: “કારણ કે એ માણસે તેના જૂટ કાઢી નાંખેલા હોવાથી હવે
આપણે તેનું પગેડું શોધીને આગળ વધી શકીએ તેમ નથી.”

સૌરાખજી મંદ સ્મિત કરીને બોલ્યો: ‘ના, નિરાશ થવાની
જરૂર નથી. અત્યારસુધી આપણે પ્રયત્ન કર્યો. હવે મારો નેપો-
લીયન પોતાની બુદ્ધિ અને શક્તિનો આપણને અનુભવ કરાવશે અને
તેમાં આ જૂટ જ આપણને ખાસ ઉપયોગી થઈ પડશે. ”

પ્રકરણ ૧૫ મું.

એકમાંથી બીજી શોધ.

એ પ્રમાણે કહીને તેણે ખૂટ જમીન ઉપર મૂકીને નેપોલીયનને સુંઘવાની આજ્ઞા કરી. નેપોલીયન ખૂટનો અંદરનો ભાગ સુંઘવા લાગ્યો અને એક મિનિટમાં તેને ખૂટની તેમ જ તે ખૂટ પહેરનાર મનુષ્યની ગંધનો પરિચય થઇ ગયો. હવે પોતાને શું કરવાનું છે એ પણ તે સમજી ગયો હતો. એટલે તે સ્થળે ચોતરફ આસપાસની જમીન સુંઘવાને માટે બે ત્રણ ચક્કર લગાવીને તે ઉંચી થતી જતી જમીન તરફ ચાલવા લાગ્યો.

એ જોઇને કાવસજી બોલ્યો: “પેલો માણસ કઇ બાજુએ ગયો છે તે આ કૂતરો જાણી ગયો છે ?”

“હા, અને તેથી જ તે આ દિશાએ પોતાની મેળે જમીન સુંઘતો સુંઘતો આગળ વધે છે.”

“ધણી જ ચાલાક કૂતરો.”

“હા, આજ દશ વર્ષથી તે મારી પાસે છે. તે દરમ્યાન કોઇ કસમાં વખતે મારી બૂલ થઇ હશે અને હું ઉધે માર્ગે દોરવાયો હોઇશ, જ્યારે તેણે એક વખત પણ બૂલ કરી હોય એવું મારા જાણવામાં નથી.”

તેઓ પણ કૂતરાની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા. હવે તેમને ખમલાનાં ચિહ્ન કે બીજાં કાંઇ જોવાની જરૂર ન હતી. નેપોલીયને પહેલું શોધી કાઢ્યું હતું અને તે કશી પણ શંકા વગર કે કોઇ પણ સ્થળે અટક્યા વગર આગળ ને આગળ ચાલતો હતો.

એ પ્રમાણે ચાલતાં તેઓ વસંતવિહારના ખંજલાના પાછળના ભાગ તરફ આવી પહોંચ્યા અને થોડી વારમાં તે ખંજલો તેમની

દૃષ્ટિએ પડ્યો આ બંગલામાં સર્વત્ર અંધકાર હતો. માત્ર નીચેની બે કે ત્રણ બારીઓમાંથી પ્રકાશ દેખાતો હતો. તેમ જ ઉપલા માળની એક-બે બારીઓ પણ પ્રકાશિત હતી.

ફૂતરાને આ તરફ જતો જોઈને કાવસજીએ કહ્યું: “આ ફૂતરો આ વસંતવિહારના બંગલા તરફ તો નથી જતો ?”

“એ તરફ તે જાય તો તેમાં કશું આશ્ચર્ય જેવું નથી. પેલી દિવાલ શાની છે !”

“એ બગીચાના કરતી દિવાલ છે. આ બગીચો ખાસ જોવા લાયક છે. તેમાં જાત જાનની વનસ્પતિ ઉગાડવામાં આવે છે. જે વનસ્પતિ આ પ્રદેશમાં થઈ શકતી નથી તેને ઉગાડવાને માટે કાચું મકાન બનાવવામાં આવ્યું છે. એક-બે વખત આ બગીચો જોવાની તક મને મળી છે. મી. હરિપ્રસાદે તેમાં પુષ્કળ ખર્ચ કર્યું છે.”

“નેપોલીયન એ દિવાલ તરફ જતો હોય એમ લાગે છે. જૂઓ, હવે તેણે અહીંથી કાટખૂણે વલણ લીધું.”

થોડી વારે પુનઃ નેપોલીયન દિવાલ તરફ જવા લાગ્યો અને તેની પાસે જઈને એકાએક અટકી ગયો. આ સ્થળેથી આ બે જણા રહેજ દૂર હતા અને અંધકાર હતો તેથી તે કયા સ્થળે અટકી ગયો. એ સોચાબજી જોઈ શકતો ન હતો. પરંતુ કાવસજી આ તરફનો બોમીયો હોવાથી તે જાણી ગયો અને બોલ્યો: “ત્યાં આગળ બગીચામાં દાખલ થવાને માટે એક નાનો દરવાજો છે.”

“હા, હવે એ દરવાજો જોઈ શકાય છે. જૂઓ નેપોલીયન ત્યાં કાંઈક તપાસ કરતો હોય એમ લાગે છે.”

“અરાબર છે.” કાવસજીએ કહ્યું. બન્ને દરવાજા પાસે ગયા. તે ખાલી બંધ કરેલો હતો. એટલે તેને ખોલીને બન્ને અંદર દાખલ થયા.

“હવે બત્તી બંધ કરી દો. કારણ કે આપણને કોઈ અહીં જૂઓ તે ઠીક નહિ.” સોચાબજીએ સૂચના કરી.

બત્તીનો પ્રકાશ બંધ થઈ ગયો. તેઓ અંદર આગળ વધવા

લાગ્યા. અધિકારમાં તેઓ બરાબર જોઈ શકતા ન હતા, પરંતુ તેમને દષ્ટિનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર ન હતી. કાવસજી આ બગીચાનો ભોમીયો હતો અને નેપોલીયનને પોતાની ઘાણુન્દ્રિય ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો.

એ પ્રમાણે કરતા આમથી તેમ અને પેલી બાબુએથી આ બાબુએ તેઓ જતા હતા. એવામાં એક એકઢાળીયા પાસે નેપોલીયન અટકી ગયો. આ પતરાના છાપરાવાળું એકઢાળીયું હતું. તેના બારણાને ખોલવાનો મિથ્યા પ્રયાસ ફૂતરો કરી રહ્યો હતો.

એ જોઈને કાવસજી બોલ્યો: ‘બારણાને તાળું છે. એટલે અંદર કાંઈ હોવાનો સંભવ નથી. નેપોલીયને ભૂલ તો નહિ કરી હોય ?’

“મારી ખાત્રી છે કે તેણે ભૂલ કરી નથી. આની અંદર અત્યારે કાંઈ માણસ છે કે નહિ તે હું કહી શકતો નથી. પરંતુ એટલું ચોક્કસ છે કે જે માણસની પાછળ આપણે પગ્યા છીએ તે આ દાર મુધી આવ્યો હતો.”

એમ કહીને સૌરાબજીએ પોતાની બત્તીનો પ્રકાશ તાળા ઉપર નાંખ્યો અને બોલ્યો: “આ તાળું સાદું છે. તેને ઉઘાડવામાં મુશ્કેલી પડે તેમ નથી.”

તેણે ગજવામાંથી ચાવીઓનો ઝુમખો કાઢીને તેમાંની એક ચાવી તાળાને લાગુ કરી. તેણે કહ્યું: “સમાલજો. તમારી રિવોલ્વર તૈયાર રાખજો. કદાચ કાંઈ અંદર હોય અને બીજો માણસ બહાર તાળું વાસીને ચાલ્યો ગયો હોય એ સંભવિત છે.”

બારણું ખોલીને તેઓ અંદર દાખલ થયા અને પુનઃ બારણું બંધ કરી દીધું. તુરત જ તેમણે બત્તીની ચાંપ દબાવી, પ્રકાશ થયો, કદાચ કાંઈ અંદર હોય તો તેને સામા થવાની તક ન મળે તે માટે રિવોલ્વર તૈયાર રાખી હતી.

પરંતુ અંદર કાંઈ જોવામાં આવ્યું નહિ. ઝોરડામાં બગીચામાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં ઝોનર છૂટાં પડેલાં હતાં. કાંઈ પણ મનુષ્ય

વ્યક્તિનું કશું ચિહ્ન દેખાતું ન હતું. બારણું ખૂલતાં નેપોલીયન એકદમ અંદર ધસીને ઓરડાના એક ખૂણા તરફ ગયો. પરંતુ ત્યાં ફટલાક આંકડીયા ટાંગ્યા હતા અને એ ચાર કોથળા પડ્યા હતા. તે સિવાય બીજું કશું ન હતું. કૂતરો ઓરડામાં ચક્કર મારવા લાગ્યો. એ ચાર ચક્કર માર્યા અને પુનઃ જે બારણામાં થઇને તેઓ દાખલ થયા હતા તેની પાસે જઈ પંજા વડે ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

સોરાબજી બોલ્યો: “અહીં કોઈ નથી. કોઈ વ્યક્તિ થોડા સમય પહેલાં અંદર આવીને બહાર ગયેલી લાગે છે. નેપોલીયન તેની પાછળ જવાને માટે ઉતાવળો થાય છે.”

તેમણે દ્વાર ખોલ્યું. કૂતરો બહાર નિકળીને રસ્તાપર આગળ ચાલ્યો અને એક કાચના મકાનની પાછળ આવ્યો. અહીં ફટલાક લાગ ખોદેલા હતા. રસ્તો છોડીને કૂતરો આ ખોદેલા લાગમાં થઇને આગળ જવા લાગ્યો. તેનું મોં અને નાક જમીન તરફ હતાં અને તે બધું અત્યંત ઉશ્કેરાઈ ગયો હોય એવી રીતે તેનું આખું શરીર ધૂળનું હતું.”

“હવે કાંઈક જાણવા જોગ બનશે ખરું.” તેની તરફ દૃષ્ટિ કરીને સોરાબજી બોલ્યો.

“પણ નેપોલીયન કેમ બોલો રહ્યો? અને ત્યાં તે શું કરે છે?” કાવસજીએ પ્રશ્ન કર્યો.

તેનો જવાબ આપવાને બદલે તે બંને એ સ્થળે ગયા. નેપોલીયન પોતાના નહોર વડે જમીન ખોદતો હતો. એ જોઇને સોરાબજી બોલ્યો: “અહીં કાંઈ દાટ્યું હોય એમ લાગે છે. આપણામાંથી એક જથ્થુ પેલા એકઢાળીયામાં જઈને કાઢાળી લઈ આવીએ.”

“ત્યાં જવાની જરૂર નથી. રસ્તાપર પેલા ખાડાની કાર ઉપર પડી છે. આ તરફ આવતાં મેં જોઈ હતી.” એમ કહી કાવસજી તે સ્થળેથી કાઢાળી લઈ આવ્યો. સોરાબજીએ નેપોલીયનને પકડીને એક

બાબુએ રાખ્યો અને કાવસજી જમીન ખોદવા લાગ્યો. તેમાં વિશેષ મહેનતનું કામ ન હતું. કેમ કે આ ભાગ ખેડવામાં આવેલો હતો. લગભગ દોઢેક ફૂટ ઊંડી કાદાળી ગણ હશે. ત્યાં તેનો અંદરની કાદ વસ્તુ સાથે સ્પર્શ થયો. તે ખોદતો અટકી ગયો અને બોલ્યો : અંદર કાંઈક નરમ નરમ હોય એમ લાગે છે.”

બન્ને જણા સ્તબ્ધ બની ગયા. તેમનાં શરીરમાં ઠંડીનાં લખલખાં આવી ગયાં. અંદર શું હશે ? કાંઈક નરમ નરમ શું હશે ? કાદ મનુષ્યનું મુઠકું તો નહિ હોય ? આ કલ્પના બન્નેના મનમાં એકી સાથે ઉદભવી.

પરંતુ તેમનો એ ભય ખોટો હતો. કાવસજી કાદાળીને એક કારે મૂકી, નીચે ખેસીને અંદરની વસ્તુને બહાર કાઢવા લાગ્યો. અંદરથી એક પોટકું બહાર આવ્યું. આ એક જૂનો કાથળો હતો અને સીંદરી વડે તેનું મ્હોં બાંધી દેવામાં આવ્યું હતું.

તે કાથળો ખોલીને અંદરની વસ્તુઓ કાઢતાં “કોટ, બકીટ, પાટલૂન !” એવો ઉદ્ગાર તેના મુખમાંથી સરી પડ્યો.

સોરાબજીએ બત્તીના પ્રકાશથી એ કપડાંની તપાસ કરી. છેવટે તે બોલ્યો; “હુરિશ્વંદ્રે જે કપડાં પહેયાં હતાં તે જ આ છે.”

આ શબ્દોનો ઉચ્ચાર તે કરતો હતો તે વખતે તેના મગજમાં અનેક કલ્પનાઓ વિજળીના કરતાં ચે વધારે વેગથી પ્રવેશી ગઈ હતી અને હુરિશ્વંદ્રની સલામતીને માટે તેને મોટો ભય ઉપજ્યો હતો.

—:૦:—

પ્રકરણ ૧૬ મું.

સ્ટેશનના રસ્તાપર

બન્ને જણા થોડીક પળ મૌન રહ્યા. સોરાબજી આ વસ્ત્રોનું બારિક અવલોકન કરતો હતો ન્યારે કાવસજી બત્તી પકડીને બિભો રહ્યો હતો. છેવટે સોરાબજી બોલ્યો: “આ કપડાં

ફાટ્યાં નથી, તેના ઉપર ફાઇનાં આંગળાંના કિંવા લોહીના ડાઘ નથી. આ કપડાં અત્યારે કશા ઉપયોગમાં આવે એમ લાગતું નથી. પણ આગળ ઉપર કદાચ કામ આવશે માટે સાથે રાખી લઇએ.”

એમ કહીને તેણે કપડાં પેલા ફાયળામાં નાંખી તેનું મ્હોં બાધી લીધું અને પોતાના ખભા પર ઉપાડીને તે તથા કાવસજી નેપોલીયનની પાછળ પાછળ આગળ ચાલવા લાગ્યા. નેપોલીયન જમીન સુંઘતો સુંઘતો જતો હતો.

પહેલાં તો એમ લાગ્યું કે તે બંગલાના પાછલા ભાગ તરફ જાય છે. પરંતુ થોડેક સુધી ગયા પછી ત્યાંથી ફરીને તેની વિરુદ્ધ દિશા તરફ જવા લાગ્યો. વળી પાછો જમણી દિશા તરફ ચાલવા લાગ્યો. એ તરફ લાલ ઈંટાનું મકાન દેખાતું હતું.

“આ તમેલો છે.” કાવસજીએ જણાવ્યું.

“મોટરો પણ ત્યાં રાખવામાં આવતી હશે.” સોરાબજી જમીન તરફ આંગળી કરીને બોલ્યો: “થોડા સમય પહેલાં અહીંથી એક ન્હાની મોટરકાર પસાર થયેલી લાગે છે. જૂઓ આ તેના ટાયરની છાપ પડી રહી છે. ‘ડનલોપ’નાં ટાયર છે.”

“તમારો કૃતરો તમેલા તરફ જવાનો ધરાદો રાખતો હોય એમ જણાય છે.”

પરંતુ નેપોલીયન ત્યાં જવા માગતો ન હતો. તે આ તમેલાના દરવાજા સુધી ગયો પરંતુ અંદર દાખલ થવાને બદલે ડાબી બાજુએ વળ્યો.

એ બેઠને કાવસજી બોલ્યો: “પેલું સામે મકાન દેખાય છે ત્યાં એ માણસ ગયો હશે. એટલે જ નેપોલીયન એ તરફ જાય છે.”

પરંતુ એમ પણ ન હતું. નેપોલીયન સોએક વાર ચાલ્યા પછી ત્યાંથી જમણી બાજુ તરફ વળ્યો અને સામે દેખાતી દિવાલ તરફ જવા લાગ્યો. આ આઠ ફુટ ઉંચી દિવાલ હતી અને તેના મથાળે કામના ટુકડા ખોસેલા હતા. દિવાલની પાસે થોડે થોડે અંતરે

જૂથો આવેલાં હતાં.

આ દિવાલ પાસે આવી પહોંચતાં કાવસજીએ પૂછ્યું: “નેપોલીયન અહીં આપણને શા માટે લાવ્યો હશે ?”

“હું એમ ધારું છું કે આપણો માણસ આ દિવાલ પર ચડીને બીજી બાજુએ ગયો હોવો જોઈએ.”

“આક પુટ ઉંચી દિવાલ પર ચડવાનું કામ કાંઈ સહેલું નથી.”

“તે આ એકાદા વૃક્ષ પર ચડીને તેની ડાળી પર થઈ, દિવાલ ઉપર ગયો હશે. બરાબર એમ જ છે. જૂઓ, આ જે કાચના ટુકડા દિવાલ પરથી તાળ જ ઉખડીને જમીન પર પડ્યા છે.”

“સાચી વાત, પણ દરવાજો નજીક હોવા છતાં તેણે આંવા વિચિત્ર માર્ગ શા માટે લીધો હશે ?”

“દરવાજેથી પસાર થતાં કદાચ તેની હાજરીની નજીકમાં રહેતા દરવાજાને બરાબર પડી જાય, એવી ભીતિથી તેણે આ માર્ગ લીધો હોવો જોઈએ.” સૌરાયજીએ ખુલાસો કર્યો.

તે બંને જણા નેપોલીયનને લઈને ત્યાંથી દરવાજા તરફ ચાલ્યા. દરવાજો બંધ હતો. દરવાજા દૂર તેના મકાનમાં સૂતો હતો એમ લાગતું હતું. કેમ કે અહીં તે ન હતો. એટલે આ બે જણા દરવાજો ખોલીને બહાર પડ્યા. ત્યાંથી પુનઃ દિવાલની બાજુએ બાજુએ થઈને જે સ્થળે પેલો માણસ બહાર ઉતર્યો હોવાનો સંભવ હતો તે સ્થળે આવ્યા. નેપોલીયને પાછું પોતાનું નાક જમીન તરફ લગાડ્યું અને આગળ ચાલવા લાગ્યો. થોડેક દૂર જતાં બે રસ્તા એકઠા થતા હતા. ત્યાં તે અટકી ગયો અને જાણે કશોક વિચાર કરતો હોય તેવી રીતે સ્થિર થઈ ગયો. તે ગુંચવાયેલો લાગતો હતો. અહીં તે આ બાજુએ અને પેલી બાજુએ જઈને જમીન સુંઘવા લાગ્યો. પરંતુ સગડ બંધ થઈ ગયેલો લાગતો હતો. તે હવે કંઈ દિશા તરફ આગળ વધવું એ નક્કી કરી શકતો ન હતો.

“આમ કેમ કરે છે ? સગડ અટકી ગયો કે શું ?” કાવસજી

નેપોલીમન સામે જોઈને બોલ્યો

“ એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. અહીં પેલાં ડનલોપનાં ટાયર વાળી મોટરકાર પસાર થઈ છે. તેમાં આપણો માણસ બેઠો હશે. “ સૌરાષ્ટ્રએ સૂચવ્યું.

“ હા-હા. ખરાબર; આ ટાયરનાં નિશાન સ્પષ્ટ દેખાય છે. ”

“ મોટરકાર આ દિશા તરફ ગઈ છે. આમ ક્યાં જવાય છે ? ”

“ જમશેદપુર સ્ટેશન તરફ. આ સ્ટેશન કુન્દનપુરની આ બાજુએ સુબંધ તરફનું પહેલું સ્ટેશન છે. ”

“ તે અહીંથી કેટલું દૂર હશે ? ”

“ આશરે પાંચ માઇલ હશે. ”

“ ગાળો હાંભો ખરો. પણ આપણો ત્યાં ગયા વિના છૂટકો નથી. ”

“ તમે એમ ધારો છો કે ત્યાં જઈને તેણે ટ્રેન પકડી હશે ? સ્ટેશન ન્હાનું છે અને રાત્રે લોકો કે પેસેન્જર થોડી જ ઊભી રહે છે. ? ”

છતાં પણ તે ટ્રેન રસ્તે સુબંધ જવાના ધરાદાથી ત્યાં ગયેલો હોવો જોઈએ. આપણને અહીંથી મોટરકાર ભાડે મળી શકશે ? ”

“ મોટરકાર ભાડે મળી શકે એમ નથી. પણ આગળ જતાં એક ધર્મશાળા છે. તેનો રખેવાળ ટપ્પો ભાડે ફેરવે છે. તે રખેવાળ કદાચ આ માણસની બાતમી આપી શકશે. ” કાવસજીએ જણાવ્યું.

“ ત્યારે ચાલો આપણે ત્યાં જઈએ. ચાલીને જમશેદપુર જવા કરતાં ટપ્પામાં આપણે કાંઈક તો જોવા પહોંચીશું. ”

તેઓ ચાલતા એ ધર્મશાળા તરફ જવા લાગ્યા. દશેક મીનિટમાં એ સ્થળે પહોંચી ગયા. ધર્મશાળાના રખેવાળ સૂતો હતો. તેને જગાડ્યો અને અહીંથી હમણાં કલાક અર્ધા કલાકમાં એકે મોટર પસાર થઈ છે કે નહિ એ વિષે પ્રશ્ન કરતાં તેણે જણાવ્યું કે “ મારું માયું દુઃખતું હોવાથી હું આજે જોલો સૂઈ ગયો હતો. પણ ઊભા રહો, મારા છોકરાને પૂછી જોઉં. ”

તેણે તેના દીકરાને બોલાવ્યો. તે પણ કશી વિશેષ માહિતી આપી શક્યો નહિ. તેણે કહ્યું કે “ છેલ્લા એ કલાકમાં ત્રણ ચાર મોટરો

પસાર થઇ છે. પરંતુ તેમાં કાણ બેઠું હતું અને કેટલા બેઠા હતા તે હું કહી શકું તેમ નથી. કારણ કે અમે ઓશરી પર બેઠા બેઠા મંજીપે રમતા હોવાથી રસ્તા પર જતાં વાહનો તરફ ખાસ લક્ષ્ય ન્યાય તેમ ન હતું.”

કાવસજીએ રખેવાળને તેના ટપ્પો જોડવાનું કહ્યું. રખેવાળે તુરત જ ટપ્પાને ઘોડો બોલીને તેમાં આ સાહેબોને તેઓ કહે ત્યાં લઈ જવાની તેના છોકરાને આજ્ઞા કરતાં તેમની પાસેથી કશું ભાડું લેવાનું નથી એમ સૂચવ્યું. કારણ કે કાવસજી ઇન્સ્પેક્ટરે ઘણીવાર તેને મદદ કરી હતી.

આ બન્ને જણા નેપોલીયનની સાથે ટપ્પામાં દાખલ થયા અને ટપ્પો જમશેદપુરના સ્ટેશન તરફ જવા લાગ્યો. રસ્તો ઘણો સાંકડો હતો. બન્ને બાજુએ ઊંચી વાડો હોવાથી અંધકાર પણ ભય ઉપજાવે તેવો હતો. સખ્ત પવન તેમની સામે હતો. એટલે ટપ્પો ઝડપથી ચલાવી શકાતો ન હતો.

તેઓ ઊંચાણવાળી જમીન પર આવ્યા એટલે દૂર જમશેદપુર સ્ટેશનના સિગ્નલની બત્તી દૃષ્ટિએ પડી. તેજ પળે વાંકમાં એક મોટર કાર અચાનક તેમની સામે આવી. એક તો અહીં રસ્તો વાંક લેતો હતો અને પવન સુસવાટા નાંખતો હતો. એટલે આ મોટર નજીક આવી ત્યાં સુધી જોઈ શકાઈ ન હતી કિંવા તેના અવાજ પણ કાન પર પડ્યો ન હતો.

સોરાબજીએ મોટરના આગલા તેજસ્વી દીવાનો પ્રકાશ જોયો અને તેણે ખૂંસ પાડી ? ગાડી હાંકનાર રખેવાળના છોકરાની દૃષ્ટિ પણ એ પ્રકાશ તરફ પડી. તેણે ઘોડાને રસ્તાની એક બાજુ તરફ વાળ્યો.

હવે રસ્તાપર મોટરને બાજુએ થઈને જવા માટે પુરતી જગ્યા હતી. પરંતુ તે બાજુપર થઈને જવા માંગતી હોય એમ લાગતું ન હતું. કેમ કે તે તેમના સામી જ થસી આવતી હતી.

મોટર નજીક નાવી પહોંચી, રખેવાળના છોકરાએ ધણો ચે ઘોડાને બાબુપર કર્યો, પરંતુ ગાડી તથા ઘોડાને કાંઈ વાડમાં લઈ જઈ શકાય તેમ ન હતું. મોટર તે ટપ્પાની પાસે આવી, તેની ધરીની સાથે અથડાઈ, તેના આઘાતથી ટપ્પો બાબુએ જમીન સાથે અડગાયો અને ઘોડો પણ તેના જોરથી ઘસડાઈને જમીનપર પડ્યો !

—:૦:—

પ્રકરણ ૧૭ મું

સ્ટેશન ઉપર ઝંપાઝંપી.

મો ટરકારે પોતાની ઝડપમાં લેશ પણ ઘટાડો કર્યો ન હતો, એટલે તે તો ટપ્પાને ધક્કો લગાવીને તુરત પત્તાયન થઈ ગઈ અને અહીં જાણે કશું બન્યું જ નથી, એવી બેદરકારી પૂર્વક શોફર મોટરને દૂર ને દૂર લઈને અદશ્ય બની ગયો.

જે કે આ ટપ્પો નીચો હતો અને જ્યારે તેને મોટરનો આઘાત થયો તે વખતે ઘોડો ધીમો પડી ગયો હતો, એથી તેમાં બેઠેલાઓને કિંવા ઘોડાને કશી ઇજા થવા પામી ન હતી. પ્રથમ ઘોડાને ટપ્પાથી છૂટો કરીને ઊભો કર્યો અને કોઈને કશી ઇજા થઈ નથી એવું જાણ્યા પછી કાવસજી બોલ્યો: “આપણે સ્ટેશનમાં બચી ગયા. પેલી મોટરનો શોફર કોઈ બેદરકાર દારૂડીયો હોવો જોઈએ. તેણે ખૂબ દારૂ પીયો હશે.”

“હું તો એમ માનું છું કે તેણે આ અકસ્માત ધરાદા પૂર્વક કરેલો હોવો જોઈએ.” સોરાબજીએ જણાવ્યું.

“શું-ઉં-ઉં!”

“હા, મોટરના દીવાનો પ્રકાશ આપણા ઉપર પડેલો હોવાથી શોફરે આપણને ઓગળ્યા હશે. એટલે આ તરફ આવવાનું આપણું કારણ તે કળી ગયો હશે અને તેથી આપણને આગળ વધતા અટકાવવાના ધરાદાથી તેણે આ રસ્તો લીધો હશે.”

“પણ એમ કરવાનું તેને--”

“આ મોટર ભાડુતી ન હતી. કદાચ જેની પાછળ આપણે લાગ્યા છીએ તે પણ હોય.”

“પરંતુ તેને પોતાને પણ નુકસાન થશે એવો વિચાર નહિ આવ્યો હોય ?” ઠાવસજીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ના, આવા ન્હાના ટપ્પાની સાથે અચડાવામાં મોટરને નુકસાન થવાનો સંભવ ઓછો. વળી તેણે ઇરાદાપૂર્વક આ કાર્ય કરેલું હોવાથી પોતાને કશું નુકસાન ન થાય અને આપણને ઇજા કરી શકાય તેવી રીતે ટપ્પા સાથે મોટરને અચડાવવાનો તેણે પ્રયત્નથી જ વિચાર કર્યો હશે.”

“મી. સોરાબજી ! તમે કહો છો તે સાચું હોય તો આપણે--” એમ કહીને ઠાવસજીએ જે બાબતે મોટર ગઈ હતી એ તરફ દૃષ્ટિ કરી.

“એ અદૃશ્ય બની ગયો છે અને અત્યારે તો ફેટલો ચે દૂર પહોંચી ગયો હશે.” સોરાબજીએ જવાબ આપ્યો: “આપણે હવે તેને પકડી શકીએ તેમ નથી. એટલે આ ટપ્પાને એક બાબતે કરીને આપણે સ્ટેશન પર જઈએ અને ત્યાં તપાસ કરીએ.”

તેઓ નજીકના ખેતરમાં ટપ્પાને લઈ ગયા અને તેમણે રખેવાળના છોકરાને બોલાવ્યું: “તારા બાપને કહેજે કે ટપ્પાને જે નુકસાન થયું છે તેનો પૂરો ખર્ચો આપવામાં આવશે.” છોકરો ટપ્પાને ત્યાં રહેવા દઈ ઘોડાપર બેસી પોતાના મકાન તરફ ચાલ્યો અને આ બે જણા નેપોલીઅન સાથે સ્ટેશન તરફ જવા લાગ્યા.

સ્ટેશન અહીંથી બહુ દૂર ન હતું. એટલે થોડી વારમાં ત્યાં પહોંચી ગયા. પરંતુ અહીં પણ નિરાશા તેમની સમક્ષ ખડી જ હતી. તેમણે સ્ટેશન માસ્તર તથા પોર્ટરોને સલાહ કર્યા. પણ કશી બાતમી મેળવી શક્યા નહિ. સ્ટેશન પર ફાઇ પણ મોટરકાર જેવામાં આવી ન હતી અને એમાં નવાઈ જેવું પણ ન હતું. કેમ કે અત્યારે એવી એક

પણ ટ્રેન ન હતી કે જેના ઉતારાએ લેવા માટે મોટર કિંવા બીજી ગાડી અહીં આવે.

સોરાબજીએ પૂછ્યું: “અહીંથી મુંબઇ જવાને માટે છેલ્લી ગાડી ક્યારે ઉપડી હતી !”

“સહાંજના સહાડા છ વાગ્યાની લોકલ ગઇ હતી. પેસેન્જર કે મેલ ટ્રેન અહીં ઊભી રહેતી નથી.” સ્ટેશન માસ્તરે જણાવ્યું.

“બીજી ટ્રેન ક્યારે ઉપડશે ?”

“આવતી કાલે સહવારે આઠ વાગ્યે. અત્યારે તો સહાંજની લોકલ પછી માત્ર આ ગૂઝ ટ્રેન અહીં ઊભી રહી છે. જૂઓ આ એંજીન થોડાક વેગન અહીંથી લઇ જવાનાં છે તેમને ટ્રેનની સાથે જોડી દેવાને માટે શંટીંગ કરે છે. આ ગૂઝ ટ્રેન ઉપડ્યા પછી કાલ સહવાર સુધી બીજી એક પણ ટ્રેન અહીં થોભવાની નથી.”

ઇન્સ્પેક્ટર કાવસજી સોરાબજીને બોલ્યો; “સહાડા છ વાગ્યા પછી એક ટ્રેન અહીંથી ઉપડતી નહિ હોવાથી આપણે જેની પાછળ લાગ્યા છીએ તે અહીં નહિ આવ્યો હોય. કદાચ તમારો કૂતરો ખોટા માર્ગે દોરવાયો હશે.”

“એમ બને જ નહિ. હું ખાત્રી પૂર્વક માનું છું કે તે માણસ જ્યાં પેલા એ રસ્તા એકઠા થતા હતા અને નેપોલીયન અટકી ગયો હતો ત્યાંથી મોટરમાં બેસીને આ તરફ આવ્યો હતો. બનવા નોગ છે કે તે સ્ટેશન સુધી નહિ આવતાં રસ્તામાં જ ઉતરી પડ્યો હશે અને પછી મોટર પાછી ચાલી ગઇ હશે. આપણને જે મોટર મળી હતી તે એ જ હોવી જોઇએ એવું મારું માનવું છે.”

“પણ નેપોલીયન આમ કેમ કરે છે !” કાવસજીનું લક્ષ્ય કૂતરા તરફ ગયું.

તેનું કથન સાચું હતું. નેપોલીયન સોરાબજીના હસ્તમાંથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો અને ધુરકતો હતો.

સોરાબજી તેના એ વર્તનથી અગ્નયબ થતો બોલ્યો : “તે

ખાસ કારણ સિવાય કદિ પણ આમ ઉશ્કેરાતો નથી. ચાલો, તેની ઇચ્છા પ્રમાણે આપણે તેને કરવા દઇએ.”

તેણે ફૂતરાના ઢાલરમાંથી સાંકળની કડી કાઢી નાંખી અને છૂટા ચર્તાની સાથે જ નેપોલીયન રેલ્વે લાઇન તરફ દોડ્યો.

તેને રેલના પાટા તરફ જતો જોઈને સોરાબજી બેસીતો. તેણે સ્ટેશન માસ્તરને પૂછ્યું: “ખીજી એકે ટ્રેન હમણાં આવવાની છે ખરી?”

પાલગઢ તરફથી હમણાં એકે ટ્રેન નથી; પણ મુંબઇ તરફથી વલસાડ પેસેન્જર વીથ મીનિટ પછી આવવાની છે. એ ટ્રેન અહીં બેસી રહેતી નથી.”

“વારૂ, ત્યારે ચિંતા નહિ. હું પણ તેની પાછળ જઈ.”

નેપોલીયન જમીન સુંઘતો સુંઘતો આગળ જતો હતો. એક ઢેકાણે બાજુની લાઇનમાં આઠ વેગન પડ્યાં હતાં એ તરફ તે જતો હતો. આ વેગન અહીંથી અત્યારે મુંબઇ મોકલી આપવાનાં હતાં.

સોરાબજી પણ નેપોલીયનની પાછળનો પાછળ જ હતો. નેપોલીયન પહેલા વેગન પાસે આવ્યો, ત્યાંથી આગળ વધી ખીજ વેગન પાસે ગયો, ત્રીજું પણ પસાર કરીને ચોથા વેગન પાસે ગયો અને અચબૂચ ઊભો રહી ગયો. પછી તે વેગનપર ઢાંકલી તાડપતરી તરફ માથું ઊંચું કરીને હવાને સુંઘવા લા-યો. હવે તે લસવા લાગ્યો અને પોતાના આગલા બે પગ ઊંચા કરી પૈડાં ઉપર ટેકવીને આ વેગનમાં ચડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. પરંતુ એ પ્રયત્ન પોતાને આટલે અશક્ત લાગવાથી તે નિરાશાપૂર્વક તેના માલીકની સામે જોવા લાગ્યો. એ વખતે તેના ચહેરાપર વિજય અને નિરાશા બન્ને બાવ એકી સાથે પ્રકટી રહ્યા હતા.

સોરાબજી તેની મતલબ પામી ગયો. તે સમજી ગયો કે આ વેગનમાં પેલો મનુષ્ય છૂપાયો હોવો જોઈએ. કેમ કે નહિ તો નેપોલીયન અહીં સુધી આવીને વેગનપર ચડવાનો પ્રયત્ન કરે નહિ. એટલે કાવસજીને ખૂબ મારીને તે ફૂદકા મારી વેગનપર ચડ્યો તથા

પેલી તાડપતરી તેણે ખેંચી.

તે જ પગે વેગનના સામી બાબુના ખૂણામાંથી એક માણસ બહાર નીકળ્યો અને જરી પણ અચકાયા વગર તેણે વેગનની સામી બાબુને જમીન પર ફેંકી માર્યો.

સોરાબજી પણ આ બાબુએ ઉતરી પડ્યો અને વેગનની પાછળ ચઢીને સામી બાબુએ ગયો તો પેલો માણસ લાઇન પર દોડતો તેની દાષ્ટએ પડ્યો. અંધારાને લીધે સોરાબજી આ માણસનો ચહેરો જોઈ શકતો ન હતો. પરંતુ તે દોડતો હતો એ ઉપરથી તે સમજી શક્યો કે આ માણસ બળવાન અને ચંચળ હોયો જોઈએ.

સોરાબજીએ પોતાની પાછળ દૃષ્ટિ કરી પરંતુ નેપોલીયનને જોયો નહિ. નેપોલીયન નહિ આવવા માટે તેને આશ્ચર્ય થયું, પણ ખરું કારણ એ હતું કે જ્યારે તેણે પેલી તાડપતરી ન હોયો ઉંચો કરીને ખેંચ્યો તે વખતે તેનો એક ભાગ નેપોલીયન ઉપર ધસી પડવાથી તે તેમાં ગોટવાઈ ગયો હતો અને એ કારણથી પોતાના માલિકની મદદ આવી શક્યો ન હતો. વળી બીજા દોષની તાત્કાલિક મદદ મળવાની પણ આશા ન હતી. ઇન્સ્પેક્ટર કાવસજીએ સોરાબજીની ખૂમ સાંભળી હતી. પરંતુ તે તેનો કશો અર્થ સમજી શક્યો ન હતો અને પેલો નહાસતો માણસ વેગન આડાં હોવાથી તેના જોવામાં આવ્યો ન હતો. એટલે સોરાબજીએ પોતાને શા માટે ખૂમ પાડી હશે તેનો વિચાર કરતો તે ત્યાં જ ઊભો રહ્યો હતો. છતાં સોરાબજી પોતાનામાં જેટલું જોઈ હતું તેટલા જોઈતાં દોડતો હતો અને ખૂમો પાડવા કરતો હતો કે જેથી કાવસજી તેની ખૂમોથી આકર્ષાઈને એ તરફ આવે. હવે પડાયન થનાર વ્યક્તિએ પોતાની ગતિ બદલાવી. એથી તેની અને સોરાબજીની વચ્ચેના અંતરમાં થોડો ઘટાડો થયો. સોરાબજી લગભગ ત્રીશ વાર દૂર હતો. પરંતુ ધીમે ધીમે એ જણાવ્યેનું અંતર ઓછું થતું હતું. હવે તો માત્ર પંદર વારનું જ અંતર રહ્યું. એટલે પેલો માણસ એકદમ અટકી ગયો. તેણે પાછળ ફરીને રિવોલ્વર ખેંચી.

સોરાબજી રિવોલ્વરના પ્રકાશ ઉપરથી ચેલો અને નીચો નમી ચલે એટલે ગોળીબહાર ખાલી ગયો. ગોળી તેના માથા ઉપર થઇને ચાલી ગઇ. પરંતુ નીચા નમતાં તેનો પગ સીઝનલના તારમાં આવી જાયથી તે જમીન પર ગમડી પડ્યો.

તે બેડો થઇને પુનઃ પેલાની પાછળ પડે તે પૂર્વે તે માણસ પુનઃ દોડવા લાગ્યો હતો અને હવે તે શંટીંગ કરતા એંજીન તરફ જવા લાગ્યો.

એંજીનનો ડ્રાઇવર સ્ટેશનમાંથી હજી આવી પહોંચ્યો ન હતો. કાલસા નાંખનારો માણસ એંજીનને ચલાવીને લઇ જતો હતો. તેણે રિવોલ્વરનો અવાજ સાંભળ્યો હતો અને આ માણસને પોતાની તરફ આવતો પણ જોયો હતો. એટલે એંજીનને ઊભું રાખી તે નીચે ઉતરીને આ માણસને પકડવાન માટે સામો આવ્યો.

પરંતુ રિવોલ્વરના બે અવાજ થયા. એક ગોળી ખાલી ગઇ, બીજા બીજી ગોળી કાલસાવાળાના પગમાં લાગવાથી તે જમીન ઉપર પડી ગયો.

હવે શું કરવું તેનો સોરાબજી નિર્ણય કરી શક્યો નહિ. પ્રથમ તેને આ કાલસાવાળાની મદદે જવાનો વિચાર આવ્યો. પરંતુ સ્ટેશન માસ્તર તથા કાલસજીને તેની તરફ દોડતા આવતા જોઇને તેણે વિચાર બદલાવ્યો અને તે પેલા બદમાશની પાછળ લાગ્યો.

પેલો બદમાશ પણ હવે શું કરવું તેના વિચારમાં પડી ગયો હતો. પરંતુ સોરાબજીને પોતાની પાછળ આવતો જોઇને તે દોડ્યો અને એંજીન ઉપર ચડી ગયો. તેને આવા લોકોમોટિવ એંજીનની મેન્ટ્રિક ગોડવણને લગતી માહિતી હોય એમ લાગતું હતું. કેમકે તે ઉપર ચડ્યો કે ચાર-પાંચ સેકન્ડમાં એંજીન ચાલુ થયું.

જો બીજો માણસ હોત તો હવે હતાશ બનીને જિભો રહી ગયો હોત, પરંતુ અહીં મુજબનો મહાન ડિટેક્ટિવ સોરાબજી હતો. હવે તો તેના ઉપર આ બદમાશને પકડવા કરતાંયે એક મોટી ફરજ

આવી હતી. કારણ કે આ એંજન પાલગઢ તરફ જતું હતું. મુંબ-
ઈથી પંદર-વીશ મીનિટમાં વલસાડ પેસેન્જર અહીં થઈને પાલગઢ
જવાની હતી. એ ટ્રેન ઝડપથી ચાલતી હોવાને લીધે જો આ એંજનની
સાથે પાછળથી આવીને ભટકાય તો કેવું ભયંકર પરિણામ આવે
તેની કલ્પના સોરાબજીના મનમાં ઉદ્ભવી અને તે એંજનને કોઈ
પણ બોગે અટકાવવાને માટે તત્પર થયો. અલ્પભ્રમ એમ કરવામાં
તેના પોતાના જીવનું જોખમ હતું. પરંતુ પેસેન્જર ટ્રેનના ઉતાર-
ઓને બચાવવાને માટે તેણે પોતાના જાનની દરકાર કરી નહિ.

અત્યારે એંજન ધીમે ધીમે ચાલતું હોવા છતાં ઉત્તરોત્તર તેની
ગતિ વધતી જતી હતી. સોરાબજી તેની પાછળ દોડ્યો અને તેની
પાસે પહોંચીને તે પણ એંજન ઉપર ચડી ગયો. પેલો બદમાશ
તુરત તેની સામે ડ્યો, તેણે ગળવામાંથી રિવોલ્વર ખેંચી અને
ડિટકિટવની સામે ધરી.

તેણે રિવોલ્વરનો ઘોડો દબાવ્યો, પરંતુ સોરાબજીના સહભાગ્યે
કશો પણ અવાજ થયો નહિ. સોરાબજી સમજી ગયો કે રિવોલ્વરના
તમામ કારતુસો ખલાસ થઈ ગયા છે. એટલે તે વિચિત્રતા તેનો ભય
દૂર થઈ ગયો. છતાં પણ આ બદમાશ હાર ખાંચ તેમ ન હતો.
તેણે રિવોલ્વરની નળી પકડીને તેનો પછલો ભાગ સોરાબજીના
માથામાં મારવાને માટે ઉગામ્યો, પરંતુ તેજ ક્ષણે સોરાબજીએ દૂર
ખસી જઈ એ ધાને ચૂકવ્યો અને બીજી જ ક્ષણે બન્ને જણા એક
બીજાને વળગી પડ્યા.

—:o:—

પ્રકરણ ૧૮ મું.

છટકયો

 વે ચાલતા એંજને આ જો જણા વચ્ચે દંડયુદ્ધ શરૂ થયું.
સોરાબજીને મક્કુસ્તીનું જ્ઞાન હતું, જ્યુ-જીત્સુના દાવપેચથી

તે જાણીતો હતો, મુશ્કિયુદ્ધમાં પણ પ્રતિપક્ષીથી ગાંજ્યો જાય તેમ ન હતો; છતાં તેનો પ્રતિપક્ષી પણ કાંઈ તેનાથી જાય તેવો ન હતો. બન્ને જણા સરખી ઉમરના અને સરખી ઉચ્ચાઈના હતા. તેઓ એક બીજાને એક બીજાના દાવમાં લેવા પ્રયત્ન કરતા હતા, એક બીજાની ઉપર મુશ્કિના પ્રદાર કરતા હતા, પરંતુ કોઈ કોઈના ઉપર સરસાઈ કરી શકતો ન હતો.

પેલા બદમાશનાં નેત્રે માંથી જાણે ઝેર વરસતું હોય એમ લાગતું હતું. તે કોઈ પણ રીતે સોરાબજીને પૂરો કરવા માગતો હતો. એવામાં એકાએક સોરાબજીના મનમાં નવીન પ્રકાશ પડ્યો. પોતાને તુટેલા પૂલ પાસે સીડી ઉપરથી પાડી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરતાર આ જ માણસ હોવો જોઈએ, એ કલ્પના તેના મનમાં ઉદ્ભવી. જો કે તે માણસ દાદીવાળો હતો જ્યારે આને દાદી ન હતી પરંતુ બનાવટી દાદી લગાડી શકાય છે એમ સોરાબજી જાણતો હતો. એજીનની ભટ્ટીમાં ધગધગતા કોલસાના પ્રકાશથી આ માણસનો ચહેરો સ્પષ્ટ દેખાતો હતો. દાદી કે મૂંઝ કશું તેના ચહેરા પર ન હતું. પણ દાદી અને મૂંઝની જગ્યાએ ચીકણા પીંગા ચુંદ જેવો પદાર્થ ચોટેલો હોય એમ જણાતું હતું. એ ઉપરથી સોરાબજીએ અનુમાન કરી લીધું કે આ માણસે બનાવટી દાદી અને મૂંઝ ચોટાડેલાં હશે, તે ઉખાડતી વખતે તેને મ્હોં સાફ કરીને ધોવાનો વખત નહિ મળવાથી મ્હોં ઉપર ચુંદ ચોટી રહ્યો હશે.

આ કલ્પના આવતાં તેને કોઈ પણ રીતે ગિરફતાર કરવાના ઇરાદાથી સોરાબજીએ તેનો કાલર પકડી ગળું દબાવીને તેને બેભાન બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ આ બદમાશ કાંઈ કાચો ન હતો. તેણે સોરાબજીને બન્ને હાથ વડે પકડીને જોરથી હડસેલો માર્યો. એથી સોરાબજીના પગની પીંડીને એજીનની ભટ્ટીના ધગધગતા બારણાનો સ્પર્શ થયો. પીંડી દાઝવાથી તેને એટલી બધી વેદના થઈ કે તેનો હાથ નરમ પડી ગયો અને આ બદમાશ પોતાને ભટ્ટી તરફ ન ફેંકે

એટલા માટે સોરાખજી બાળુએ ખસી ગયો. આ તકને લાભ લઈને પેલો બદમાશ દોડીને એંજીનના બારણા પાસે આવી, તેના પાડીયા પર ઉતરીને ચાકતા એંજીને નીચે ફૂટી પડ્યો. સોરાખજી પણ તરત જ તેની પાછળ બારણા પાસે ગયો અને એ માણસ કયે સ્થળે પડ્યો એ જોવા લાગ્યો. પરંતુ તે દરમિયાન એંજીન દૂર નિકળી જવાથી તે માણસને જોઈ શક્યો નહિ.

પોતે આ ભયમાંથી મુક્ત થવાથી હવે તેનું લક્ષ તેની પાછળ આવનારી વલસાડ પેસેન્જર ટ્રેનને થનારા અકસ્માતને ક્વી રીતે અટકાવવો એ તરફ ગયું. એંજીનને અહીંથી પાછું જમશેદપુરના સ્ટેશન પર લઈ જવું તે સલામતી ભરેલું ન હતું. કેમ કે કદાચ પેસેન્જર ટ્રેન વચ્ચે મળે તો અથડાવાની ભીતિ હતી. એટલે આગત કુન્દનપુરના સ્ટેશન સુધી એંજીનને લઈ જઈ ત્યાંથી બીજા પાટા ઉપર ચડાવીને પુનઃ તેને જમશેદપુર મોકલવાની ગોઠવણ કરવાના ધરાણથી તેણે એંજીનની ગતિમાં વધારો કર્યો. પોતાની પાછળ દૃષ્ટિ કરી તો પેસેન્જર ટ્રેનની અત્તી જોવામાં આવી નહિ. એટલે એ વિષયમાં તેની ચિંતા સહેજ ઓછી થઈ. આગળ ચાકતાં લાક અત્ત! જોવામાં આવી. કુન્દનપુર સ્ટેશન આવી પહોંચ્યું હતું. તે સમયે કે જમશેદપુરના સ્ટેશન માસ્તરે કુન્દનપુરના માસ્તરને ખબર આપ્યા હશે અને તેથી કુન્દનપુરના માસ્તરે એંજીનને અટકાવવાનું માટે સિમ્બલમાં લાક અત્તી અતાવી હશે. તે એંજીનને ધીમું પાડીને સ્ટેશન ઉપર લઈ ગયો. સ્ટેશન માસ્તર પ્લેટફોર્મ ઉપર ઝીંબો હતો.

સોરાખજીએ તેને પોતાની ઓળખાણ આપીને ટુંકામાં તમામ હકીકત જણાવી. સ્ટેશન માસ્તરે પણ કહ્યું કે “જમશેદપુરના સ્ટેશન માસ્તરે મને આ એંજીનને અટકાવવાનું ટેલીફોનમાં જણાવ્યું હતું અને વલસાડ પેસેન્જરને પોતાના સ્ટેશન ઉપર અટકાવવાની તેમણે વ્યવસ્થા કરી છે. આ એંજીન ત્યાં પહોંચ્યા બાદ તે ટ્રેન ત્યાંથી ઉપડશે.”

સોરાબજીએ કહ્યું : “ત્યારે હવે આપ આ એન્જન ત્યાં મોકલી આપવાનો બદોબસ્ત કરો અને મને ચાર-પાંચ માણસો આપો. કેમકે જે બદમાશ આ એન્જન લાઇને જમશેદપુરથી નાઠો હતો તે રસ્તામાં એન્જન પરથી ફૂટી પડ્યો છે. તેની તપાસ કરવાની છે.”

સ્ટેશન માસ્તરે એન્જનને બીજા પાટા ઉપર ચડાવીને જમશેદપુર મોકલી આપવાની વ્યવસ્થા કરી અને સોરાબજીને ચાર માણસો આપ્યા.”

સોરાબજી તથા તેની સાથેના માણસો લાઇન ઉપર તપાસ કરતા કરતા આગળ ચાલવા લાગ્યા. જે સ્થળે પેલો બદમાશ ફૂટી પડ્યો હતો તે સ્થળ પાસે સોરાબજીએ બારિક તપાસ કરી. તે માણસનો ક્યાંય પણ પત્તો મળ્યો નહિ. માત્ર તેનાં પગનાં નિશાન દેખાતાં હતાં.

તેઓ જમશેદપુર ગયા. ત્યાંથી પુનઃ નેપોલીયન અને કાવસજીને લાઇને સોરાબજી આ સ્થળે આવ્યો. નેપોલીયન પાસે આ માણસનો સગડ કઢાવવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો. પરંતુ તેમાં પણ સફળતા મળી નહિ. છેવટે નિરાશ થઇને તેઓ પાછા ફર્યા. એટલું સમજી શકાતું હતું કે એ એન્જનમાંથી ફૂટકો મારતાં આ બદમાશ તત્કાળ મૃત્યુને આધીન થયો ન હતો, પરંતુ અહીંથી પલાયન થઇ ગયો હતો. તેને ઇજા થઇ હતી કે કેમ એ જાણવાનું કશું પણ સાધન ન હતું.

સોરાબજી બોલ્યો : “મી. કાવસજી ! આ માણસ આપણા હાથ-માંથી છટકી ગયો છે. પરંતુ એથી હું કાંઇ નિરાશ થવાનો નથી. એક નહિ તો બીજી રીતે પણ તેનો પત્તો મેળવ્યા વગર નહિ રહું. હવે ચાલો, આપણે કુંદનપુર જઇએ અને નિદ્રાદેવીનું આરાધન કરીએ. મને તથા તમને બન્નેને તેની ખાસ જરૂર છે.”

* * * *

બીજો દિવસ સોરાબજીએ કુંદનપુર અને વસંતપુરમાં કેટલીક

તપાસ કરવામાં ગાળ્યો. તુરંગમાં જઈને શામજીની મુલાકાત લઈ તેની સાથે પણ ફેટલીક વાતચીત કરી. વળી જેઓ શામજીને ધણું વર્ષોથી પિછાનતા હતા તથા હુરિપ્રસાદના કાકા અમીતરાય જાગીરદારનો પણ જેમને પરિચય હતો, એવા વસંતપુરના ફેટલાક શ્રદ્ધ માણસોની મુલાકાત લઈને ફેટલાક સવાલો કર્યા.

આ તપાસનું કશું ચમત્કારિક કિંવા જાણવા જોગ પરિણામ આવ્યું નહિ. તથાપિ શામજી સાથેના સંભાષણથી સોરાજીને સંતોષ થયેલો લાગતો હતો.

સ્થાંજે તે બહારથી સરદારગૃહ તરફ આવતો હતો તે વખતે મુંબઈનો ઇન્સ્પેક્ટર વિકાજી તેને રસ્તામાં મળ્યો.

તેણે કહ્યું: “મી. સોરાજી ! ગઈ કાલે રાત્રિએ તમે મોટા જોખમમાંથી પસાર થયા ! મી. કાવસજીએ મને તમામ હકીકત જણાવી હતી.”

“વાર, એ ઉપરથી તમે શું ધારો છો ? તમને એમ નથી લાગતું કે પૂલને થયેલા અકસ્માતની ઘટનામાં કોઈ ગુપ્ત અને જીકું રહસ્ય સમાયેલું છે ?”

“મી. કાવસજીની એવી કલ્પના છે. પણ હું માની શકતો નથી. મારો અભિપ્રાય એવો છે કે ગઈ કાલના બનાવને આ પૂલના અકસ્માતની ઘટના સાથે કશો પણ સંબંધ નથી.”

“વાહ વાહ ! બહુ મજાનો અભિપ્રાય !” સોરાજીએ સ્મિત કર્યું.

“તમે લલે હસો, પણ હું કહું છું કે આ બનાવ તમારી સામે રચવામાં આવેલા કારસ્થાનની સાથે સંબંધ ધરાવે છે.”

“મારી સામે કારસ્થાન ! એવું કારસ્થાન મારી વિરૂદ્ધમાં કોણ બિલું કરે ?”

“અનેક માણસો. તમે જાણો છો કે આજ ધણું વર્ષો થયા તમે ડિટકિટવ તરીકે કામ કરો છો. તે દરમિયાન તમે અનેક મનુષ્યોને તમારા દુર્ગમનો બનાવ્યા છે. જે તમે આ દુનિયા ઉપરથી નાબૂદ

થાઓ તો જ તેમને શાંતિ થાય. એટલે તેઓ તમારો નાશ કરવાને માટે ટાંપી રહેલા હોવાથી તમારી દરેક દરેક હીલચાલપર નજર રાખતા હશે અને અહીં પણ તેમના માંહેનો કાંઈ તમારો અંત લાવવાને માટે આ-ઓ હશે. ”

“હું તમારા અભિપ્રાય સાથે સંમત થઈ શકતો નથી. મારું માનવું એવું છે કે પૂર્વે અકસ્માત નિપજાવવાના કાર્યમાં જે ટોળી રોકાયેલી હતી, તે માંહેનો એક ગઘ કાલનો બદમાશ છે. ”

“ એમાં કાંઈ પણ ટોળી છે જ નહિ. એક જ માણસે તે કૃત્ય કર્યું છે અને તે એક માણસ-શામજી મીસ્ત્રી. ”

“તમે ખેડે માર્ગે દોરવાયા છો. હું ચોક્કસ માનું છું કે શામજી મારા જેટલો જ નિર્દોષ છે. ” સોરામજી નિશ્ચયાત્મક સ્વરે બોલ્યો.

“આ વિષયમાં આપણું સમાધાન આ કેસનો ચૂકાદો આવ્યા સિવાય થઈ શકવાનું નથી. તે વખતે તમે મારા મત સાથે સંમત થશો. ”

“અથવા તો તમારે મારી માનિતતાનો સ્વીકાર કરવો પડશે. સાહેબજી !”

બન્ને જણા છૂટા પડ્યા. સોરામજી સરદારગૃહમાં ગયો. તેના માલિકે તેના હાથમા તારનું પરખીટીયું આપીને કહ્યું : “ હમણાં નિર્ધાર કરાક પહેલાં આપના નામનો તાર આવ્યો છે. ”

આ તાર ફેસતમનો હતો. તેમાં નીચેની મતલબનું લખાણ હતું :—

“ભેદભરી હીલચાલ ચાલી રહી છે. બની શકે તો જલ્લદી આવો. ”

—:૦:—

પ્રકરણ ૧૯ મું.

નવીન ભદ્ર શો છે ?

આ તાર વાંચીને સોરામજી કુન્દનપુરથી મુંબઈ જવાને માટે હિપડતી જે પહેલી ટ્રેન તેને મળી તેમાં રવાના થઈ ગયો.

માગમાં આ તાર સંબંધી જ તેને વિચાર થયા કરતો હતો. ‘બેદ ભરી હીલચાલ’ એટલે શું ? એ શબ્દો હુરિપ્રસાદ અથવા તેની પાર્ટીના કાષ્ઠ માણસને ઉદ્દેશીને લખાયા હોવા જોઈએ. કારણ કે રૂસ્તમને તેણે તેમની હીલચાલ ઉપર નજર રાખવાની સૂચના કરીને મુબંધ મોકલ્યો હતો.

લગભગ અગીઆર વાગ્યે તે ગ્રાન્ટરોડ સ્ટેશન ઉપર પહોંચી ગયો. ત્યાંથી મોટરમાં બેસીને માત્ર થોડી મીનિટમાં જ તેના મકાન પર આવી ગયો. તેણે કુન્દનપુરથી રવાના થતા પહેલાં રૂસ્તમને પોતે જલદી આવી પહોંચશે એમ જણાવેલું હોવાથી રૂસ્તમ તેની રાહ જોઈને તેમની આશીસમાં બેઠો હતો. સોરાબજી દષ્ટિએ પડતાં જ તે બોલી ઉઠ્યો: “સાહેબ ! તમે જલદી આવી પહોંચ્યા તે ઠીક થયું. હુરિપ્રસાદ કાષ્ઠ નવીન કારંસ્થાનની ગોઠવણ કરતો હોય એમ લાગે છે. આપણે હઝવેશ ધારણ કરીને જઈએ અને તેની ગુપ્ત ઘટના જાણી લઈએ.”

હઝવેશ ધારણ કરીને ? પણ શું બન્યું છે એ તો જણાવ. ”

“કાષ્ઠ વીરભદ્ર નામનો માણસ હુરિપ્રસાદને ગમે તે પ્રકારની ધમકી આપીને તેની પ.સેથી પૈસા પડાવતો હોય એમ લાગે છે.”

“તે વીરભદ્ર કાણ છે ? અને ધમકી શા પ્રકારની—”

“તે બધું હું તમને વીંગતવાર જણાવીશ. પરંતુ આજે રાત્રે આર વાગ્યે હુરિપ્રસાદ તેને ઇમ્પીરીયલ સીનેમાની સામે આવેલી બાદ-શાહી હોટેલમાં તેની સાથે અમુક બાબતની ચર્ચા કરવાને માટે મળવાનો છે.”

“સવા અગીઆર થયા છે. હજી પોણો કલાક બાકી છે. વારૂ, ચાલો આપણે વેશપરિવર્તન કરી લઈએ. એ હોટેલ પર નજર રાખવાને માટે કાષ્ઠને ત્યાં રોક્યો છે ?”

“હા, બનેસિંગને ત્યાં રાખ્યો છે. તેણે જ આ વીરભદ્રનું નામ અને તેના ભૂતકાલિન જીવનને લગતી કેટલીક માહિતી મેળવી છે.”

“બહુ સારું, પ્રથમ આપણે તૈયાર થઈ જઈએ.”

પા ક્લાકમાં તો તેઓ તૈયાર થઈ ગયા. હવે કોઈ તેમનો પરિચિત મનુષ્ય પણ તેમને સોંપાવવાનું કે રૂસ્તમ તરીકે ઓળખી શકે તેમ ન હતું. કોઈ ઇશ્કી દેખાવના બે મેમણે જોવા તેઓ લાગતા હતા. તેમના વસ્ત્રોની સાથે તેમના ચહેરા તથા શરીરનો રંગ પણ તદ્દન બદલાઈ ગયો હતો. એક બાકુતી મોટરમાં બેસીને તેઓ ઇમ્પીરીયલ સિનેમા પાસે આવ્યા. નીચે ઉતરીને સીતેમાના દ્વાર પાસે ટીકીટ લેવી કે કેમ તેનો જાણે વિચાર કરતા હોય તેવી રીતે બિલા રહ્યા.

એક ફેરીયો તેમની પાસે આવીને બોલ્યો: “સાહેબ! પાનપટ્ટી ખીડી, સોપારી, સીગારેટ, બાકસ કાંઈ લેશો?”

સોંપાવવા તેના સ્વર ઉપરથી તેને ઓળખી ગયો અને બોલ્યો: “કેમ બનેસિંગ! શી ખબર છે?”

“સાહેબ! હરિપ્રસાદ બાદશાહી હોટેલમાં હમણાં જ ગયો છે. પરંતુ હજી વીરભદ્ર આવ્યો નથી. તે આવ્યા સિવાય તો નહિ રહે. પણ જો તેણે ખૂબ ચડાવ્યો હોય તો કહી શકાય નહિ.”

“એ વીરભદ્ર કાણ છે?”

“ગીરગામમાં પેલી ‘રાજવંશી ફેમિકલ કંપની’ છે; તેના દ્રાવ્હેલિંગ એજન્ટ તરીકે તે કામ કરતો હતો. પરંતુ એક વર્ષ પહેલાં કંપનીના પૈસા મઘપાનમાં ઉડાવી દેવાથી હિસાબ બરાબર આપી ન શક્યો એટલે તેને ત્યાંથી રજા મળી છે. ત્યારપછી તે ક્યાંય નોકરી પર લાગ્યો નથી. હાલમાં તેણે હરિપ્રસાદની પાસેથી પૈસા પડાવવાનો ધંધો માંડ્યો છે.”

“તે હરિપ્રસાદના સંબંધમાં શું જાણે છે?”

“એ હું હજી જાણી શક્યો નથી, સાહેબ! પરંતુ આજે રાત્રે તેમની અહીં મુલાકાત થવાની છે. એટલે આપ જાણી શકશો.”

“બહુ સારું, રૂસ્તમ! તું મારી સાથે ચાલ. બનેસિંગ! તું અહીં

હોટેલની બહાર ફૂટપાથ ઉપર રહેજે. કદાચ તારી પણ જરૂર પડે તો તને ઇશારત કરીને બોલાવી શકાય.”

* * * *

આ બાદશાહી હોટેલનો માલિક એક મુસલમાન હતો. તે કાયદાનો ભંગ કરીને પણ પોતાના ખાસ માલિકાને માફ પૂરો પાડતો હતો. સોરાબજી અને રૂસ્તમ તેમાં દાખલ થયા અને તેમણે ખાવાનું તથા ચહા મંગાવ્યાં. તેમને અત્યારે કાંઈ ભૂખ લાગી ન હતી. પરંતુ અમસ્થા બેસી રહેવાથી થંકા ઉપજે અથવા તો હોટેલનો માલિક તેમને બહાર કાઢે. એટલે વખત પસાર કરવાને માટે તેઓ ધીમે ધીમે ખાતા હતા અને પરસ્પર સંભાષણ કરતા હતા. તે વખતે તેમનું લક્ષ તેમની પાછળ નજીકમાં બેઠેલા હુરિપ્રસાદ તરફ હતું. હુરિપ્રસાદનો દેખાવ અત્યારે એક ખ્રીસ્તીના જેવો લાગતો હતો. તેના તથા સોરાબજીના ટેબલની વચ્ચે એક વિભાજકી વસ્તુનું કુંકું હતું. આ વસ્તુ કાંઈ ઉંચું ન હતું, પણ પહોળું ફેલાયેલું હોવાથી હુરિપ્રસાદનું આ બે જણા તરફ એકદમ ખાસ ધ્યાન બળ્ય તેવું ન હતું.

હુરિપ્રસાદનું તેમના તરફ લક્ષ પણ ન હતું. તેનાં નેત્રો દ્વાર તરફ હતાં અને તે વીરભદ્રના આગમનની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો હતો. સોરાબજીએ તેને પ્રથમ કુન્દનપુરની કાર્ટમાં જોયેલો તે કરતાં અત્યારે તેનો ચહેરો શીઘ્રો અને ઉતરી ગયેલો લાગતો હતો અને તે કાંઈ ઊંડા વિચારમાં ગુંથાયેલો હોય એવું તેનાં શૂન્ય નેત્રો ઉપરથી અનુમાન થઈ શકતું હતું.

એકાએક મુખ્ય દ્વારમાંથી એક મનુષ્યે પ્રવેશ કર્યો. તેની સાથે જ હુરિપ્રસાદનાં નેત્રોમાં પરિવર્તન થયું. જાણે તેને શાંતિ થઈ હોય એવા પ્રકારનો ભાવ તેના ચહેરા પર ઉપજી ચયો. પરંતુ આ શાંતિની સાથે તેનાં નેત્રોમાં ન સમજી શકાય તેવો કુટિલ તીરસ્કાર ચમકી રહ્યો હતો. આ મનુષ્ય વીરભદ્ર હતો અને રપષ્ટ જોઈ શકાતું હતું કે તેના ઉપર હુરિપ્રસાદને લેશ પણ ભાવ ન હતો.

વીરભદ્ર લથડીયાં ખાતો હતો. એ ઉપરથી તેણે પુષ્કળ દારૂ પીધેલો હોવો જોઈએ એમ લાગતું હતું. જો કે તે બેભાન ન હતો. તે આસપાસ દૃષ્ટિ કરતો હુરિપ્રસાદના ટેમલ પાસે આવ્યો અને તેની સામેની ખુરસી પર બેઠો.

હવે સોરાખજી અને રૂસ્તમ પેલા વૃક્ષની પાછળ પોતાના કાન સરવા કરીને આ બે જણા વચ્ચેનું સંભાષણ સાંભળવાને તૈયાર થઈ ગયા.

“છેવટે તું આવ્યો ખરો ! હું ક્યારનો તારી રાહ જોઈને કંટાળી ગયો હતો !” હુરિપ્રસાદ બોલે .

“શેઠ સાહેબ ! હું એકવચની અને એકરંગી માણસ છું. આપને આ સ્થળે બાર વાગે મેં મળવાનું વચન આપ્યું હતું તે મારે પાળવું જ જોઈએ.” વીરભદ્રે કહ્યું : “આજે હું ખરેખર મુશ્કેલીમાં છું. મારા ગળવામાં એક પાંચ પણ નથી.”

“પૈસા-પૈસા અને પૈસા !” હુરિપ્રસાદે કંટાળાપૂર્વક કહ્યું : “તારે કેટલા પૈસા જોઈએ છે ?”

“વધારે નહિ. પાંચ હજાર રૂપીઆ.”

આ આંકડો સાંભળીને હુરિપ્રસાદ અત્યંત ગુસ્સે થયો. પરંતુ પોતાના ગુસ્સાને શમાવી, શાંત સ્વરે બોલ્યો : “ઘણી જ મોટી રકમ. તે અત્યારસુધીમાં મારી પાસેથી કેટલી બધી રકમ મેળવી છે તેનો તને કાંઈ ખ્યાલ છે ? સાત હજાર કરતાં વધારે રૂપીઆ મેં તને આપ્યા છે.”

વીરભદ્ર તોછડાઈ ભરેલા સ્વરે બોલ્યો : “તેના બદલામાં તમને શ્યેલા લાભર્ત. સાથે સરખાવતાં એ રકમ તો ઘણી જ ન્હાની ગણાય.”

“પણ એ પૈસા મારા છે.”

“એ તો જ્યાંસુધી હું મારી જીમે તાળું રાખું ત્યાંસુધી.”

“તે માટે તને સારી રકમ આપવામાં આવી છે. હવે તું બોલી

શકે તેમ નથી. કારણ કે તેમાં તું પોતે પણ સડોવાય તેમ છે.”

“એમ કે ! શેક સાહેબ ! એવી ખોટી આશામાં ન રહેતા. હજી તમે મને ઓળખતા નથી. હું તો એવું બોલું કે તમે જીવો ત્યાં સુધી તમને યાદ રહે.”

આ શબ્દો તે ઉચ્ચ સ્વરે બોલતો હોવાથી હરિપ્રસાદે તેને ધીમે બોલવાની સૂચના કરતાં કહ્યું : “આપણે અહીં કંઈ કંઈયો કરવાને માટે આવ્યા નથી.”

“બરાબર છે. જ્યાં સુધી તમે મને મંત્રણ આપો ત્યાં સુધી મારે કશું કરવાનું પણ નથી અત્યાર સુધી તમે મને પચીસ-પચાસ સો-બસોની રકમ આપ્યા કરી છે. પરંતુ એમ માફ કશું વળતું નથી. મને જો એક સરી જેવી રકમ મળે તો તે લઈને મારો વિચાર રંગુન ઉપડી જવાનો છે ત્યાં જઈને હું કાંઈ પણ ધંધો કરીશ. તે માટે પાંચ હજાર રૂપિયાની મને જરૂર છે.”

“તું આ સાચું કહે છે ? ખરેખર રંગુન તારું જવાનો તારો ઇરાદો છે ?” હરિપ્રસાદે અત્યંત અતુરતા પૂર્વક પ્રસ્તુત પ્રશ્ન કર્યો.

“સાચું જ કહું છું. પણ એના પ્રશ્ન કરવાનું શું કારણ ?”

“કારણ માત્ર એટલું જ કે જો તારો પરદેશ જાનો ચોક્કસ ઇરાદો હોય તો એક માણસ આફ્રિકામાં મોંઘાસા ખાતે જવાનો છે. ત્યાં હોટેલ કરવાનો તેનો ઇરાદો છે. તારો તેની સાથે બાગમાં પડવાનો વિચાર થાય છે !”

“વિચાર ! વિચાર તો થાય, પણ એ માણસ કાણ છે ?”

“હું તેનું નામ તને જણાવીશ :” હરિપ્રસાદે અતિ મંદ સ્વરે તે નામના ઉચ્ચાર કર્યો. સંભળનારે કે રૂસ્તમ તે નામ સાંભળી શક્યા નહિ. તેમ જ ત્યાર પછી આ બે જણા ધીમા સ્વરે સંભાળણ કરવાથી બીજી ફેટલીક હકિકત પણ તે સાંભળી શક્યા નહિ. પરંતુ તે સંભાળણની તારૂંચીયા વીરભદ્ર ઉપર ધમેલી અસર તેઓ જોઈ શક્યા. છેવટે વીરભદ્રે કહ્યો : “તમે આ ખરેખર અંતઃકરણપૂર્વક બોલો છો ?”

“એમાં શંકા લાવવાની લેશ પણ જરૂર નથી.”

“વારૂ, ત્યારે તેની સાથે ભાગમાં પડવાને માટે હું તૈયાર છું. તેણે મને અર્ધોઅર્ધો ભાગ આપવો પડશે. તે માટેનો દસ્તાવેજ તમારે કરાવી આપવો અને તેમાં તમારી સાક્ષી કરવી. મોંઝાસા જવા માટેનું ભાડું મને આપવું અને તે ઉપરાંત એક દળરૂંડી આ રોકડા આપવા.”

“બહુ સારૂ, તું કબૂલ છે ?”

“હા, હું આપને વચન આપું છું કે જો મારા કહેવા પ્રમાણે આપ મને ગોઠવણ કરી આપો તો મારે કબૂલ છે.”

“વારૂ, ત્યારે આવની કાલે રહાંજે તું સ્નેહપુર આવજો. ત્યાં રાત્રે આઠ વાગે હું તને ચંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિગૃહમાં મળીશ. ત્યાં આપણે ગુલાબદાસની સાથે વાત કરીશું અને બધું નક્કી કરી નાંખીશું.”

“બહુ સારૂ, હું બરાબર તે વખતે ત્યાં દાળર રહીશ. તસ્દી માફ કરજો. પચાસ રૂપીયા આપો.” વીરભદ્ર ઉઠતો ઉઠતો બોલ્યો.

હુરિપ્રસાદે ચામડાનું પાછીટ કાઢી પચાસ રૂપીયાની નોટો તેને આપી.

* * * * *

તે બન્ને જણા ગયા બાદ બે મીનિટ પછી સૌરાષ્ટ્ર અને રૂસ્તમ પણ બહાર નીકળ્યા. સૌરાષ્ટ્ર વિચારપૂર્ણ બની ગયો હતો. જાણે તેના મગજમાં કાંઈક નવીન પ્રકાશ પડ્યો હોય એમ લાગતું હતું.

રૂસ્તમ બોલ્યો: “સાહેબ ! આ બે જણા વચ્ચેનો ભેદ જાણે છે.”

“હા, એમ છે ખરું. પણ હુરિપ્રસાદના છેવટના શબ્દો તે સાંભળ્યા હતા ને ?”

“હા, મં બરાબર સાંભળ્યા હતા.”

“પણ તેમાં જે નામો તેણે જણાવ્યાં હતાં તે તને યાદ રહ્યાં છે ને?”

“હા, બરાબર યાદ રહ્યાં છે. પણ તેમાં ખાસ શું છે?”

“ખાસ એ છે કે આજથી ત્રણ વર્ષ પહેલાં એ સ્નેહપુર ગામમાં ચંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિગૃહમાં અજીતરાય જાગીરદારનું મૃત્યુ થયું હતું. ગુલામદાસ એ વિશ્રાંતિગૃહનો માલિક છે.”

“અજીતરાય જાગીરદારનું, એટલે કે—”

“હરિપ્રસાદના કાકાનું—હરિપ્રસાદને જેની તમામ મિલકત વર-સામાં મળી છે તેનું.”

“હા-હા, હવે મને યાદ આવ્યું. આપણે છાપામાં એ બન-વન વર્ણન વાંચ્યું હતું. પણ હું તે વિસરી જ ગયો હતો.”

“તું વિસરી ગયો હતો, પણ હું વિસરી ગયો નથી. આવતી કાલે આપણે બન્નેએ પણ સ્નેહપુર એ ચંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિગૃહમાં જવાનું છે. હવે મામલો રંગ ઉપર આવ્યો છે.”

પ્રકરણ ૨૦ મું.

ત્રણ વર્ષ પહેલાં

સો. રાખજી અને રૂસ્તમની સાથે આપણે સ્નેહપુર જઈએ તે પૂર્વે ત્રણ વર્ષ પહેલાં ત્યાં ચંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિ-ગૃહમાં બનેલી ઘટનાથી માહિતગાર થવાની જરૂર છે.

રાત્રિના બારના ટકોરા થઈ ગયા હતા: સ્નેહપુર નહાનું ગામકું હોવાથી મધ્યરાત્રિ પછી ત્યાં શાંતિ અને અંધકારનું સંપૂર્ણ સામ્રાજ્ય પ્રસરે તો તેમાં નવાઇ નહિ.

તે વખતે માત્ર ચંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિગૃહમાંથી દીપકનો પ્રકાશ રસ્તા ઉપર પડતો હતો, એટલે આ સ્થળે માણસો જાગૃત હોવાનું

અનુમાન થતું હતું. વિશ્રાંતિગૃહનો માલિક બુલાખદાસ એક બારી પાસે બેઠો બેઠો ધૂંધપાન કરતો હતો. તેની સ્ત્રી પણ તેની પાસે જ બેઠી હતી. હમેશાં તેઓ અગીયાર વાગ્યે સુષ્પ જતાં હતાં. પણ આજે તેમને જાગવાની ફરજ પડી હતી.

મેડા ઉપર એક ઝોરડામાં પણ દીવાનો પ્રપાશ દષ્ટિગોચર થતો હતો. આ ઝોરડામાં બિછાના ઉપર એક મનુષ્ય પડ્યો હતો. તેનો અંત નજીક હતો. સ્નેહપુર ગામ । વૈદ્ય વેણીશંકર તેની પાસે એક ખુરસી પર બેઠો હતો.

અજીતરાય જાગીરદાર પોતાની મોટરમાં એકલો વસંતવિહારથી આ તરફ આવવાને માટે નીકળ્યો હતો. દરમિયાન સ્નેહપુરથી એક માઇલ દૂર તેની મોટર એક બાજુ ઉથલાઈ પડવાથી તે જમીન સાથે અકાળવાને લીધે તેને માથામાં મોટો જખમ થયો હતા અને તે બેભાન બની ગયો હતો. આજે સહજે જ તે બનાવ બન્યો હતો.

એ રસ્તા પર જનારાઓએ એવી સ્થિતિમાં તેને જોયો. એટલે તેને એક ખાટલામાં ઉંચકીને અહીં આ વિશ્રાંતિ ગૃહમાં લાવ્યા. મામમાં માત્ર વેણીશંકર એક જ વૈદ્ય હોવાથી તેને બોલાવવામાં આવ્યો. વેણીશંકર વૈદ્યક વિદ્યાનાં કુશળ હતો. તેણે જખમની તપાસ કરી ઘોષ, દવા લગાવી પાટો બાંધી દીધો. તેણે એ પ્રમાણે ઉપચાર કર્યો ખરો, પરંતુ આ મનુષ્ય બચશે એવી તેને આશા ન હતી. કેમ કે ધા મગજમાં ઊંડો પડેલો હતો. બીજાઓ પણ અજીતરાયના જીવવાની આશા રાખતા ન હતા.

અજીતરાય પોતે પણ શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી પોતાની સ્થિતિ કળી ગયો હતો અને તેણે પણ આશા છોડી દીધી હતી. તે વિચાર-મસ્ત સ્થિતિમાં ઉંચે છાપરા તરફ દષ્ટિ કરીને પડ્યો હતો.

તેણે ઉદ્ગાર કાઢ્યો: “વૈદ્યરાજ ! મારું આવી બન્યું છે. હું નથી ધારતો કે આમાંથી હું બેઠો થાઉં.”

“મહાશય ! નિરાશ ન થાઓ. આપણામાં કહેવત છે કે જ્યાં

લગી શ્વાસ ત્યાં લગી આશ. ” વૈદ્ય આશ્વાસન આપવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કર્યો.

“ વૈદ્યરાજ ! મૃત્યુથી હું ડરતો નથી. હું વૃદ્ધ છું, સંસારના સુખોનો મેં પૂર્ણ અનુભવ કર્યો છે. એટલે કાળ મારો કાળીયા કરી જાય તેની મને લેશ પણ ચિંતા નથી. ” જાગીરદારે જણાવ્યું.

તેને બોલવામાં શ્રમ પડતો હોવાથી તે બોલતો બોલતો અટકી ગયો અને દીર્ઘ શ્વાસ લેવા લાગ્યો. થોડીવારે તે પુનઃ બોલ્યો : “ હું મૃત્યુને સત્કારવાને માટે તૈયાર છું. પરંતુ તે પહેલાં મારે થોડુંક કરવાનું છે. એક જણને થયેલા અન્યાયનું સુધારવાનો છે. એટલે જે આટલામાં કાંઈ વકીલ હોય તે બોલાવો. ”

“ આ ગામમાં તો કાંઈ વકીલ નથી. પરંતુ અહીંથી નજીકમાં મોટું શહેર દમણ છે, ત્યાં વકીલો છે. ”

“ એ દમણ અહીંથી દૂર ગણાય. ” જાગીરદારે કહ્યું : “ ત્યાંથી વકીલને અહીં લાવવામાં આવે એ પહેલાં તો મારો અંત આવી જાય. એટલે ત્યાંથી વકીલને બોલાવવાનો વિચાર નકામો છે. પણ આ કાર્ય કર્યા વગર મારો છૂટકો નથી. તે સિવાય માફ મન શાંત નહિ થાય. વૈદ્યરાજ ! તમે મારે માટે વસિયતનામાનો મુસદ્દો તૈયાર કરશો ? મારે નવું વસિયતનામું કરવું છે. તે કર્યા સિવાય ચાલે તેમ નથી. માટે માફ આટલું કામ કરવાની મહેરબાની કરો. ”

આ માગણી સાંભળીને વૈદ્ય વિચારમાં પડી ગયો. તે કાંઈ પણ દરદીના અંતીમ સમયે તેના વસિયતનામાના કામમાં ભાગ લેવાનું ખસંદ કરતો ન હતો. કેમ કે એ પ્રમાણે કરવાથી પાછળથી વારસાને લગતી તકરાર ઉઠે, કોર્ટમાં કેસ ચાલે, ત્યારે પોતાને પણ સાક્ષી તરીકે કોર્ટમાં ધક્કા ખાવા પડે. વખતે પુરાવાની કે કાયદાની ખારિ-કાથી તે વસિયતનામું ખોટું ઠરે કિંવા નિરુપયોગી ઠરે તો તે તૈયાર કરવામાં ભાગ લેવાથી પોતાની પ્રતિષ્ઠાને હાની પહોંચે એવી પણ ભીતિ હતી. બીજી બાજુ આ માણસનો અંત નજીક હતો. તે

પોતે એક વ્યક્તિને કરેલા અન્યાયને સુધારવાની ઇચ્છા રાખતો હતો. વકીલને બોલાવવા જેટલો સમય રહ્યો ન હતો. તેવી સ્થિતિમાં જો એની માગણી પ્રમાણે પોતે કરવાની ના કહે છે તો એના મન ઉપર આઘાત થવાથી, તેનું મૃત્યુ એકદમ થવાનો સંભવ હતો. તે બરાબર સંકડામળમાં આવી ગયા.

તેણે યુક્તિપૂર્વક ગોળગોળ જવાબ આપ્યો: “તમારા કહેવા પ્રમાણે હું કરી શકીશ એમ મને લાગતું નથી. કારણ કે કાયદા સંબંધી મારું જ્ઞાન ઘણું જ ઓછું છે, અને—”

“આમાં કાયદાના જ્ઞાનની કશી પાણુ જરૂર નથી.” બગીરદારે જણાવ્યું: “હું મારી તમામ મિલકત મારા ભત્રિજાને સોંપી જવા ઇચ્છું છું. એટલે હું લખાવું તે લખવાનું છે.”

“એ હું જરૂર કરી શકીશ.” વૈદ્યને તેમાં કશું મુશ્કેલ અથવા હરકતકર્તા લાગ્યું નહિ.

“ત્યારે ખડિયો, કલમ ને કાગળ મગાવો અને બે સાક્ષીઓની બેઠવણ કરો.”

વેણીશંકર વૈદ્ય બહાર નીકળીને ખૂમ પાડી એટલે વિશ્રાંતિગૃહનો અલિક ગુલાબદાસ ઉપર આવ્યો. તે વૈદ્યની સૂચના પ્રમાણે ખડિયો, કલમ અને કાગળ લઈ આવ્યો તથા એક સાક્ષી તરીકે સહી કરવાની પોતે સંમતિ આપી.

“હવે આપણને બીજા સાક્ષીની જરૂર પડશે. તમારા વિશ્રાંતિગૃહમાં કોઈ બીજો મનુષ્ય રાત્રી રહેલ છે ? ” વૈદ્ય પૂછ્યું.

“હા, સાહેબ ! એક વીરભદ્ર નામનો મણસ છે. તે મુંબઈની એક કંપનીનો ટ્રાન્ઝેલિંગ એજન્ટ છે. પાંચમા નંબરવાળા ઓર-કામાં સૂતો છે.”

“તો પછી તેમને જગાડો.”

“બહુ સારું, હું જગાડીને લાવું છું.”

પરંતુ વીરભદ્રને જાગૃત કરવાનું કામ ગુલાબદાસ ધારતો હતો

એટલું રહેલું નહતું. આજે તેને પોતાના માલના સરા ઓર્ડર મળવાથી ઠીક રકમ મળી હતી આ તેનો મેટો ભાગ તેણે બ્હીસ્ટી તથા રમમાં ખર્ચી નાંખ્યો હતો. ગુલાબદાસ છેવટે તેને ઉઠાડીને જાગીરદારના ઓરડામાં લઇ આવ્યો. તે વખતે તે લથડીયાં ખાતો હતો અને તેનું મગજ શુદ્ધિમાં હોય એમ લાગતું ન હતું.

એ જોઇને વૈદ્ય બોલ્યો: ‘આ માણસ તદ્દન છાકટો બનેલો લાગે છે. એટલે સાક્ષી તરીકે તે કામ લાગશે નહિ.’

આ શબ્દો તે ધીમેથી બોલ્યો હતો છતાં વીરભદ્રના કર્ણપુટ પર પહોંચ્યા સિવાય રહ્યા નહિ; અને તે અચકાતો અચકાતો પરંતુ ગુસ્સા પૂર્વક બોલ્યો: “હું છાકટો છું? કાણુ કહે છે કે મેં દારૂ પીધો છે? મારી સામે આવીને બોલે એટલે હું બતાવી આપું.”

એમ બોલતો તે વૈદ્યની સામે ધસ્યો, પરંતુ તેને ઠેસ આવવાથી તે જમીન ઉપર પડી ગયો. તેની આવી સ્થિતિ જોઇને વૈદ્ય તથા ગુલાબદાસ તેને ઉચકીને તેના ઓરડામાં લઇ જઇ ત્યાં સૂવડાવી આવ્યા. ત્યાં પણુ તે જેમ કાવે તેમ લવારો કરતો હતો અને વૈદ્યને ગાળો ચોપડાવતો હતો.

તેની ઉપેક્ષા કરીને વૈદ્ય તથા વિશ્રાંતિગૃહનો માલિક બહાર નીકળ્યા. વૈદ્ય કહ્યું: “ત્યારે હવે બીજા સાક્ષી તરીકે તમારાં પત્નીને લાવો. કારણુ કે બહાર અત્યારે કોઇને બોલાવવા જવાનો સમય રહ્યો નથી.”

ગુલાબદાસે એ વાતનો સ્વીકાર કર્યો. આ બધી ધમાલ ચાલુ હતી તે પહેલાં એટલે ગુલાબદાસ પેલા વીરભદ્રને ઉઠાડવા ગયેલો ત્યારે વૈદ્ય જાગીરદારના લખાવ્યા પ્રમાણે વસિયતનામું લખીને તૈયાર કર્યું હતું. કારણુ કે તે ઘણું દૂંકું હોવાથી લખતાં ચાર-પાંચ મીનિટ લાગી હતી. તેમાં જાગીરદાર અજીતરાયે પોતાની જે કાંઇ મિલકત હતી તે તમામના ખરા અને હક્કદાર વારસ તરીકે તેના ભત્રિજાને નિમી આગળું વીલ રદ કર્યાનું લખાવ્યું હતું.

ગુલાબદાસ કિંવા તેની સ્ત્રીને આમાંની કશી પણ હકીકત વંચાવવામાં આવી ન હતી અથવા તો તે વસિયતનામું છે એવું પણ જણાવ્યું ન હતું. માત્ર તેમની રૂબરૂમાં જાગીરદાર અજીતરાયના પોતાના હસ્તાક્ષરની સહી હોવા બાબત તેમણે સાક્ષી તરીકે પોતાની સહી કરી.

આ કાર્ય પત્યા પછી જાગીરદાર બોલ્યો: “ હાથ ! હવે મને શાંતિ થઈ; આ વસિયત-નામું-તમે-આવતી કાલે મુંબઈ મારા-મારા વકીલોને ત્યાં મોકલી આપજો.” તેની જીભ અચકાવા લાગી.

“ બહુ સારું, તમારા વકીલનું નામ શું ? ” વૈદ્ય પ્રશ્ન કર્યો.

“ મારા-વકીલનું નામ ! અરરર...”

અજીતરાય જાગીરદાર તે વાક્ય પૂરું કરી શક્યો નહિ, તેમ હવે પૂરું કરી શકે એમ પણ ન હતો. તેનું મસ્તક ઓશીકા ઉપર પડી ગયું હતું. તેના ગળામથા અસ્પષ્ટ સ્વર આવ્યો અને છેવટે તે શાંત બની ગયો. વૈદ્ય તેની નજીક આવ્યો અને તેની છાતી ઉપર હાથ મૂકીને બોલ્યો: “ કામ ખત્તાસ થઈ ગયું છે. જાગીરદાર કાયમની નિદ્રાને આધીન બની ગયો છે. ”

ગુલાબદાસ અને તેની સ્ત્રી જાગીરદારના આવી રીતે અંત આવેલો જોઈને ગભરાઈ ગયાં અને તેઓ સ્તબ્ધ બની ગયાં.

વૈદ્ય પુનઃ બોલ્યો: “ ગુલાબદાસ ! તમારે ત્યાં તિબ્બેરી છે કે ? ”

“ હા, સાહેબ ! ”

“ ત્યારે આ કાગળ તેમાં સાચવીને મૂકજો. આપણે જાગીરદારનાં સગાંઓને તાર કર્યો છે તેઓ કાલે સહવારે અહીં આવી પહોંચશે. એટલે તેમની પાસેથી મુંબઈવાળા વકીલનું નામ જાણી લઈને તેને આ કાગળ મોકલી આપીશું. એ ખાસ અગત્યનો દસ્તાવેજ છે. માટે તેને કાળજીથી સાચવજો ”

ગુલાબદાસન. હાથમાં એ દસ્તાવેજ આપતાં જ વૈદ્યને ચક્કર આવ્યાં અને તેણે પડી જવાના બીલિયા ખાટલાના પાયાને પકડી રાખ્યો.

“શું થયું વૈદરાજ ? તખીયત કાંઈ નરમ છે ?” ગુલાબદાસની પત્નીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“કાંઈ નહિ, કાંઈ નહિ, આજે વિશેષ શ્રમ અને ઉઝગરાને લીધે મગજ ઉપર અસર થવાથી એમ થયું હતું. ચિંતા કરવા જેવું નથી.”

“પેલા દારૂડીયાને ઉચકતાં તમને કશી ઇજા થઈ હશે.” ગુલાબદાસે જણાવ્યું.

“ના ના, એવું કાંઈ નથી. મારા મકાનપર જઈને દવા લઈશ એટલે મને શતિ મળશે. વરૂં, એક કાગળ લાવો. જાગીરદારના મૃત્યુ વિષેનું પ્રમાણપત્ર લખી આપું અને પછી હું જાઉં.”

પ્રમાણપત્ર લખી, ગુલાબદાસને આપીને તે ઘેર જવાને માટે નીકળ્યો. પરંતુ તે તેના મકાન પર જીવન્ત સ્થિતિમાં પહેર્યો નહિ. અર્ધા રસ્તે તેને પુનઃ ચક્કર આવવાથી તે જમીન પર પડી ગયો અને તે જ વખતે તેનો શ્વાલુ ઊડી ગયો.

* * * * *

થોડીવારે તે ગામના કોઈ એ માણસો એ રસ્તે થઈને પસાર થતા હશે એ વખતે વૈદ્ય વેણીશંકર જમીન પર ઉંઘે મસ્તક પડેલો તેમના જોવામાં આવ્યો. તેમણે તપાસ કરી તો તે મરણ પામેલો જણાયો.

ખીજે દિવસે નજીકના ગામમાંથી ડોક્ટરને બોલાવીને તેના શરીરની તપાસ કરાવતાં એવું માલૂમ પડ્યું કે હૃદયનો ધમકારો બંધ પડવાથી તેનું અચાનક મૃત્યુ થયું હતું. તેને લાંબા સમયથી હૃદયનું દરદ હતું અને તે માટે તેણે દમણના તથા મુંબઈના એક-બે અનુભવી ડોક્ટરો તથા વૈદ્યાની સલાહ પણ લીધી હતી તથા દવા ચાઝુ હતી. આજે વધારે શ્રમને લીધે તે દરદે જોર કર્યું અને તેનો આવી રીતે અંત આવી ગયો.

ખીજે દિવસે સહવારે અજીતરાયનો એક કુટુંબી તથા તેનો સેક્રેટરી આવી પહોંચ્યા. તેમણે તેના શબને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. ગુલાબદાસ તેમને અજીતરાયના વકીલનું નામ પૂછવાનું બૂલી ગયો અને વસિયતનામું તેની તિજોરીમાં રહ્યું.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

સત્યેન્દ્ર અને ચંદ્રપ્રસાદ.

આજે ત્રણ વર્ષે આપણે પુનઃ સ્નેહપુરમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ. ત્રણ વર્ષ પહેલાં તે જેવું હતું તેવું ને તેવું જ આજે છે. એ જ મકાનો, એ જ રસ્તા, ત્રણ વર્ષમાં થયેલાં અમુક મૃત્યુ અને જન્મ બાદ કરતાં એના એ જ માણસો, એજ ચંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિગૃહ—એ સર્વ કશા પણ પરિવર્તનને પામ્યા સિવાય જેવી ને તેવી સ્થિતિમાં કાળ નિર્ગમન કરી રહ્યાં છે.

માત્ર એક જ ફેરફાર તેમાં જોવામાં આવે છે અને તે આ વિશ્રાંતિગૃહના મૌલિક ગુલાબદાસના સ્વભાવ તથા વર્તનમાં.

અગાઉ તે આહકોની ખુશામદ કરતો, તેમની સાથે વિનયપૂર્ણ વર્તાવ રાખતો, તેમને દરેક પ્રકારની સગવડ કરી આપતો અને વાક્યે વાક્યે ‘હું’ તો આહકના પગની રજ ધું’—‘આહકનાં પગલાં પણ ક્યાંથી?’ વગેરે શબ્દો ઉચ્ચારતો; જ્યારે અત્યારે છેલ્લાં એક—એ વર્ષથી તે ઉદ્ધત બની ગયો હતો. જાણે આહકોની તેને દરકાર જ ન હોય એવી રીતનાં વર્તાવ તેમની સાથે રાખતો હતો.

વળી તેને દારૂનો પણ વિશેષ લાખ લાગ્યો હતો અને દારૂના નશામાં ઉન્મત્ત બની વારંવાર તેના આહકોનું અપમાન કરતો હતો. એથી તેના ધંધાને નુકસાન પહોંચ્યું હતું, તેને ત્યાં આવનારા આહકો આજી થઈ ગયા હતા. પરંતુ ગુલાબદાસને જાણે કશી પરવા જ ન હતી.

સોરાબજીને પણ તેના એ ઉદ્ધત વર્તનનો આજ સ્લાંજે અનુભવ મળી ગયો. તેણે ઇમ્પીરીયલ સિનેમા સામેની હોટેલમાં જે સંવાદ શ્રવણ કર્યો હતો, તે ઉપરથી તેણે અહીં સ્નેહપુરમાં આવવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો એ આપણે જાણીએ છીએ. તે પ્રમાણે બીજે દિવસે તે તથા રૂસ્તમ પોતાના દેખાવ અને વસ્ત્રોમાં તદ્દન ફેરફાર કરીને નેપોલીયનની સાથે સ્લાંજે ચાર વાગ્યાની ટ્રેનમાં મુંબઈથી આવી પહોંચ્યા.

પ્રથમ પોતાના મદદનીશ તથા કૂતરાને એક સ્થળે રાખીને સોરાખજી એકલો ચંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિગૃહમાં ગયો. પ્રથમ તેણે આ મકાનની 'આંધણીનું' બહારથી પૂરેપૂરું અવલોકન કરી લીધું. આ મકાન જૂનું લાગતું હતું અને ઘણા વર્ષો તેના ઉપર વીતી ગયાં હતાં. પછી તે આગલા ખંડમાં દાખલ થયો. ત્યાં આગળ ગુલાબદાસ એક ખુરસીપર બેઠો હતો. તેની સ્ત્રી પાસે બેઠી બેઠી કાંઈ વાત કરતી હતી. સોરાખજીએ ગુલાબદાસને પ્રશ્ન કર્યો: “હું તથા મારો એક મિત્ર અત્યારે સુરતથી અહીં આવ્યા છીએ અને અમારે એક-એક દિવસ રોકાવું છે. તમારે ત્યાં રહેવાનો બદોબસ્ત થશે?”

“ના, અહીં બિલકુલ બદોબસ્ત થાય તેમ નથી.” નશાના તોરમાં ગુલાબદાસે જવાબ આપ્યો.

તેનો આ ઉદ્ધત જવાબ સાંભળ્યા છતાં સોરાખજી વિનયપૂર્વક બોલ્યો: “બધા ઓરડા રોકાઈ ગયા છે? એક પણ ખાલી નથી?”

“એની તમાર શી પંચાત છે? ઓરડા ખાલી છે કે નહિ તે જ્ઞાનનું કામ માઈ છે, તમાઈ નથી; અને ઓરડા ખાલી પડ્યા રહે તો પણ કોઈને માટે તેમાં રહેવાની સગવડ કરવી કે નહિ તે મારી મરજીની વાત છે.”

સોરાખજીએ આ મુદ્દા વિષે તેની સાથે દલીલમાં ઉતરવાનું વાળખી ધાર્યું નહિ. તે એમ કહી શકત કે ‘એક વિશ્રાંતિગૃહના માલિક તરીકે જો તમારા વિશ્રાંતિગૃહમાં ઓરડા ખાલી હોય અને કોઈ માણસ રહેવા આવવા માગતો હોય તો તમારે તેને ગોઠવણ કરી આપવી જોઈએ. અલબત્ત તે માણસ કોઈ લૂચ્યો લખાડ નથી એટલી ખાતરી તમે કરો તેમાં હરકત નહિ.’

પરંતુ એવું કશું નહિ કહેતાં તે ગુલાબદાસના અપમાનકારક શબ્દો સાંભળીને મૌનપણે ચાલ્યો ગયો. કેમ કે તેનો વિચાર અત્યારે તેની સાથે તકરાર કરવાનો ન હતો.

તેણે ફરતમ પાસે આવીને કહ્યું: “ગુલાબદાસ નશાખાળ લાગે

છે અને મારી સાથેના તેના ઉદ્ધત વર્તન ઉપરથી એમ સમજી શકાય છે કે તેને આ ધંધાની પરવા નથી. અર્થાત્ તેને ખીજી રીતે પૈસા પ્રાપ્ત થતા હોવા જોઈએ અને તે પૈસા હુરિપ્રસાદ પાસેથી જ મળતા હોવા જોઈએ. ”

“શું તે પણ પેલા વીરભદ્રની માફક હુરિપ્રસાદની ગુપ્ત વાર્તા ખૂલ્લી કરવાની ધમકી આપીને પૈસા પડાવતો હશે ? ”

“હું પણ એમ જ માનું છું. આ ઘટનાના સંબંધમાં મને જે માહિતી મળી છે અને જે વિચારો આવ્યા છે તે ઉપરથી મને લાગે છે કે આપણે હવે થોડા સમયમાં અગત્યની શોધ કરી શકીશું. મેં ગુલામદાસને આપણે માટે રહેવાની સગવડ કરી આપવાનું કહ્યું. પરંતુ તેણે ચોખ્ખી કુલ જેવી ના પાડી. ”

“જો એ વિશ્રાંતિગૃહમાં રહેવાની સગવડ થઈ હોત તો સાફ હતું. ”

“હા, તો પેલા લોકો તેને ત્યાં આવીને તેની સાથે જે વાતચીત કરત તે આપણે સાંભળી શકત. છતાં નિરાશ થવાનું કારણ નથી. મેં એક ખીજે રસ્તો શોધી કાઢ્યો છે. પરંતુ તે દરમ્યાન આપણે ખીજા વિશ્રાંતિગૃહમાં જઈને રહેવાની ગોઠવણ કરી લઈએ. ”

“રેલ્વે સ્ટેશનની સામે પેલું વિશ્રાંતિગૃહ છે તે ત્યાં છે. ”

“હા, અને તે ખીજા કેટલીક રીતે પણ અનુકૂળ છે. ત્યાંથી સ્ટેશનનું કમ્પાઉન્ડ સ્પષ્ટ દેખાય છે. એટલે ટ્રેનમાં આવનારા પેસેન્જરોને આપણે જોઈ શકીશું. ચાલો ત્યાં જ જઈએ. ”

તેઓ એ વિશ્રાંતિગૃહમાં ગયા. તેનો માલિક ભડો અને વિવેકી હતો અને આ વિશ્રાંતિગૃહ તેણે થોડા સમયથી જ ખોલેલું હોવાથી પોતાના ગ્રાહકોને દરેક રીતે સંતોષ આપવાની કાળજી રાખતો હતો. તેણે સોરાબજી તથા રૂસ્તમને માટે ઉપલા માળે રસ્તા ઉપરના એ ઓરડા ઉઘાડી આપ્યા. સોરાબજીવાળા ઓરડાની બારી બરાબર સ્ટેશનની સામે હોવાથી તેમાંથી સ્ટેશનનો તમામ ભાગ દૃષ્ટિગોચર થતો હતો.

ત્યાં પોતાનો સામાન ગોઠવ્યા બાદ ચહા નામનો લાઇને તેઓ સ્ટેશન તરફ નજર રાખવા લાગ્યા. અત્યારે સવાપાંચ વાગ્યા હતા અને હુરિપ્રસાદે વીરભદ્રને અહીં ચંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિગૃહમાં રાત્રે આઠ વાગ્યે મળવાનું જણાવ્યું હતું. એટલે તેને ઘણો સમય હતો. છતાં તેઓ કત્રાય પોણાછ વાગ્યે આવતી ટ્રેનમાં આવી પડે એ તો, એમ ધારીને તેઓ અત્યારથી જ સ્ટેશન પર નજર રાખતા હતા.

પોણાછ વાગ્યે ટ્રેન સ્ટેશનમાં આવી. તે વખતે અંધારું થવા આવ્યું હતું. પરંતુ સ્ટેશનમાં એ-ત્રણ જ્ઞાનસ પ્રકાશી રેડેલાં હોવાથી પ્લેટફોર્મની બહાર નિકળનાર માણસોના આ લોકો એમ શકે તેમ હતું.

પ્લેટફોર્મ ઉપરથી કુદલ સાત માણસો બહાર આવ્યાં. તેમાં પાંચ સ્ત્રીઓ હતી. તેમના પોષાક ઉપરથી તે ગામડાની સ્ત્રીઓ જેવા લાગતા હતા. એટલે સોરાબજીએ તેમની તરફ વિશેષ લક્ષ આપ્યું નહિ બીજા એ પુરુષો હતા. તેમના પોષાક ઉપરથી સમજી શકાતું હતું કે તેઓ મુંબઈગરા હોવા એમ એ દરમિયાન તેમના હેરા એમ શકાતા ન હતા પરંતુ તેમની હાલચાલ અને સરીરના આંધા ઉપરથી આ માણસો અગાઉ જેવા હોય તેવા સોરાબજીને શંકા આવી.

તેના સંદેશ ઉપરથી તેના હૃદયનો ભાવ કાળી જઈને રસ્તમ બોલ્યો: “આ લોકો હુરિપ્રસાદ કે વીરભદ્ર નથી.”

“ના, પણ એ લોકો સાથે સંગઘ ધનવતા લાગે છે. હું ચોક્કસ કહી શકું છું કે આ બેમાં જે ઉંચો છે તેની લીલચાલ ઉપરથી તે હું આગળું છું. હવે એક કલાક સુધી બીજા એક ટ્રેન આવવાનું નથી. એટલે અ પછે આ લોકોની પાછળ પાછળ જઈને એમને કે તેઓ ક્યાં જાય છે અને શું કરે છે ?”

તેઓ વિશ્રાંતિગૃહમાંથી બહાર પડ્યા. નેપોલીયનને અહીં જ રાખ્યો. વિશ્રાંતિગૃહની બહાર એક ખૂણાપર અંધારું હતું, ત્યાં તેઓ

લપાધને ઊભા રહ્યા. પેલા બે જણા આગળ વધ્યા એટલે આ બે જણા થોડુંક અંતર રાખીને ધીમે ધીમે તેમની પાછળ જવા લાગ્યા. થોડેક આગળ ચાલ્યા બાદ રૂસ્તમ એકાએક સ્તંભી ગયો.

“શું છે રૂસ્તમ ? કેમ ઊભો રહ્યો ?” સોરાબજીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“આ ખૂટનું નિશાન અગાઉ મેં જોયું હોય એમ લાગે છે.”

બન્ને જણા ત્યાં ઊભા રહ્યા અને આગળ ચાલનારા બે જણા દૃષ્ટિ બદલાર ગયા એટલે સોરાબજીએ પોતાના વિજળીના દીવાને પ્રકાશ જમીન તરફ ફેંક્યો. તુરત તે ચમક્યો અને બોલ્યો: “હા-હા, તું ખરું કહે છે.”

તેણે ગળવામાંથી એક પાકીટ કાઢી તેમાંથી સફેદ કાગળ કાઢ્યો. આ કાગળ ઉપર ખૂટના આખા તળીયાની છાપનો ફોટોગ્રાફ ચોટા-ડવામાં આવ્યો હતો. તેણે આ છાપની સાથે જમીન પરના નિશાનની સરખામણી કરી જોઈ અને પછી કહ્યું: “આ બન્ને એક જ ખૂટનું નિશાન છે. જે માણસે મી. ચાસિકની છાતી ઉપર પગ મૂક્યો હતો તે જ માણસના ખૂટનું આ ચિહ્ન છે.”

“એ સાચું હશે ?”

“હા, એમાં જરી પણ શંકા નથી. એક જ જાતનું રખરનું સોલ છે. તેના ઉપરનો ટ્રેડમાર્ક પણ એક જ છે. જો આ એક બીજાને કાપતાં તીર. વળી બન્નેમાં એડીનો એક બાબુનો ભાગ ચીરાયેલો છે. એટલે શકા લાવવાનું કશું પણ કારણ નથી.”

“ત્યારે તો આપણે નસીબવાન ખરા !”

‘હા, આ ઉપરથી એટલું જોઈ શકાય છે કે આચાર્ય ઉપર હુમલો કરનાર માણસો હુરિપ્રસાદની ટોળીના હોવા જોઈએ.”

“શું તમે એમ માને છો કે આ બે માણસો અંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિગૃહમાં જશે ?”

“એમાં શંકા લાવવાનું કારણ જ નથી. તેઓ હુરિપ્રસાદના મળ-તીયા છે. હમણું જ તેઓ કર્માં બળ્ય છે તેની આપણને ખબર પડશે.”

તેઓ ઉતાવળા ઉતાવળા પેલા બે જણાની પાછળ ગયા. આગલા બે માણસો જે રસ્તા પર પોતે ચાલતા હતા તેની ડાબી બાજુએ વળ્યા અને થોડી વારમાં જ પેલા ગુલાબદાસના વિશ્રાંતિ-ગૃહમાં દાખલ થયા.

સૌરાષ્ટ્ર અવાજ થવા દીધા વગર તેમની પાછળ પાછળ જઈ બહાર વિશ્રાંતિગૃહની દિવાલ પાસે લપાઈને બિભો રહ્યો.

ગુલાબદાસનો અવાજ તેના કાન ઉપર આવ્યો: “અહો ! સત્યેન્દ્ર અને ચંદ્રપ્રસાદ ! તમે ક્યાંથી ? આજે શેઠ સાહેબ એક માણસ સાથે આઠ વાગ્યે આવનાર હોવાનું મારા જાણવામાં આવ્યું હતું. પણ તમે આવશો એવી તો મને કહ્યું ન હતી. બહુ સારૂ, ભલે આવ્યા. હો આ બ્લિસ્કીને સોડા તમારે માટે તૈયાર છે.”

સૌરાષ્ટ્ર રસ્તમ પાસે આવીને બોલ્યો: “વસંતવિહારમાં હુરિ-પ્રસાદને ત્યાં હોમાન તરીકે સત્યેન્દ્ર અને ચંદ્રપ્રસાદ નામના બે બે માણસો હતા, તે જ આ બે જણા છે. મને લાગે છે. કે હવે આપણે આ કારરથાનનો બેઠ થોડા સમયમાં જાણી લઈશું.”

—:૦:—

પ્રકરણ ૨૨ મું

પિસ્તોલનો અવાજ

ડિટ્રેક્ટિવ તથા તેનો મદદનીશ બન્ને પુનઃ જે વિશ્રાંતિગૃહમાં ઉતર્યા હતા, ત્યાં આવ્યા અને સૌરાષ્ટ્રના ઓરડામાં જઈને બારીએ બિભા રહ્યા. તેઓ મુંબઈથી આવનારી બીજી ટ્રેનની રાહ જોતા હતા. તે ટ્રેન પણ વખતસર આવી પહોંચી અને તેમાંથી પણ અગાઉની માફક આ સ્ટેશન ઉપર થોડાક પેસેન્જરો ઉતર્યા.

આ પેસેન્જરોમાં માત્ર એક જ માણસ બહારગામનો હતો અને તે પેલો વીરભદ્ર હતો. દૂરથી પણ સૌરાષ્ટ્ર અને રસ્તમ બંને

તેને ઓળખી ગયા હતા. તે ગામ તરફ જવા લાગ્યો. આ બે જણા તેની પાછળ ગયા નહિ. કેમ કે તેઓ હરિપ્રસાદની રાહ જોતા હતા તે કદાચ ટ્રેનમાંથી ઉતરીને પ્લેટફોર્મ ઉપર રોકાયો હશે, એવું અનુમાન તેમણે કર્યું હતું. પરંતુ તે જોવામાં આવ્યો નહિ.

તમામ પેસેન્જરો બહાર નીકળી ગયા પછી થોડી વાર રાહ જોયા બાદ સૌરામજી બોલ્યો: “તે આ ટ્રેનમાં નથી આવ્યો. ખીજા ટ્રેન અહીં આડમાં દશ મીનિટ ઓછીએ આવે છે. તે ટ્રેનમાં એ કદાચ આવશે. તેણે વીરભદ્રને અહીં આડ વાગ્યે મળવાનું જણાવેલું હોવાથી તે ટ્રેનમાં આવે તો એ તે કાંઈ મોડો ગણાય નહિ.”

‘તે ટ્રેન આવતાં સુધી અહીં રોકાવું છે ?’

“કશી જરૂર નથી. મારી ઈચ્છા જો બની શકે તો પેલા સત્યેન્દ્ર અ. ચંદ્રપ્રસાદનું અવનાકન કરવાની છે. એટલે ચાલો આપણે ચંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિગૃહ તરફ જઈએ અને તેની એકઠા બારીમાંથી એ લોકોનું નિરીક્ષણ કરીએ. ખીજા ટ્રેન આવવાને હજી પુરક સમય હોવાથી તેના પહેલે આપણે અહીં પહોંચી જઈશું.”

તેઓ રાજમાર્ગ છોડી આડે રસ્તે થઈને પેલા વિશ્રાંતિગૃહ તરફ જવા લાગ્યા. આ વખતે નેપોલીયન તેમની સાથે હતો. એટલે એ વિશ્રાંતિગૃહથી આશરે સોએક વાર દૂર તેઓ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં સૌરામજી અટકી ગયો અને બોલ્યો: “નેપોલીયનને આ વિશ્રાંતિ ગૃહની નજીકમાં લઈ જવા તે મને ઠીક લાગતું નથી. કેમ કે જો તે જોવામાં આવશે તો આપણું ઓળખાઈ જઈશું. માટે હું પાછો આવું ત્યાંસુધાં તું આ વક્ષોની પાછળ છૂપાઈ રહે. મને બહુ વખત નહિ લાગે.”

ફક્તમ ત્યાં શિકારી ફૂતરાની સાથે રોકાયો અને સૌરામજી એકલો ચંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિગૃહની પાછળના ભાગ તરફ ગયો. વિલાસ ઉપરથી દૃષ્ટ કરતાં આ પાછળના કમ્પાઉન્ડમાં સર્વત્ર અધિકાર પ્રસરેલો લાગ્યો. એક પણ બારીમાંથી પ્રકાશ આવતો ન હતો. તે

મનોગત બોલ્યો: “બધા આગલી બાબુએ હોય એમ લાગે છે.”

તે આગળ ચાલ્યો અને એક ગલ્લીમાં દાખલ થયો. ત્યાંથી દૃષ્ટિ કરી તો આ મકાનના ઉપજા માળ ઉપર પણ સર્વત્ર અધિકાર દેખાયો. આજે ત્રણ માણસો અહીં રાત્રિ રહેવાના હતા. છતાં પણ ઉપર એક પણ ઓરડામાં પ્રકાશ નહિ એ આશ્ચર્ય પમાડનારું લાગ્યું. તથાપિ સોરાખજીએ પોતાના મનનું સમાધાન કર્યું કે સત્યેન્દ્ર, ચંદ્ર-પ્રસાદ અને વીરભદ્ર એ ત્રણે જણા નીચે એકાદા ખંડમાં બેસા હશે. તે નીચેના ઓરડામાં દીવા હતા, એવું તેની કાચની બારીઓમાંથી આવતાં કિરણો ઉપરથી જોઈ શકાતું હતું.

વળી આ મકાનના છેડાપર એક ઓરડો હતો અને તેનો રાંધણીયા તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો તેમાં પણ પ્રકાશ હતો. તે ઓરડાની એક બારી પાસે સોરાખજી બેસો હતો. તેણે એ બારીમાંથી અંદર દૃષ્ટિ કરી. આ ઓરડામાં ગુલામદાસની સ્ત્રી એકલી બેસી હતી. તેના ચહેરા ઉપરથી તે શોકાકૂળ લાગતી હતી અને તેનાં નેત્રો અશ્રુજળથી ભરાઈ ગયાં હતાં. એ જોઈને ડિઝેકિટવ વિચારમાં પડી ગયો, પરંતુ તેને વિશેષ આશ્ચર્ય થયું નહિ. કેમ કે ગુલામદાસના સ્વભાવ ઉપરથી તે સમજી શકતો હતો કે તેના જેવા મનુષ્યની પત્ની આનંદ અને શાંતિનો અનુભવ લાગ્યે જ કરી શકે.

તે આ વિશ્રાંતિગૃહના પ્રવેશદ્વાર પાસે આવીને અંદર દાખલ થયો. કદાચ ગુલામદાસ ઝોળખશે તો, એવી ભીંતિનો સહેજ અંકુર તેના મનમાં ઉદ્ભવ્યો. પરંતુ ગુલામદાસ આ વખતે થડા ઉપર ન હતો. તે એક ઓરડામાં ચાર-પાંચ ગ્રાહકો આઇસક્રીમ અને શરબત ઉડાવતા હતા તેમની સાથે ગપ્પાં હાંકતો હતો.

સોરાખજીનો વિચાર સત્યેન્દ્ર, ચંદ્રપ્રસાદ અને વીરભદ્ર અહીં છે કે કેમ તે જોવાનો હતો. તેણે બહાર ઓસરી પર બેસી રહીને દરેક ઓરડાની તપાસ કરી. પરંતુ કોઈ ઓરડામાં એ ત્રણ નવીન આગંતુકો દૃષ્ટિએ પડ્યા નહિ. જુદા જુદા ખંડમાં બીજા ગ્રાહકો

હતા. કોઈ ચહા, કોઈ શરખત, કોઈ સોડા-લેમનનું પાન કરતા હતા. કોઈ નાસ્તો કરતા હતા તો કોઈ ખેઠા ખેઠા ખીડી કે સીગારેટ પુકતા હતા. પરંતુ તેમાં સત્યેન્દ્ર કે ચંદ્રપ્રસાદ ન હતા.

એ સોરાબજીને વિચિત્ર લાગ્યું અને તે નિરાશ પણ થયો. તેઓ અહીં આવ્યા છે એ ચોક્કસ છે; ત્યારે અહીં ન હોય તો ક્યાં જાય ? એ પ્રશ્ન સોરાબજીના મનમાં ઉદ્ભવ્યો. તેનો માત્ર એક જ પ્રત્યુત્તર હતો, અને તે એ કે તેઓ પુનઃ સ્ટેશન પર હુરિપ્રસાદ આવનાર હોવા તેને લેવાને માટે ગયા હશે. જો એમ હોય તો રસ્તે તેમને જતા જોયેલા હોવા જોઈએ. એટલે તેણે પુનઃ રસ્તે પાસે જઈને તેને પૂછવાનો વિચાર કર્યો.

તે જો વૃક્ષોની પાછળ રસ્તેમ છૂપાયો હતો ત્યાં આવ્યો. પરંતુ ત્યાં પણ નિરાશા તેની સામે ખડી હતી. રસ્તેમ એ લોકોને આ રસ્તેથી સ્ટેશન તરફ જતા જોયા ન હતા. જો તેઓ સ્ટેશન ગયા હોત તો જરૂર તેના જોવામાં આવ્યા હોત; કેમ કે ગામમાંથી સ્ટેશન ઉપર જવાને માટે આ સિવાય બીજો એક પણ રસ્તો ન હતો.

સોરાબજી રસ્તેમની હકીકત સાંભળીને બોલ્યો: “આ બધું ગુપ્તવસ્તુ ઉત્પન્ન કરે એવું બન્યું છે. તેઓ ક્યાં ગયા હશે ? સ્ટેશન જવા માટે બીજો કોઈ માર્ગ હશે ? કોઈ હરકત નહિ. ચાલો આપણે પણ જઈએ. ટ્રેનનો વખત થવા આવ્યો છે. આપણે ત્યાં પહોંચીશું એ વખતે ગાડી આવી પહોંચશે.”

તેઓ જો સ્થળે ઉતર્યા હતા ત્યાં આવીને સોરાબજીવાળા ઝોરડામાં ભરાયા અને તેની બારીમાંથી સ્ટેશન તરફ દૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. પાંચ સાત મીનિટમાં મુખ્ય તરફની ગાડી આવી પહોંચી. તેમાં દશ-પંદર માણસો ઉતર્યા. પરંતુ તે તમામ આ ગામનાં અથવા આસપાસનાં ગામડાંનાં હોય એવું તેમના દેખાવ અને વસ્ત્રો ઉપરથી લાગતું હતું. હુરિપ્રસાદ આ ટોળામાં તેમની દૃષ્ટિએ પડ્યો નહિ.

સોરાબજી બોલ્યો: “આ બધું સમજી શકાતું નથી. શું હરિ-પ્રસાદ કાંઈ બીજી રસ્તે થઈને ગયો હશે? પરંતુ બીજો રસ્તો હોય એવું લાગતું નથી.”

“સોરાબજી! મને તો એમ લાગે છે કે તે અહીં આવ્યો જ નથી. ધારો કે તે—”

“એ આપણે ચોક્કસ કરવાની જરૂર છે અને તે માટે પુનઃ એ વિશ્રાંતિગૃહમાં ગયા વિના બીજો એક પણ ઉપાય નથી.”

“તમે ત્યાં જઈને શું કરશો?” ડેસ્તમે પૂછ્યું.

“જો એ બધા ત્યાં હશે તો તેઓ મેડી ઉપર તેમની યોજના વિષે ચર્ચા કરતા હશે; અને જો તેમ હશે તો ઉપર તેઓ ન જાણી શકે એવી રીતે બહારથી દાખલ થવાનો માર્ગ મેં શોધી કાઢ્યો છે. તે માર્ગે ઉપર જઈ, ધૂપાઈને તેમનું સંભાષણ સાંભળી લઈશ.”

બંને જણા પુનઃ એ વિશ્રાંતિગૃહમાં ગયા. સોરાબજીએ ડેસ્ત-મને અગાઉ જો રથજે ધૂપાવાનું કહ્યું હતું ત્યાં રાખ્યો અને તે એકલો જ આ વિશ્રાંતિગૃહ તરફ ગયો. ઉપરના માળમાં એક પણ બારીમાંથી પ્રકાશ દેખાતો ન હતો. માત્ર નીચેના ખંડમાં બત્તીઓ બળતી હતી. થડા ઉપર ગુલાબદાસ બેઠો બેઠો ચોપડામાં કાંઈ લખતો હતો.

સોરાબજી ગુલાબદાસની સામે જોયા વગર અંદર દાખલ થયો. ગુલાબદાસનું લક્ષ લખવામાં હોવાથી તેણે તેની સામે જોયું પણ નહિ. સોરાબજીએ એક ઓરડામાં દાખલ થઈને એક છોકરા પાસે બેસી અને શરબતની માગણી કરી. છોકરો શરબતનો વ્હાસ આપી ગયો. શરબતનું પાન કરીને તે ઉઠ્યો અને આમ તેમ જોવા લાગ્યો. હરિપ્રસાદ, તેના મિત્રો કે વીરભદ્રનું નામ નિશાન પણ જોવામાં આવ્યું નહિ.

તે બહાર આવ્યો. ટેબલ પર એક આનો મૂકીને તુરત ચાલતો થઈ ગયો. તે પુનઃ ડેસ્તમ પાસે આવ્યો અને બોલ્યો: ‘ત્યાં તે તેઓ નથી. ક્યાં હશે તે સમજાતું પણ નથી.’”

“ કદાચ તેઓ—” એટલું બોલીને રૂસ્તમ બાળુ પર આવેલાં ખેતરો તરફ જોઈ રહ્યો.

“ કદાચ તેઓ શું ?”

“ તમારા ગયા પછી નેપોલીયનનું વર્તન સહેજ ચમત્કારિક બન્યું છે. ”

“ શું છે ?”

“ મેં તેને સાંકળ વડે પકડી રાખ્યો છે. પરંતુ તે આ ખેતરો તરફ જવાને માટે ધ્યારનો ખેંચતાણુ કર્યા કરે છે. ”

“ એમ !”

“ હા, અને હું તેને જવા નહિ દેતો હોવાથી તે સામે અધિકારમાં જોવાનો પ્રયત્ન કરતો હોય એવી રીતે મીટ માંડી રહ્યો છે. તે અત્યંત ઉશ્કેરાયેલી હાલતમાં હોય એમ લાગે છે. જૂઓ, પુનઃ તે એ દિશા તરફ જવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. ”

વાત સાચી હતી, કૃતરાએ એકાએક આંચકો મારીને રૂસ્તમના હાથમાંથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ છૂટી નહિ શકવાને લીધે તે ધુરકવા લાગ્યો અને છેવટે નિરાશાનો લાંબો સૂર કાઢીને વેદનાપૂર્ણ દષ્ટિથી સૌરાષ્ટ્રની સામે જોઈ રહ્યો.

“ આ આમ શા માટે કરે છે ?” સૌરાષ્ટ્ર બોલ્યો : “ કોઈ મનુષ્ય એ તરફ હોવો જોઈ. અને નેપોલીયન તે મનુષ્યને પિછાનતો હોવો જોઈએ. મને લાગે છે કે એ દિશામાં કોઈ ભયંકર ઘટના—”

તે જ પળે ખેતરોની પેલી મેર અધિકારમંથી એક અત્યંત ભયોત્પાદક અવાજ સંભળાયો. તે અવાજ રિવાલ્વરનો હતો.

—:૦:—

પ્રકરણ ૨૩ મું,

“ આ તો વીરભદ્ર !”

આ અવાજ સાંભળીને સૌરાષ્ટ્ર અને રૂસ્તમ સ્તબ્ધ બની ગયા. બંને જમીનની સાથે ચોટી રહ્યા હોય

તેમ પુતળાની માફક તેઓ એક ખીજની સામે જોઈ રહ્યા.

પાંચેક સેકન્ડ એવી સ્થિતિમાં રહ્યા બાદ સોરાબજી બોલ્યો :
“આ અવાજ રિવોલ્વરનો છે અને તે આ ખેતરોની પેલી મેરથી આવ્યો છે. માટે ચાલો, આપણે એ તરફ જઈને તપાસ કરીએ.”

બન્ને જણા નેપોલિયનને સાથે લઈને એ બાજુએ દોડ્યા. ઘોર અંધકાર વ્યાપી રહ્યો હતો અને ખેતર થોડા સમય પહેલાં જ ખેડેલાં હોવાથી માટીનાં ઢેકાંને લીધે ઉતાવળું ચલાવું ન હતું. છતાં કોઈ ચેતી જાય એવી ભીતિથી તેઓ વિજળીની બત્તીનો ઉપયોગ કરતા ન હતા. કેટલાક અંતરપર ગયા પછી સોરાબજી બોલ્યો :

“આપણે પેલા વિશ્રાંતીગૃહના પાછલા ભાગથી લગભગ બસો વાર દૂર આવ્યા છીએ.”

“હા, પણ એથી—”

“મને લાગે છે કે કોઈ તેની પાછળના દ્વારમાંથી બહાર પડીને આ બાજુએ આવ્યું હશે. તેની જાંઘ નેપોલિયનને આવી છે.”

“એમ લાગે છે ખરું. પણ તો એ વ્યક્તિનો નેપોલિયનને અચાઉ પરિચય થયેલો હોવો જોઈએ.” ફરસાસ બોલ્યો.

“ખરાબર છે. મારું એવું અનુમાન છે કે અહીં આવનારમાં પેલા સત્યેન્દ્ર અને ચંદ્રપ્રસાદ માંહેનો કોઈ અથવા તો બન્ને હોવા જોઈએ.”

તેઓ આગળ ને આગળ ચાલવા લાગ્યા. હવે ખેતર પૂરાં થયાં અને સપાટ જમીન આવી. અંધકારમાં ઉંચી કાળી વસ્તુ તેમની દૃષ્ટિએ પડી. તે સ્પષ્ટપણે જોઈ શકાતી ન હતી.

સોરાબજી બોલ્યો: “આ ઇંટોની ભટ્ટી હોય એમ લાગે છે. આપણે જ્યારે આ ગામમાં આવતા હતા, તે વખતે ટ્રેનમાંથી આ ભટ્ટી અહીં મારા જોવામાં આવી હતી. તે રેલ્વે લાઇનથી બહુ દૂર નથી.”

“પણ અહીં અત્યારે ઇંટો પકાવતા હોય એમ લાગતું નથી. કેમ કે ભટ્ટીમાં કયાંય ધૂમાડો જોવામાં આવતો નથી.”

“ અગાઉ ઇંટો પકાવતા હશે. હવે તેને માટે જોઈતી માટી ખલાસ થઈ ગઈ હોય તો ઇંટો બનાવવી બંધ કરી દીધી હોય એ બનવા જોગ છે. ” એમ કહીને સોરાબજીએ પોતાની બત્તીનો પ્રકાશ સામે ફેંક્યો. એક જૂનું અને પડી ગયેલું મકાન તેમની દૃષ્ટિએ પડ્યું. તે બોલ્યો: “ ઇંટો બનાવનારા માણસો અહીં રહેતા હશે. અત્યારે તેનો ઉપયોગ થતો લાગતો નથી. પણ નેપોલીયન ક્યાં ગયો ? ”

“ એ તરફ ગયો લાગે છે. ”

“ આપણે પણ તેની પાછળ જઈએ. પણ હવે ચાલતાં સંભાળજો. માટી ખોદવાને લીધે અહીં અનેક ઠેકાણે ખાડા પડ્યા હશે. જો તેનો ખ્યાલ ન રહ્યો તો હાથ પગ ભાંગી એસીશ. ” સોરાબજીએ સૂચના કરી.

નેપોલીયન તેમની નજરે પડ્યો. તે ધીમે ધીમે પણ મક્કમપણે આગળ વધતો હતો. આ લોકો પણ સંભાળપૂર્વક પગલાં ભરતાં હતા. નેપોલીયન એક મોટા ખાડા પાસે જઈને તેના કિનારા પર ઊભો રહ્યો. આ ખાડો લગભગ છ ફૂટ ઊંડો હશે અને તેમાં પાણી ભરેલું હતું.

“ નેપોલીયન ત્યાં કેમ સ્તાંભી ગયો ? ” સોરાબજીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ મારી બત્તીની ચાંપ દબાવું ? ”

“ ના, જે લોકોએ રિવોલ્વરનો અવાજ કર્યો હતો, તેઓ કદાચ આટલામાં હોય તો બત્તીના પ્રકાશથી ચેતી જાય. પણ આ શું ? ”

તે જ વખતે નેપોલીયને પેલા ખાડામાં ફૂફો માર્યો હતો.

તેઓ ખાડાના કિનારા પર જઈ પહોંચ્યા. નેપોલીયન પાણીમાં તરતો તરતો આગળ જતો હતો. સોરાબજીએ બત્તી કરી. તેનો પ્રકાશ પાણી ઉપર પડ્યો અને તેના મ્હોંમાંથી એક ચિત્કાર સરી પડ્યો.

તે સ્થેજ શાંત થઈને બોલ્યો: “ પાટીયા ઉપર કોઈ મનુષ્ય પડેલો છે. જો, નેપોલીયન તેની પાસે જાય છે. ”

વાત સાચી હતી. પાણી ઉપર પાટીયું તરાપાની માફક તરતું હતું અને તેના ઉપર એક માણસ બેસી શકે એવું અવસ્થામાં પડ્યો હતો. આ તરાપો કિનારાથી થોડો દૂર હતો. નેપોલીયન તેની પાસે ગયો અને સામી બાજુએ જઈ પોતાના આગલા પગ અને મોં વડે તરાપાને હસેલો. હસેલો કિનારા તરફ લાવવા લાગ્યો. થોડી વારમાં તરાપો કિનારાની નજીક આવી પહોંચ્યો એટલે સૌરાષ્ટ્રએ લાંબો હાથ કરીને તેને કિનારા ઉપર ખેંચ્યો અને પછી પોતાના બે હાથ પેલા મનુષ્યની બગલમાં નાંખી તેને ઉપાડીને કિનારા પર લાવ્યો. તેના હાથ બીના અને ચીકણા થયેલા લાગ્યા. તેણે પોતાના હાથ તરફ દૃષ્ટિ કરી તો તે લોહીથી ખરડાયેલા જણાયા.

“જે માણસ ઉપર પેલો ગોળી બહાર કરવામાં આવ્યો હશે તે આ જ હોવો જોઈએ.” તેણે જણાવ્યું: “આ મનુષ્યને ડાખી બાજુએ ઉઠાવવાની નીચે પડ્યામાં ગોળી લાગી છે. જખમમાંથી પુષ્કળ લોહી વહી જાય છે.”

પછી તેણે આ મનુષ્યને જમીનપર ચતો સૂવાડી તેના મુખ તરફ પ્રકાશ ફેંક્યો. તે તથા રૂસ્તમ બંને સ્તબ્ધ બની ગયા. કેમ કે તે બંને આ મનુષ્યને ઓળખી ગયા હતા.

“અરે ! આ તો વીરભદ્ર !” સૌરાષ્ટ્રના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નીકળી ગયો.

—:૦:—

પ્રકરણ ૨૪ મું

બચાવી શકાશે ખરો ?

ત્રણ ચાર મીનિટ પસાર થઈ ગઈ. તે દરમિયાન સૌરાષ્ટ્ર તથા રૂસ્તમ બંનેએ મળી તેને સંભાળવાની કોશિશ કરી અને કિનારાથી દૂર ફારી જગ્યાએ લઈ જઈને ત્યાં સૂવાડ્યો. પછી સૌરાષ્ટ્ર તેની પાસે જમીન પર બેસીને તેના શરીરની તપાસ કરવા લાગ્યો.

“મરી ગયો લાગે છે !” ઇસ્તમે પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો.

“ના મરી ગયો નથી.” પૂર્ણ તપાસને અંતે ડોક્ટરીવે જણાવ્યું: “જો હજી તે શ્વાસ લે છે. માત્ર બેભાન બની ગયો છે અને તેનો જખમ ખરાબ છે. પરંતુ જ્યાં લગી શ્વાસ ત્યાં લગી આશ. એટલે આપણે પ્રયત્ન કરીએ તો તેને કદાચ બચાવી શકીએ ખરા. માટે ઇસ્તમ ! તું એકદમ ગામમાં જા અને ત્યાંથી ડોક્ટરને બોલાવી લાવ. પોલીસને પણ ખબર આપજે. તે દરમ્યાન હું અહીં રોકાઈશ અને તાત્કાલિક મદદ માટે મારાથી બનશે તે ઉપાય કરીશ”

અત્યારે પ્રશ્નો ડિંવા ખુલાસા કરવાનો વખત ન હતો. ઇસ્તમ તુરત જ તેના માલિકની આજ્ઞાને અમલમાં લાવવાને માટે ચાલી નીકળ્યો. સોરાબજી તથા નેપોલીયન બે જણાં અહીં રહ્યા. સોરાબજીએ આ માણસનાં કપડાં પોલી નાખ્યાં અને પોતાના ગજવામાંથી રૂમાલ કાઢી, તેનો જખમ ધોઈને, જખમની આસપાસ પાટો બાંધી દીધો. જો કે જખમમાંથી લોહી વહેતું તો ક્યારનું? એ બંધ થઈ ગયું હતું. એટલે તે સંબંધી કશી ચિંતા કરવા જેવું ન હતું.

પોતાનાથી બની શક્યું તે તમામ કરીને હવે તે ડોક્ટરની રાહ જોવા લાગ્યો. તેનું મગજ આ ભયંકર ઘટનાને લગતી અનેક દૃષ્ટનાઓ અને તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યું. તે જોઈ શક્યો હતો કે વીરભદ્રનો નાશ કરવાને માટે બે પ્રયત્નો થયે હતા. પ્રથમ તો તેના ઉપર ગોળીબહાર કરવામાં આવ્યો અને પછી તેને આ પાણીથી ભરેલા ઊંડા ખાડામાં ફેંકવામાં આવ્યો. પરંતુ એ બન્ને પ્રસંગોમાં વીરભદ્ર ચમત્કારિક રીતે મૃત્યુના પંખમાંથી બચી જવા પામ્યો હતો. તેના ઉપર હલ્લો કરનારાઓએ ધાર્યું હશે કે ગોળીથી તેનું મૃત્યુ નિપજશે; છતાં પણ પોતાની સંપૂર્ણ ખાત્રી માટે તેમણે પાછળથી ખાડામાં ફેંક્યો હશે.

તે લોકોએ એવો વિચાર પણ કર્યો હશે કે જો પાછળથી વીરભદ્રનું શબ આ ખાડામાંથી મળી આવે અને તેની તપાસ કરવામાં

આવે તો તે અકસ્તમાત આ ખાડામાં પડવાથી મૃત્યુને આધીન થયો હશે એવી કલ્પના થાય. કેમકે વધારે સમય થવાથી કાં તો ઘા ફાટી જાય અથવા પાણીને લીધે જુલાઈને તેનો દેખાવ વિચિત્ર થવાથી તેને ગોળીનો જખમ થયો છે એવું એકદમ કાંઈના જાણવામાં આવી શકે નહિ.

તેઓએ એમ પણ ધાર્યું હશે કે આ માણસ ખાડામાં થોડોક સમય પાણીમાં તળીયે રહેશે. પરંતુ તેમની એ ધારણા પાર પડી નહિ. કેમકે પેલા પડી ગયેલા મકાનનું જૂનું બારણું પાણી પર તરતું હતું. તેમણે અંધારામાં તેને ઉચકીને પાણીમાં ફેંક્યો તે વખતે એ બારણું કિનારાની નજીકમાં હોવાથી વીરભદ્ર પાણીમાં પડવાને બદલે તે બારણા ઉપર પડ્યો અને તેના અઘાતથી બારણું તરતું તરતું સ્ફોજ દૂર ચાલ્યું ગયું. ખરેખર કુદરતે જ તેનો આ ચમત્કારિક રીતે બચાવ કર્યો હતો; નહિ તો તે ક્યારેનો યે યમદેવના દરબારમાં પોતાનાં કાર્યોનો જવાબ આપવાને માટે પહોંચી ગયો હોત.

આ વિચારો એક પછી એક સારાબજના મગજમાં આવતા હતા. તે આવા ભાનક સ્થળે એકલો હતો. સર્વત્ર અંધકાર વ્યાપી રહ્યો હતો. રસ્તમને ગામ તરફ ગયાને કાંઈ નિશાન સમજાતું ન હતો. છતાં પણ જાણે કેટલો યે સમય થઈ ગયો હોય એવું સારાબજને લાગતું હતું. અંતે રસ્તમ તથા બીજા માણસો આવતા દૂરથી દેખાયા. તેમની સાથે એક હાથકાનસ પણ હતું. આ માણસોમાં એક અહીંનો ડોક્ટર હતો, એ પોલીસના માણસો હતા તથા ચાર બીજા માણસો હતા. તેઓ વીરભદ્રને ઉપાડીને લઈ જવા માટે એક ખાડો પણ લાગ્યા હતા.

ડોક્ટરે આવીને વીરભદ્રના શરીરની તપાસ કરીને જણાવ્યું :
“ આ માણસની સ્થિતિ ભયંકર છે. પરંતુ કદાચ આપણે તેને બચાવી શકીશું ખરા. મી. સારાબજ ! તમને મારે ધન્યવાદ આપવો જોઈએ. આ માણસને પાટો બાંધવામાં તથા બીજા તાત્કાલિક બની

શક્તા ઉપાયો લેવામાં તમે જે ચાતુર્ય દર્શાવ્યું છે તે પ્રશંસનીય છે. હવે આપણે જેમ અને તેમ જલ્લદીથી આને દવાખાના પર લઈ જઈએ.”

“ડોક્ટર ! હું ધારું છું કે હવે હમણાં મારી હાજરીની ખાસ જરૂર નથી. “સોરાબજીએ કહ્યું.

“હા, જો—”

‘મારે ખીજું કેટલુંક અગત્યનું કામ છે. જે મારાથી ખતી શકે તો આ માણસ ઉપર હલ્લો કરનારાઓનો મારે સગડ કાઢવાનો છે. તે માટે આ જેમથી એક પોલીસને પણ હું અહીં રોકવા ઇચ્છું છું.”

તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા થઈ. વીરમદ્રને સાયવીને ખાટલા પર સવાડવામાં આવ્યો. ચાર માણસોએ તેને ઉપાડ્યો અને તેઓ ડોક્ટર તથા એક પોલીસની સાથે ગામ તરફ જવા લાગ્યા; જ્યારે સોરાબજી, રસ્તમ તથા પોલીસનો ખીજો માણસ ગંગાદીન ત્યાં રોકાયા.

સોરાબજી જમણી બાજુએ ચાલ્યો રસ્તમની ગેરહાજરીમાં આ ભાગની તેણે તપાસ લીધી હતી. તે સ્થળે જઈને તેણે વિજળીની ખતી કરી, તો જમીન ઉપર ખૂટનાં નિશાન જોવામાં આવ્યાં.

“સાહેબ ! આ નિશાનવાળા માણસે અંદ્રવિશામ પિત્રાંતિ-ગૃહમાંથી આવ્યા હશે એમ માનો છો.”

“એમાં શંકા લાવવાનું કારણ જ નથી.”

“પરંતુ આ ખૂટનાં નિશાન આપણે અગાઉ કદિ પણ જોયાં હોય એમ લાગતું નથી. ખૂટના સોલ ઉપર એક ખીજને છેદતાં તીરોનો ટ્રેડમાર્ક નથી.” રસ્તમે જણાવ્યું.

“એમાં કશું નવાઈ જેવું નથી. તે માણસે કદાચ ખૂટ બદલાવ્યા હોય એ બનવા જોગ છે. જે કે આગલા નિશાન અને આ નિશાન કદમાં એક સરખાં લાગે છે. આપણે આટલામાં તપાસ કરીશું તો ખીજાં નિશાન પણ જોવામાં આવશે અને તેઓ અહીંથી કંઈ બાજુએ ગયા છે તે જણાશે.”

તેઓ ખાડાની આસપાસ તપાસ કરવા લાગ્યા. ખાડાની સામી બાજુએ પુનઃ પગલાંનાં નિશાન જણાયાં. તે આનાં જેવાં જ હતાં. અને ત્યાં આગળ ચાલતાં બીજાં પગલાં ગામ તરફ વળેલાં જેવામાં આવતાં હતાં. સહેજ દૂર થોડુંક ઘાસ પડ્યું હતું. તેના પર લોહીના ડાઘ હતા. તે ઘાસમાં નેપોલીયને માથું ખોસ્તું અને તે ઉશ્કેરાયો તથા જમીન તરફ મ્હોં રાખીને ગામ તરફ આગળ ચાલવા લાગ્યો.

સોરાબજીએ કહ્યું: “પેલા બે બદમાશોમાંથી એકના કપડા પર લોહી ઉડ્યું હશે. તેણે આ ઘાસ વડે લૂછેલું હોવું જોઈએ. તેને એમ કરવાની બુદ્ધિ સૂજી તે આપણું સફલાગ્ય સમજવું. હવે મારી ખાત્રી છે કે નેપોલીયન આપણને તે લોકો જ્યાં ગયા હશે ત્યાં જરૂર લઇ ગયા સિવાય રહેશે નહિ.”

પેલો સિપાઇ ગંગાદીન તો આ શિકારી ફૂતરાની આટલી કુશળતા જોઈને આશ્ચર્યચકિત બની ગયો. શિકારી ફૂતરા ગંધ ઉપરથી માણસને ઝોળખી કાઢે છે તથા ઇંગ્લાંડ, અમેરિકા આદિ દેશોમાં ફૂતરાઓને ડિટેક્ટીવ તરીકે સગડ કાઢવાની અને એવાં બીજાં કાર્યો કરવાની ખાસ તાલીમ આપવામાં આવે છે એવું તેના સાંભળવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ એવો એક પણ ફૂતરો તેણે નજરે જોયો ન હતો. એટલે તે પણ નેપોલીયન તરફ પ્રશંસક દૃષ્ટિથી જોતો તેની પાછળ સોરાબજી તથા રૂસ્તમની સાથે ઘસડાવા લાગ્યો.

—:૦:—

પ્રકરણ ૨૫ મું.

અનળ શોધ

સોરાબજીના તર્ક સાચો હતો. નેપોલીયને ખરો સગડ પકાડ્યો હતો અને તે કશી પણ મુશ્કેલી વગર આગળ વધતો હતો. તેઓ આ ઇંટો પકાવવાની ભઠ્ઠીનું સ્થાન છોડીને આગળ

વધ્યા: મેદાન પસાર કરી, પુનઃ પેલાં ખેતરોમાં આવ્યા અને ત્યાંથી રસ્તાપર આવ્યા. અહીં પણ પુનઃ પેલાં જૂટનાં જેવાં જ નિશાન જણાયાં, એટલે ડિટેક્ટિવની વિશેષ ખાત્રી થઇ. હવે નેપોલીયન તેમને અંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિગૃહની પાછળ લઇ જવા લાગ્યો.

તેઓ આ વિશ્રાંતિગૃહના પાછલા વાડાના ઝાંપા પાસે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં નેપોલીયન પોતાના પંજ વડે ઝાંપો ખોલવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

પરંતુ સોરાબજી બોલ્યો: “ના, તારે અંદર જવાનું નથી. જે એ લોકો તને જોઇ જાય તો જરૂર ઝોળખી કાઢે અને તમામ બાજુ વણસી જાય. તેં તારી ફરજ બજાવી છે. જે બનેલું હોવાની મારી કલ્પના હતી તે બન્યું છે એમ તારા અત્યાર સુધીના વર્તન ઉપરથી મારી ખાત્રી થઇ ગઇ છે. જે એ માણસો વીરભદ્રનો નાશ કરવા ઇચ્છતા હતા, તેઓ પોતે તેને મારી નાંખ્યો છે એમ માનીને પુનઃ આ સ્થળે આવ્યા છે.”

“એટલે ! સત્યેન્દ્ર અને અંદ્રપ્રસાદ ?” રૂસ્તમે પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, એ બાબત હવે મારા મનમાં શંકા રહી નથી.”

ગંગાદીનને તેમણે માર્ગમાં સર્વ લકીકતનો સાર ટુંકમાં સમજાવ્યો હતો. એટલે તે બોલ્યો: “પણ સાહેબ ! સવાલ એ છે કે હજી પણ તેઓ આ વિશ્રાંતિગૃહમાં હશે કે અહીંથી પલાયન થઇ ગયા હશે ?”

“એ જ આપણે શોધી કાઢવાનું છે.” સોરાબજીએ જવાબ આપ્યો: “અને તે માટે પ્રથમ બહારથી તપાસ કરી લઇએ.”

તેમણે વિશ્રાંતિગૃહના મકાનનું બહારથી અવલોકન કર્યું તો અગાઉ જે સ્થળ અધિકારમાં ફોબેલું હતું ત્યાંથી પ્રકાશનાં કિરણ બહાર ફેંકાતાં હતાં.

ગંગાદીન બોલ્યો: “જે ખંડમાંથી પ્રકાશ આવે છે તે ચોરડો આ મકાનના ઉપલા માળપર મોટામાં મોટો છે અને તેને સારી

રીતે શણગારવામાં પણ આવ્યો છે. ઉપર નીચેના તમામ ખંડની મને પૂરી માહિતી છે.”

સોરાબજીએ કહ્યું. “ત્યારે એ માણસો ત્યાં જ હોવા જોઈએ. કદાચ હુરિપ્રસાદ પણ તેમની સાથે હશે. પરંતુ આપણે તેને સ્ટેશન-માંથી બહાર નીકળતો કેમ જોઈ શક્યા નહિ, તે સમજી શકતો નથી.”

“કદાચ તે મુંબઈથી મોટરમાં પણ અહીં આવ્યો હોય.”
રૂસ્તમે સૂચવ્યું.

“તે પણ બનવા જોગ છે. પણ ઉપર કોણ કોણ છે તથા શી વાતો કરી રહ્યા છે તે જોવા તથા સાંભળવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.”
સોરાબજી બોલ્યો.

“એ કેવી રીતે બની શકશે? આપણે વિશ્રાંતિગૃહમાં દાખલ થવાનું સાદસ કરવું તે ઠીક નહિ; એટલે જો લાંબી સીડી મળી શકે તો તે મૂકીને બારી સુધી પહોંચી શકાય.” રૂસ્તમે સલાહ આપી.

“ના, એમ કરવાની જરૂર નથી. હું પહેલો અહીં આવ્યો હતો ત્યારે મેં આ મકાનનું ચોતરફથી નિરીક્ષણ કરીને ઉપર જવાને માટે એક માર્ગ શોધી કાઢ્યો છે. ચાલો, તેના પાછળના ભાગ તરફ જઈએ. નેપોલીયનને બરાબર પકડી રાખજો.”

તેઓ મકાનના પાછળા ભાગ તરફ ગયા. ત્યાં એકઢાળીયા જેવું નીચું છાપરું હતું. તેના ઉપર ન્હાતી અગાશી હતી. તે અગાશી ઉપર ચડવાનું કાર્ય સોરાબજી જેવા કુશળ ડિટેક્ટિવને માટે જરી પણ મુશ્કેલીવાળું ન હતું. તે એક-એક મીનિટની અંદર જ એ અગાશીપર ચડી ગયો. રૂસ્તમ તથા ગંગાદીન નેપોલીયનની સાથે નીચે એકઢાળીયાની પછીતે લપાઈને બિભા રહ્યા.

સોરાબજી અગાશીમાં ગયો. ત્યાં જે બારણું હતું તે અંદરથી બંધ હોય એમ લાગ્યું. આ મુશ્કેલી નહી. કારણ કે જો તેને તોડી પાડવાનું જોર વાપરે તો અવાજ થાય, વળી તેમાં ફેટલોક સમય પણ

જય. છતાં સમય પસાર થાય તેની ચિંતા નહિ પણ અવાજ ક્યાં સિવાય દાર ખોલવાના ઇરાદાથી તેણે આ દારના એક ખારણાના મીઠાગરામાંથી ચપ્પુવડે સ્ફુ ખોલવા માંડ્યા. તેમાં થોડો સમય ગયો ખરો, પણ છેવટે તેને સફળતા મળી અને એક ખારણું છૂટું પડી ગયું.

તેણે સાવચેતીથી અંદર દાખલ થવાનો વિચાર કર્યો. કેમ કે વખતે આ ખંડમાં કોઈ માણસ હોય અને પોતાને જોઈ જાય તો ખૂબ પાડે, અને તેથી બીજા લોકો ચેતી જાય. પરંતુ કોઈ મનુષ્યનો સણ-સારો તેના કાનપર પડ્યો નહિ. એટલે તેણે ગળવામાંથી વિજળીની બત્તી કાઢીને તેની ચાંપ દબાવવાની હિંમત કરી. વિજળીનો પ્રકાશ ઓરડામાં ચોતરફ ફેંક્યો. અગાશીમાં ઊભા રહીને ઓરડાનો તમામ ભાગ એકી સાથે જોઈ શકાય તેમ ન હતું. છતાં જેટલો ભાગ તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો તેટલા ઉપરથી તેની ખાતરી થઈ કે અહીં કોઈ પણ છુપાયું નથી.

એ પ્રમાણે પ્રાથમિક તપાસમાં સંતોષ મળવાથી તે અંદર દાખલ થયો. પછી તે આ ઓરડાના બીજા દાર પાસે જરી પણ અવાજ ન થાય તેવી રીતે ચાલતો ગયો. આ દાર પેલા ગંગા-દીને કહેલા મોટા ઓરડામાં પડતું હતું. એ દાર પાસે જઈને તેણે સાંભળવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ કશો પણ અવાજ તેના કાન ઉપર આવ્યો નહિ. તેણે દારની તડ ઉપર કાન મૂક્યો છતાં પણ તેની આશા ફિજલૂત થઈ નહિ.

સર્વત્ર નિરવતા પ્રસરી રહી હતી. તડમાંથી પ્રકાશ દેખાતો હતો પરંતુ કશો પણ અવાજ આવતો ન હતો. જો પેલા લોકો આ ઓરડામાં હોત અને તેઓ વાતો કરતા હોત તો તેમનો અવાજ તેના કાનપર આવ્યા વગર રહેત નહિ. કદાચ તેઓ વાતો ન કરતા હોત તો પણ તેમની બીજી હિલચાલનો અવાજ પણ સાંભળવામાં આવત. પરંતુ અહીં તો કશો પણ અવાજ એ ઓરડામાંથી આવતો ન હતો.

એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ એવું અનુમાન થઈ શકતું હતું કે અગાઉ તેઓ આ ઓરડામાં હશે, પરંતુ અત્યારે ઘણું કરીને નીચે ગયેલા હોવા જોઈએ.

તે અનુમાન વિશેષ સંભવિત લાગતું હતું. કેમ કે આ વિચાર તેના મગજમાં ઉત્પન્ન થયો તે જ વખતે નીચે કોઈ ખડખડાટ હસતા હોય એવો ધ્વની તેના કર્ણ ઉપર આવ્યો.

તેણે માન્યું કે એ લોકો નીચે જોજન કરતા હશે અને વીર-ભદ્રના કરેલા ખૂનની બીતિ અને ચિંતાને દૂર કરવામાં હુરિપ્રસાદના ખર્ચે મઘની મળહ લેતા હશે.

પરંતુ આ પોતાનો તર્ક સાચો છે કે કેમ તેની ખાત્રી કરવી જોઈએ. એટલે તેણે વચડું દાર ખોલી પેલા મોટા ઓરડામાં થઈને નીચે જવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ તે વિચાર આગળ વધી શક્યો નહિ. કેમ કે તે જ વખતે એક વિચિત્ર અવાજ તેના કાન ઉપર આવ્યો. તે ચમક્યો અને પોતાની બત્તીની ચાંપ દાખીને તેનો પ્રકાશ ચોતરફ ફેંક્યો તથા આ અવાજ ક્યાંથી આવે છે તેનો તે વિચાર કરવા લાગ્યો.

થોડી વારે આ ઓરડાની બાજુમાં એક ન્હાની બારી જેવું બારણું દેખાયું. તે એ બારણા પાસે ગયો તો અંદરથી કોઈ મનુષ્યનો ધરેડો ખેલતો હોય એવો અવાજ આવતો જણાયો. તેણે એ બારણાને ખેલવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેને બહારથી તાળું લગાવ્યું હતું. તેના ગળવામાં પુષ્કળ ચાવીઓનો જીડો હતો. તે કાઢીને તેમાંથી એક ચાવી તાળાને લાગૂ કરી. તાળું ખૂલ્યું, સાંકળ ઉઘાડી, બારણું ખોલી નાંખ્યું ને તે અંદર દાખલ થયો.

આ એક ન્હાના ભંડારીયા જેવી ઓરડી હતી. તેમાં ચોતરફ નકામો સામાન પડ્યો હતો. તેની વચ્ચે એક મનુષ્ય પડેલો હતો !

આ મનુષ્યના હાથ પગ બાંધેલા હતા અને તેના મ્હોં પર ગુણીઆનો કકડો ઢાંક્યો હતો. સોરાબજી તેની પાસે ગયો. ગુણી-

આનો કકડો એક બાબુએ ફેંકી દીધો. આ માણસના મ્હોંમાં કુચો મારી તેનું મ્હોં રૂમાલ વડે કસકસાવીને બાંધેલું હોય તેમ લાગ્યું. એથી તેના ચહેરાનો ભાગ સ્પષ્ટપણે જોઈ કે ઝોળખી શકાતો ન હતો. સોરાબજીએ રૂમાલ છોડી નાંખ્યો, મ્હોંમાંથી કુચો કાઢી નાંખ્યો. હવે તેનો ચહેરો સ્પષ્ટ થયો.

બાબુ આ મનુષ્ય મૃત્યુના મુખમાં સપડાયો હોય એવી ભયાનકતા તેના ચહેરા ઉપર પ્રતિત થતી હતી. પરંતુ એ ભયાનકતાથી ડિટેક્ટવને જેટલું આશ્ચર્ય ન ઉપજ્યું તેટલું તેના ચહેરા સામે જોવાથી ઉપજ્યું.

અત્યારે આ મનુષ્ય તદ્દન શાંત બની ગયો હતો. તેના ગળામાંથી કશો પણ અવાજ નીકળતો ન હતો અને તે બેભાન સ્થિતિમાં જણાતો હતો. તેનો ચહેરો ડિટેક્ટવને પરિચિત હતો. કહેવાની જરૂર નથી કે જે હુરિશ્વંદ્રને તેણે આ કેસમાં પોતાને સહાય કરવાને માટે રોક્યો હતો અને જે આ કેસની પહેલી તપાસ કાર્ટમાં ચાલી તે જ દિવસે ગૂમ થઈ ગયો હતો તે હુરિશ્વંદ્રનો આ ચહેરો હતો. અર્થાત્ આ ભંડારીયામાં આવી દુર્દશામાં પડેલો મનુષ્ય હુરિશ્વંદ્ર મનોહરલાલ દેસાઈ હતો.

—:૦:—

પ્રકરણ ૨૬ મું

ગુપ્ત માગ

હુરિશ્વંદ્રને આ સથળે આવી સ્થિતિમાં જોવાથી સોરાબજીને આશ્ચર્ય અને ચિંતા બન્ને થયાં. પરંતુ તે એક ક્ષણ કરતાં વધુ વાર ટક્યાં નહ. અત્યારે ચિંતા કે આશ્ચર્યમાં નિમગ્ન બનીને જોઈ રહેવાનો સમય ન હતો. તુરત જ તેણે ચપ્પા વડે રસી કાપી નાંખીને હુરિશ્વંદ્રને બંધમુક્ત કર્યો અને તેના શરીરની તપાસ કરી. તે બેભાન હતો પરંતુ જીવંત હતો. તે ધીમે ધીમે શ્રમ પૂર્વક

શ્વાસોચ્છવાસ લઇ શકતો હતો. એટલે તેને બચાવી શકાય તેમ હતું. તેના ચહેરા કે શરીરના કોઇ પણ ભાગ ઉપર કશા જખમનું ચિહ્ન જણાતું ન હતું. એ તેમ જ ખીજી તપાસ ઉપરથી સોરાબજીએ એવું અનુમાન કર્યું કે હૃરિશ્વંદ્રને કોઇ ઘેન લાવનારી વસ્તુ આપીને તેને આ સ્થિતિમાં રાખેલો હોવો જોઇએ.

પરંતુ તે વસ્તુ કઇ છે એ તેના જાણવામાં આવી શક્યું નહિ. એટલે તેણે તેને શુદ્ધિમાં લાવવાને માટે તાત્કાલિક કશો પ્રયત્ન નહિ કરતાં માત્ર તેના કોટ અને ખમીસનાં બટન ખોલી નાંખ્યાં.

તેને એ સ્થિતિમાં ત્યાં જ રહેવા દઇને તે બહાર અગાશીમાં આવ્યો. રૂસ્તમ તથા ગંગાદીન દૂર દિવાલની ઓથે બેસા હતા. તેમણે તેને જોયો. સોરાબજીએ ઇશારત કરીને તેમને નજીક બોલાવ્યા અને નીચે નમીને તેણે આ હકીકત મંદ સ્વરે ટુંકામાં એ બંનેને જણાવી.

તેઓ ત્યાં બેસા રહ્યા અને સોરાબજી પુનઃ અંદર ગયો. બે મીનિટમાં તે હૃરિશ્વંદ્રને તથા તેને બાંધેલી રસીને લઇને અગાશીમાં આવ્યો. એ રસી હૃરિશ્વંદ્રની બગલમાં નાંખી, તેણે રસીને હાથમાં રાખીને ધીમેથી હૃરિશ્વંદ્રના અચેત શરીરને નીચે ઉતાર્યું. રૂસ્તમ તથા ગંગાદીને હૃરિશ્વંદ્રને પકડી લીધો અને ધીમેથી નીચે જમીન પર સુવાડી દીધો. પછી સોરાબજી પણ નીચે આવ્યો.

નીચે આવી તેણે બંનેને કેટલીક સૂચના કરી. તે અને તથા ગંગાદીન હૃરિશ્વંદ્રના શરીરને ઉપાડીને ચાલ્યા ગયા તથા રૂસ્તમ નેપોલીયનની સાથે અહીં રોકાયો. તે આ ગલ્લીના એક ખૂણા ઉપર બેસી રહીને વિશ્રાંતિગૃહના પ્રવેશદ્વારપર પોતાના માલિકની સૂચના પ્રમાણે નજર રાખતો હતો.

સોરાબજી અને ગંગાદીન થોડે દૂર ગયા પછી ડિટેકિટિવે કહ્યું: “આપણે આને સીધા ડોક્ટરને ત્યાં લઇ જઈએ. કેમ કે તેને શુદ્ધિમાં લાવવાની જરૂર છે ”

“હા, સાહેબ! બરાબર છે.” એમ કહીને ગંગાદીન દવાખાના

તરફ ચાલવા લાગ્યો.

લગભગ સાતેક મીનિટમાં તેઓ દવાખાને પહોંચી ગયા. ડોક્ટર તે વખતે દવાખાનામાં જ હતો. કારણ કે તે વીરભદ્રની સારવાર હમણાં જ કરી રહ્યો હતો. આ લોકોનું પુનઃ કોઈ માણસને ઉપાડીને લાવેલા બેઠને ડોક્ટરને આશ્ચર્ય થયું. તે તેમની સામે આવીને બોલ્યો: “ અહો ! મી. સોરાબજી ! આ માણસ કોણ છે ? અને તેને શું થયું છે ? તેને અંદર લાવો અને આ ખાટલાપર સૂવોડો. ”

અમે અત્ર જોટલી ત્વરાથી વાચકોને જણાવી શકીએ તે કરતાં વિશેષ ઝડપથી હૃદયસ્પર્શક કોણ છે તથા તે કયા સ્થળે ફરી સ્થિતિમાં મળી આવ્યો એ સર્વ હકીકત સોરાબજીએ ડોક્ટરને જણાવી.

પછી ડોક્ટરે તેની નાડી, હૃદય, ફેફસાં, પેટ, વગેરેની તપાસ કરી. તે તપાસ પૂરી થયા બાદ સોરાબજીએ પ્રશ્ન કર્યો: “ આને માટે કશા લય જેવું તો નથી ને ? ”

“ ના, જરી પણ ચિંતા રાખવા જેવું નથી. કેમકે તેને કશી મંલીર ઇજા થઈ નથી. માત્ર કોઈ પણ નશાકારક પદાર્થ આપવાથી તે ઘેનમાં પડેલો છે. તેને હું દવા આપીશ અને તે શાંત નિદ્રા લેશે એટલે પુનઃ શુદ્ધિમાં આવશે અને સ્વસ્થ બની જશે. માત્ર શુદ્ધિમાં આવે ત્યાં સુધી તેને અહીં રાખવો પડશે. ” ડોક્ટરે જણાવ્યું.

“ બહુ સાફ, ત્યારે હવે અહીં અમારી જરૂર છે ? ”

“ ના, તમારે જવું હોય તો ખુશીની સાથે જાઓ. ”

“ અમારે જવું જ બેઠ્યો. કારણ કે પેલા અંદરવિલાસ વિશ્વાંતિ-ગૃહમાં છૂપાયેલા બદમાશો ત્યાંથી છટકી જાય તે પહેલાં તેમને સપ-કાવવાની જરૂર છે. ગંગાદીન ! ચાલો આપણે જઈએ ! ”

સોરાબજીએ હવે શું કરવું એ વિષે તમામ યોજના પોતાના મનમાં નક્કી કરી રાખી હતી. તેઓ બન્ને ત્યાંથી ગામના બીજા છેડાપર આવેલી પોલીસ યોજી ઉપર ગયા.

પોલીસ યોજી ઉપર સબ ઇન્સ્પેક્ટર સુન્દરલાલ હાજર હતા.

તેની પાસે બે સિપાઇઓ હતા, જેમાંનો એક તો ઇંટોની ભટ્ટી આગળથી વીરભદ્રને ડોકટરને ત્યાં લાવેલો તે જ સિપાઇ હતો. સૌરાષ્ટ્રએ તેને સર્વ પરિસ્થિતિ સમજાવી.

“વારૂ, તમે અંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિગૃહમાં છૂપાયેલા બદમાશોને ગિરફતાર કરવાની ઇચ્છા રાખો છો ? બહુ સારૂ, અમે તૈયાર છીએ.” સખ ઇન્સ્પેક્ટરે જણાવ્યું.

“અત્યારે બીજા સિપાઇઓને બોલાવી શકાય તેમ છે !”

“ના, સાહેબ ! અહીં હું તથા મારા હાથ નીચે છ સિપાઇઓ છીએ. તેમાંથી ત્રણ હાજર છે, એક રજા ઉપર ગયેલ છે અને બીજા બે માહેનો એક સીમમાં અને બીજો ગામમાં પહેરા ઉપર હશે. પરંતુ અમે ત્રણ, ઉપરાંત ગંગાદીન અને તમે મળી આપણે પાંચ માણસો તો છીએ આપણી પાસે હથિયારો છે પછી શી હરકત છે ?”

“આપણે જેમને પકડવાના છે તેઓ ભયંકર બદમાશ અને મરણીયા છે. તેઓ ત્રણ જણા હોવાનો સંભવ છે. કદાચ વધારે પણ હોય. વળી તેમની પાસે પણ હથિયારો છે. એટલે જો આપણે વધારે સંખ્યામાં હોઈએ તો સારું.”

“તો પછી આ ગામના કેટલાક સહાસિક યુવાનોની મદદ હું મેળવી શકીશ.” એમ કહીને સુંદરલાલે તુરત ત્રણ સિપાઇને ગામમાં દોડાવ્યા. તેઓ દશ-બાર મીનિટમાં પાંચ મજબૂત અને કદાવર બાંધાના જુવાનોને લઈ આવ્યા.

“આપણે દશ થયા. ફક્તમ અગીયારમો અને નેપોલીયન મળીને એક ડઝન પૂરા. હવે હરકત નથી. સુંદરલાલ ! મારી પાછળ પાછળ આવો.” સૌરાષ્ટ્ર બોલ્યો અને મોખરે થયો.

તેઓ થોડા સમયમાં જ વિશ્રાંતિગૃહ પાસે આવી પહોંચ્યા. અત્યારે નીચેનાં તમામ દાર બંધ હતાં. તેમ જ નીચે દીવાનો પ્રકાશ પણ જોવામાં આવતો ન હતો. માત્ર ઉપર પેલા મોટા ઓરડાની બારીઓ પ્રકાશમાન દેખાતી હતી.

સુંદરલાલ બોલ્યો: “બાર વાગી ગયા છે. એટલે વિશ્રાંતિગૃહ બંધ કરી દીધું લાગે છે. કારણ કે બાર વાગ્યા પછી તે ખૂલ્લું રાખવાનો હુકમ નથી.”

“બરાબર છે. બીજા આહુકો ચાલ્યા ગયા હશે એવી આશા રાખું છું. રસ્તમ તેમની માહિતી આપી શકશે. પણ તે ક્યાં છે?” સૌરાબજીએ ચોતરફ દૃષ્ટિ ફેરવી. તે પુનઃ બોલ્યો: “અહો ! પેલા ખૂણા પર બિંબો લાગે છે.”

રસ્તમ પણ ચોતરફ નજર રાખ્યા કરતો હતો તે આ લોકોને પુનઃ આવેલા બેઠન જ્યાં છૂપાયો હતો ત્યાંથી નીકળીને તેમની પાસે આવ્યો.

તેણે સૌરાબજીને જણાવ્યું કે કેટલાક માણસો જે સામાન્ય આહુક જેવા દેખાતા હતા તેમને વિશ્રાંતિગૃહમાંથી બહાર પડતા તેણે જોયા હતા. પરંતુ તેમાં સત્યેન્દ્ર કે ચંદ્રપ્રસાદ જેવામાં આવ્યા ન હતા. તેમ જ હરિપ્રસાદ પણ દૃષ્ટિએ પડ્યો ન હતો.

એ પ્રમાણે કહીને તે બોલ્યો: ‘હરિપ્રસાદ અંદર છે કે નહિ એ હું કહી શકતો નથી. પણ બીજા બે તો ઉપલા માળ પર પેલા ઝોરડામાં હોવા બેઠાં એવી મારી ધારણા છે. કેમ કે ત્યાંથી માણસોનો અવાજ તથા કાચના ગ્લાસનો ખળુખળાટ મારા સાંભળવામાં આવ્યો હતો.”

“હરકત નહિ, આપણે વિશ્રાંતિગૃહમાં દાખલ થઈશું એટલે બધું જણાઈ આવશે.” સૌરાબજીએ કહ્યું.

“શું પેલી અગાશી ઉપરથી અંદર જવાનો વિચાર રાખો છો ?”

“ના, એ રસ્તેથી વિશ્રાંતિગૃહમાં પ્રવેશ કરવાથી આપણો હેતુ સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી. આપણે પ્રવેશદ્વાર પાસે જઈ અવાજ કરીશું અને તે દ્વાર ખોલવાનું તેના માલિકને જણાવીશું. સુંદરલાલ ! આ મકાનના પાછલા ભાગ તરફ બે માણસો ન રાખે. કારણ કે કદાચ પાછલા દ્વારેથી તેઓ પલાયન થવાનો પ્રયત્ન કરે એ બનવા બેગ

છે. બીજા અહીં ઊભા રહ્યા અને ન્યારે દ્વાર ખુલે તથા હું અંદર દાખલ થાઉં એટલે બધાએ એકદમ મારી પાછળ અંદર આવવું. રૂસ્તમ ! ઉપરના ઓરડામાં માણસો હોવાનું તેં જણાવ્યું તે સાચું છે. જૂઓ, સંભળો ! ત્યાંથી બે-ત્રણ માણસોનો અવાજ આવે છે.”

સુંદરલાલે બે માણસોને પાછળના ભાગ તરફ મોકલ્યા. પછી સોરાબજીએ પ્રવેશદ્વાર પાસે જઈને તેની સંકળ જોઈતી ખખડાવી.

તુરંત જ ઉપરથી જે અવાજ આવતો હતો તે એકદમ બંધ થઈ ગયો. એક પળ પછી તે ઓરડાની એક બારી ખૂલી અને એક માણસ તે બારીમાંથી ડોકું બહાર કાઢીને બોલ્યો : “કાણુ સંકળ ખખડાવે છે ? અને અત્યારે કેમ આવ્યા છો ?”

“સુંદરલાલ ! તમે તેનો જવાબ આપો—તમારું નામ જણાવો અને ખારણું ખોલવાનો હુકમ કરો.” સોરાબજી ધીમા સ્વરે બોલ્યો.

સુંદરલાલ પેલી બારી સામે વેંચીને બોલ્યો : “હું અહીંનો સખ ઇન્સ્પેક્ટર સુંદરલાલ છું. અને તમને ખારણું ખોલ—”

પરંતુ તેજ વખતે ઉપરથી પિંનાલનો બહાર થયો અને સુંદરલાલની ટોપીને ઉડાડીને ગોળી પસાર થઈ ગઈ. તુરંત જ બીજા ત્રણ ચાર બહાર ગયા. પરંતુ એક પછી ગોળીએ કાઢીને કશી ઇજા કરી નહિ. સુંદરલાલ, સોરાબજી તેમ જ બીજા માણસો દિવાલની લગોલગ જઈને ભરાઈ ગયા.

ત્યારપછી બીજા એક બે બહાર થયા અને પછી ઉપલી બારી બંધ થઈ ગઈ.

“આ બદમાશો કેટલા ભયાનક છે એ તમે જોયું ને ?” સોરાબજી સુંદરલાલને ઉદ્દેશીને બોલ્યો : “જૂઓ. ઉપર તેમનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાય છે. પાછલા ભાગ તરફ રાખેલા માણસોને સાવચેત રહેવાની સૂચના કરો, અને બે ત્રણ જણા એકાદ મજબૂત લોકડાની વળી કે એવું બીજું કંઈ લઈ આવો. કારણ કે આ ખારણું તોડ્યા સિવાય કંઈ બીજો ઉપાય નથી. બીજા દિવાલ પાસે

ભરાધને રહો. કારણ કે કદાચ પિસ્તોલની બીજી ગોળીઓ આવવાનો સંભવ છે.”

પરંતુ પિસ્તોલના વિશેષ બહાર થયા નહિ. ત્રણ જણા એક મોટો જાડો વળો લઈ આવ્યા. હવે તેમણે બારણું તોડવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. મકાનનું દાર મજબૂત હતું. છતાં પણ બધાના એકત્ર પ્રયત્ન સામે તેનું કશું ચાલ્યું નહિ. પેલા વળાના કેટલાક આઘાતને પરિણામે એક બારણું તૂટ્યું અને દાર ખૂલ્યું થયું.

પરંતુ તેઓ એકદમ અંદર દાખલ થયા નહિ. પ્રથમ સૌરાજીએ પોતાની બત્તીની ચાંપ દાખીને અંદર પ્રકાશ ફેંક્યો અને પછી તે તથા બીજા માણસો અંદર દાખલ થયા. અહીં કોઈ પણ તેમની દૃષ્ટિએ પડ્યું નહિ.

અત્યારે આ મકાનમાં સર્વત્ર નિરવતા પથરાયેલી લાગતી હતી. ઉપર કે નીચે ક્યાંયથી કશો અવાજ આવતો ન હતો. પેલા બદમાશો ઉપલા ઓરડામાં હશે કે બીજા કોઈ પણ સ્થળે ભરાઈ જતા હશે તે કહી શકાય તેમ ન હતું.

“કદાચ તેઓ ઉપર ભરાઈ રહ્યા હશે અને આપણે ત્યાં જઈએ એટલે આપણા ઉપર ગોળીબહાર કરવાના તેમના ધરાદો હશે.” મુંદરલાલે સૂચવ્યું.

“તમારો તકે ખોટો નથી. પરંતુ આપણને ઉપર જવાનું સાહસ ખેડ્યા સિવાય ચાલે તેમ નથી. કેમ કે કોઈ પણ ભોગે તેમને ગિરફતાર કરવાની જરૂર છે. અલબત્ત અને તેટલું આજ્ઞા લોહી રેડાય તેની આપણે કાળજી રાખીશું.”

“હું અને મારા માણસો તમે કહો તેમ કરવાને તૈયાર છીએ.” મુંદરલાલે પણ સંમતિ આપી.

“બહુ સારૂ, ત્યારે તમારી પિસ્તોલો તૈયાર રાખો અને મારી પાછળ આવો.”

એમ કહીને સૌરાજી સીડી ઉપર ચડ્યો અને બીજા તેની

પાછળ ગયા. ઉપર માત્ર પેલા એક જ ઓરડાના બારણાની તડમાંથી પ્રકાશ આવતો હતો. તે સિવાય તમામ ઓરડા બંધ હતા. સોરાબજી આ ઓરડાના દાર પાસે બિમો રહ્યો. પરંતુ અંદરથી કશો પણ અવાજ આવતો ન હતો. તેણે તડમાંથી અંદર જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો. માત્ર થોડો ભાગ દેખાતો હતો. તેણે કહ્યું: “અહીં કોઈ પણ દેખાતું નથી. મને લાગે છે કે તેઓ પલાયન થઈ ગયા હોવા જોઈએ.”

બારણાનો આગળીયો વારં હતો. તે ખોલીને તેણે બારણું ખોલ્યું અને પોતે એક બાજુએ ઘૂપાઈ ગયો. કેમ કે અંદર કોઈ હોય અને અચાનક ગોળીબહાર કરે તો હરકત આવે નહિ. પરંતુ અંદર કોઈ પણ જોવામાં આવ્યું નહિ, કિંવા કશી હિંસ્યાત્મક પણ જણાઈ નહિ. ટેંગલ ઉપર એક મોટો લેમ્પ બળતો હતો અને તેનો પ્રકાશ આખા ઓરડામાં પડતો હતો આ ઓરડામાં ઘૂપાઈ રહેવાનું પણ એકે સ્થાન ન હતું.

“તેઓ કદાચ બીજા ઓરડામાં ઘૂપાઈ રહ્યા હોય.” સોરાબજીએ કહ્યું.

પરંતુ તેની કહ્યુંના સાચી ઠરી નહિ. તમામ ઓરડા તપાસ્યા. તે બધામાં અંધકાર હતો અને એક પણ ઓરડામાં કોઈ મનુષ્ય કે મનુષ્યો ઘૂપાયેલા હોય એવું તેમના જોવામાં આવ્યું નહિ.

છેવટે સુદરલાલે કહ્યું: “તેઓ કદાચ નીચે ભરાઈ રહ્યા હશે.”

સોરાબજીનો અંતરાત્મા શંકાશીલ બન્યો હતો. અને એમ લાગતું હતું કે આ લોકો કોઈ પણ રસ્તે પલાયન થઈ ગયા છે. છતાં પણ સુદરલાલના સૂચનથી ઉત્પન્ન થયેલી આશાને આધારે તેણે નીચે તપાસ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. નીચે સર્વાત્ર શુભશુભાકાર હતું અને ત્યાં પણ કોઈ દૃષ્ટિએ પડતું ન હતું. માત્ર રાંધણીયા તરફથી કોઈ ગુંગળાતું હોય એવો અવાજ આવતો હતો.

તેઓ રાંધણીયામાં ગયા તો ગુલાબદાસ જમીન પર પડેલો તેમની દૃષ્ટિએ પડ્યો. તેના ગળામાંથી અવાજ નીકળતો હતો. તે

દારના નશામાં ચકચૂર બનેલો લાગતો હતો.

“આ તો ગુલાબદાસ ! એને કશી ઇજા તો નથી થઈ ?”
સુંદરલાલે ઉદ્દગાર કાઢ્યો.

“ના, એવું કશું લાગતું નથી. માત્ર દારૂનો નશો પુષ્કળ ચડી ગયો લાગે છે. તેને પોલીસ ચોકી પર મોકલી, ત્યાં પરહેજ રાખો. નશો ઉતરી જશે એટલે તેની પાસેથી આપણે કેટલીક ખાતમી મેળવી શકીશું. પણ તેની સ્ત્રી અને બીજા બદમાશો ક્યાં હશે ?”

“તેઓ કાંઈ સ્થળે છૂપાઈ રહ્યાં હશે.” સુંદરલાલે સૂચવ્યું.

પરંતુ નીચે પણ તેમનો ક્યાંય પત્તો લાગ્યો નહિ. છેવટે એક આરડામાં તેઓ ગયા. ત્યાં એક મોટું હાટીયું હતું. આ હાટીયું ખૂલ્લું હતું અને તેની અંદરની તમામ વસ્તુઓ બહાર વેરણુ ખેરણુ પડેલી હતી. તે હાટીયામાં સોરાબજીએ બત્તીના પ્રકાશ ફેંક્યો તો અંદર એક લાકડાનું ગુપ્ત દારૂ દેખાયું.

સોરાબજી બોલ્યો: “આ હાટીયામાં ગુપ્ત દારૂ જેવું લાગે છે.”

“હા, એ બનવા ભોગ છે. આ મકાન ઘણા જૂના સમયનું છે. અને આ ગામમાં બીજાં પણ એવાં એક-બે મકાનો છે. તેમાં ભોંયરાં છે અને તે ભોંયરામાંથી સુરંગ વાટે થઈને દૂર બહાર નીકળાય છે. કદાચ એવું ભોંયરું આ મકાનની નીચે હોય અને તેનું આ ગુપ્ત દારૂ હોય તો ના નહિ.” સુંદરલાલે ખુલાસો કર્યો.

“જો, આ ગુપ્ત દારૂની ચાંપ આપણને હાથ લાગે તો ભોયરાનો ભેદ આપણે પામી શકીએ.”

એ પ્રમાણે બોલતો સોરાબજી હાટીયામાં દાખલ થઈને પેલા દારૂની ચાંપની તપાસ કરવા લાગ્યો. ચોતરફ તપાસ કરતાં એક જગ્યા પર આંગળું દબાવું કે તુરત જ ગુપ્ત દારૂ ખૂલ્યું અને અંદર પથ્થરની સીડી જોવામાં આવી.

“પેલા બદમાશો આ સીડી વાટે થઈને પલાયન થઈ ગયેલા

હોવા બોધ્યે. એટલે આપણે પણ નીચે ભોંયરામાં ઉતરીએ અને તેમનો પિછો લાગ્યે. હજી ઘણો સમય થયો નથી. એટલે તેમને પકડવાની આશા છે.” સૌરાખજી આવેશપૂર્વક બોલ્યો.

—:૦:—

પ્રકરણ ૨૭ મું.

ભોંયરાનો લેઢ.

તેઓ આ સીડી પરથી નીચે ઉતરીને ભોંયરામાં દાખલ થયા. નીચે ઉતરીને ચોતરફ દૃષ્ટિ કરતાં એક બાજુએ સુરંગનું મુખ જણાયું. આ સુરંગ છ કૂટ ઉંચી અને બે માણસો સાથે ચાલી શકે તેટલી પહોળી હતી. તેમાં ચાલતાં ચાલતાં સૌરાખજીએ પ્રશ્ન કર્યો : “સુન્દરલાલ ! આ સુરંગ ક્યાં આગળ નીકળતી હશે તેની કલ્પના તમે કરી શકો છો ?”

“ચોક્કસપણે કલ્પના કરી શકાય તેવું નથી. પરંતુ અહીંથી પાંચસો વાર દૂર એક ખંડીયેર છે. તે ખંડીયેરમાં ભોંયરાં છે. એટલે એવું અનુમાન થઈ શકે કે વખતે આ સુરંગનો ખીન્ને છેડો તે ભોંયરામાં હશે.”

“હા, તમારું એ અનુમાન સંભવિત છે. પેલા લોકો આ રસ્તે થઈને એ ખંડીયેર તરફ ગયા હશે; અને પછી કાં તો ત્યાં છૂપાઈ રહેવાનો અથવા તો તેમાંથી બહાર પડીને તેમનો પલાયન થવાનો ધરાદો હશે. ઠીક છે, આપણે ત્યાં જઈશું એટલે જો હશે તે જણાઈ આવશે.”

તે જમીન તરફ નજર રાખ્યા કરતો હતો. ત્રણ જણાંનાં પગલાંનાં નિશાન જણાતાં હતાં. બે જણાંનાં ખૂટનાં નિશાન હતાં ત્યારે એક ઉઘાડા પગનાં નિશાન હતાં. આ પગ નહાના અને સ્ત્રીના હોય એવું લાગતું હતું. એ ઉપરથી સૌરાખજીએ અનુમાન

કર્યું કે ગુલાબદાસની સ્ત્રી પણ આ લોકો સાથે નહાસી ગયેલી હોવી જોઈએ.

તેઓ થોડેક આગળ ગયા ત્યાં જમીન પર કોઈ પડેલું તેમની નજરે પડ્યું એ ગુલાબદાસની સ્ત્રી હતી. તેના હાથ પગ બાંધ્યા હતા અને તે જૂનો ન પાડે તે મારે મ્હોંમાં ડૂબે નાખી, મ્હોં રૂમાલ વડે બાંધી લીધું હતું.

“આ તો પેલા ગુલબદાસની સ્ત્રી !” સુંદરલાલના મુખમાંથી આ સ્ત્રીના જોતાં જ ઉદ્ગાર નીકળી ગયો. સોરાબજી પણ તેને ઓળખી ગયો હતો. તેણે તુરત આ સ્ત્રીને બંધમુક્ત કરી. તે અત્યંત ગલત્રાઈ ગઈ હતી, પરંતુ શુદ્ધિમાં હતી, અને તેને કશી ઇજા થઈ ન હતી. સોરાબજીએ તેને આશ્વાસન આપીને કામળ સ્વરે તેની આવી સ્થિતિ કેમ થઈ એ વિષે પ્રશ્ન કર્યો.

પોતાને મળેલા આશ્વાસનથી આ સ્ત્રી હુસકાં ભરતી ભરતી પોતાની કડાણી કહેવા લાગી. એક વખત તેની જીભ છૂટી થયા પછી તેની ગાંઠ વધી અને તે અત્યારે અને આ જ સ્થળે સર્વ હકીકત જણાવવાને વિત્તુક હોય એમ લાગ્યું. પરંતુ તેની તમામ કથા શ્રવણ કરવાનો સમય ન હતો. કેમ કે પેલા બદમાશો પલાયન થઈ જવાની ભીતિ હતી.

એટલે તેને આગળ બોલતી અટકાવીને સોરાબજી બોલ્યો: “તું કહે છે કે પેલા જે માણસો તને જબરાઈથી અહીં સુધી લાવ્યા અને પછી અહીં બાંધીને આ સ્થિતિમાં રાખી ગયા. વારૂ, એ જે માણસો કોણ હતા ?”

“તે જે મારા મણીના ઓળખીતા છે. એકનું નામ સત્યેત્ર અને બીજાનું નામ ચંદ્રપ્રસાદ. તેમણે મારા મણીને છોડી દીધો પણ મને ઘસડીને અહીં લઈ આવ્યા. તેઓ પાકા બદમાશ અને પાજી માણસો છે.” ગુલાબદાસની સ્ત્રી પોતાની આવી દુર્દશા કરનાર ઉપર ગાળોનો વર્ષાદ વર્ષાવવા લાગી.

“હા, તારો ધણી વિશ્રાંતિગૃહના રાંધણીયામાં હતો. તું તેની કશી ચિંતા ન કરીશ. તે સલામત છે અને તેને પોલીસ ચોકી ઉપર પહોંચાડવામાં આવ્યો છે. પણ આ બે જળાની સાથે હુરિપ્રસાદ નામનો ત્રીજો માણસ ન હતો ?”

“હુરિપ્રસાદ શેઠ ને ? પેલા વસંતવિહારવાળા ? હું તેમને ઓળખું છું. તે આજે રાત્રે સાત વાગે અહીં આવનાર હોવાનો તાર તેમણે કર્યો હતો. પરંતુ તે અહીં આવ્યા નથી. હું તેમને સારી રીતે ઓળખું છું. તેના જેવો બદમાશ, નીચ, નિમકદરામ અને ઉપકાર ઉપર અપકાર કરનાર માણસ બીજો કોઈ પણ નહિ હોય. આ બધું જે કાંઈ બન્યું છે તે એ નરાધમન લીધે જ-તેની જ સૂચનાથી. મુંદરલાલભાઈ ! તમે મારા જેવી નિરપરાધી સ્ત્રીને છોડી દઈ એ હુરિપ્રસાદને પકડો. એટલે બધું તમારા જાણવામાં આવશે.”

સોરાબજી આશ્વાસનના સ્વરે બોલ્યો : “અમે અહીં આવ્યા તે માટે તારે દિલગીર કે નારાજ થવાનું કારણ નથી. નં અમે અહીં ન આવી પહોંચ્યા હોત તો તારી સ્થિતિ ગંભીર થાત. તું ભૂખ, તૃષ્ણ અને દુર્ગંધને પરિણામે ઝરણુને શરણુ બની જાત. હુરિપ્રસાદને માટે તેં જે કહ્યું તે અમારા લક્ષ બહાર નથી અને સમય આવશે ત્યારે અમે તેને પણ પકડીશું. પરંતુ આયારે તો અમારે આ બે જણા-સત્યેન્દ્ર અને ચંદ્રપ્રસાદને પકડવાના છે. માટે તેઓ ક્યાં ગયા છે એ તું જાણતી હોય તો અમને જણાવ.”

“તેઓ રાજગઢ સ્ટેશનપર જઈ ત્યાંથી પહેલી લોકલમાં મુંબઈ જવાના હતા.” ગુલાબદામની સ્ત્રીએ જણાવ્યું.

રાજગઢ અહીંથી કેટલું દૂર હશે ?” ડિટેક્ટિવે મુંદરલાલને પ્રશ્ન કર્યો.

“અહીંથી ત્રણ માઇલના અંતરપર હશે.”

“ત્યારે આપણે ત્યાં જઈએ. બે માણસોને આ સ્ત્રીને પોલીસ-ચોકી ઉપર લઈ જવાને માટે રાખો. તેને હજી કેટલાક સવાલો પૂછ-

વાના છે. માટે તે છટકી જવા ન પામે તેમ સૂચના કરજો.”

સુન્દરલાલે એક પોલીસ તથા બીજા માણસને અહીં રાખી ગુલાબદાસની સ્ત્રીને પોલીસચોકડી ઉપર લઈ જઈ ત્યાં એક ફાટડીમાં રાખવાની સૂચના કરી અને પછી તેઓ સુરંગમાં આગળ વધ્યા.

તેઓ પેલા ખંડીયેરના એક ભોંયરામાં આવ્યા અને ત્યાંથી બહાર ખૂલ્લી હવામાં આવ્યા. અહીં પણ પેલા બે માણસોનાં પગલાં જણાતાં હતાં. તે પગલાંને આધારે તેઓ આગળ ચાલવા લાગ્યા. વચ્ચે કેટલેક સ્થળે નિશાન લુંસાઈ ગયેલાં પણ લાગતાં હતાં.

છેવટે તેઓ રાજગઢના સ્ટેશન ઉપર આવી પહોંચ્યા. પરંતુ તેના સ્ટેશન માસ્તર તથા બીજા માણસોને પ્રશ્ન કરતાં તેમણે જવાબ આપ્યો કે “છેલ્લા બે કલાકમાં અહીં એક પણ પેસેન્જર આવ્યો નથી અને એક લોકલ ટ્રેન પા કલાક પહેલાં મુંબઈ તરફ ગઈ તેમાં અહીંથી એક પણ પેસેન્જર ચડ્યો નથી.”

એ સાંભળીને સોરાબજી નિરાશ થયો. સુન્દરલાલ બોલ્યો: “ગુલાબદાસની સ્ત્રીએ આપણને ખોટું તો નહિ કહ્યું હોય ?”

ના, તે આપણી પાસે સાચું જ બોલી છે. એ માણસોએ પોતાનો ધરાદો આ સ્ટેશન પર આવીને મુંબઈ જવાનો છે એમ તેને કહ્યું હશે. પછી તેમણે તેને ખોટું સમજાવ્યું હોય કે પાછળથી તે ધરાદો બદલાયો હોય એ કહી શકાય નહિ.”

“ત્યારે હવે આપણે શું કરીશું ?” રૂસ્તમે પ્રશ્ન કર્યો.

“હું કબૂલ કરું છું કે અત્યારે આપણો પરાજય થયો છે. અને આ બે પાપાત્માઓ આપણા હાથમાંથી છટકી ગયા છે.” સોરાબજીએ જણાવ્યું: “પરંતુ એટલા ઉપરથી તદ્દન નિરાશ થવાની જરૂર નથી. આપણે ગુલાબદાસનો નશો ઉતરી જશે એટલે તેની પાસેથી ખાતમી મેળવી શકીશું. તેમ જ હુરિશ્વંદ્ર અને પેલો વીરભદ્ર શુદ્ધિમાં આવશે એટલે તેમની પાસેથી પણ અગત્યની

હકીકત જાણી શકીશું; અને પછી તેને આધારે આપણે શો માર્ગ લેવો તે નક્કી કરીશું.”

તેઓ સ્નેહપુર ગયા અને સોરાખજી તથા રૂસ્તમ સુંદરલાલથી છટા પડીને જે વિશ્રાંતિગૃહમાં તેઓ ઉતર્યા હતા ત્યાં રાત્રીનો આકી રહેલો થોડો સમય આરામ લેવાને માટે ગયા.

—:૦:—

પ્રકરણ ૨૮ મું.

શુભાખદાસે શું કહ્યું ?

બી જે દિવસે સહવારે સોરાખજી સાત વાગે ઉઠ્યો અને ચહા-નાસ્તો લઈને પ્રથમ દવાખાને ગયો. ત્યાં તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે હુરિશ્વંદ્ર કિંવા વીરભદ્રની સ્થિતિમાં કશો જાણુવા જોગ સુધારો થયો ન હતો અને તેઓ શુદ્ધિમાં આવ્યા ન હતા. જો કે ડોક્ટરે હુરિશ્વંદ્રને માટે ખાત્રી આપી કે તેને શુદ્ધિમાં આવતાં વધુ સમય નહિ લાગે અને તેને માટે કશી ચિંતા કરવા જોઈ નથી. વીરભદ્રને માટે તે ચોક્કસપણે કશું કહી શકે તેમ ન હતો.

આ બે જાણુ આવી સ્થિતિમાં હતા, પરંતુ શુભાખદાસને પોલીસ ચોકી પર લઈ જવામાં આવ્યો ત્યારબાદ થોડી વારમાં જ તે શુદ્ધિમાં આવી ગયો હતો. તેની સ્ત્રીને પણ પોલીસચોકી ઉપર તેની સાથે એક જ કાટડીમાં રાખવામાં આવી હતી.

તેણે પોતાનો ધણી શુદ્ધિમાં આવ્યો અને તેના તમામ નશો ઉતરી ગયો એટલે તેને તમામ હકીકતથી માહિતગાર કર્યો. જ્યારે પોલીસના માણસો મકાનમાં દાખલ થયા ત્યારે તે રસોડામાં નશામાં ચકચૂર બનીને પડ્યો હતો, ત્યાંથી ઉપાડીને તેને અહીં લાવવામાં આવ્યો તથા તેણે પેલો ગુપ્ત માર્ગ સંત્યેન્દ્ર અને ચંદ્રપ્રસાદને બતાવેલો તે માર્ગ ચંદ્રને તેઓ પસંદ પડ્યો થઈ ગયો; તેમ જ તેની સ્ત્રી

તેમના સંબંધમાં કશી ખાતમી પોલીસને આપી ન શકે તે માટે તેને પણ પોતાની સાથે સુરંગમાં લઇ જઇ ત્યાં તેના હાથપગ બાંધી મ્હોંમાં ડૂંચો ખોસી, તેને બાંધીને પડતી મૂકી તથા તે એ જાણ નહાસી ગયા, એ સર્વ હકીકત ગુલાબદાસને તેની સ્ત્રીએ જાણવી તથા જે મુબઇના ડિટેક્ટિવ સોરાબજી શેઠે આ ગુપ્ત માર્ગની ચાવી શોધી કાઢી ન હોત તો પોતે એ સુરંગના અંધકારમય પ્રદેશમાં ભૂખ અને તરસના દુઃખથી તેમ જ બ્હીકથી મરણને શરણ થાત એ જાણાવવાનું પણ તે ચૂકી નહિ. તે સાથે તેણે સોરાબજીના સ્વભાવની પ્રશંસા કરતાં જાણાવ્યું કે “સોરાબજી શેઠ માયાળુ અને સાચા સદ્ગૃહસ્થ છે. માટે હું તમને સલાહ આપું છું કે તેમને તમારે તમામ સાચેસાચી વાત કહી દેવી. કશું પણ છૂપાવવું નહિ.”

“સલાહ તો બહુ સારી. હું બધું કહી દઉં એટલે પહેલો તો હું ફાંસીએ જાઉં!” ગુલાબદાસ આ સલાહ સાંભળીને બોલ્યો.

“ના-ના, તમે ગુનહો કર્યો છે ખરો, પણ તે માટે તમારે ફાંસીએ જવું પડે તેમ નથી. બહુ બહુ તો તમને થોડીક કેદની સજા થશે; અને તેટલી સજા બોગવીને કાયમને માટે મુક્તિ મળતી હોય તો શું ખોટું?”

“ના, મારો વિચાર કેદમાં જવાનો નથી, હું જે કશું ન કહું તો તેઓ મારી સામે શું પૂરવાર કરી શકે તેમ છે?”

“તમે બૂલો છો.” ગુલાબદાસની સ્ત્રી બોલી: “સોરાબજી સાધારણ ડિટેક્ટિવ નથી. તે જેટલો માયાળુ અને દયાવાળો છે તેટલો જ હુશિયાર છે. એટલે તમે નહિ કહો તો પણ બધા પૂરાવા તે એકલા કર્યા સિવાય રહેશે નહિ. માટે પાછળથી કબૂલ કરવા કરતાં અગાઉથી જે સાચી વાત સ્વેચ્છાપૂર્વક જાહેર કરી દેશો તો તે રહેમદિલ રાખશે અને વખતે તમને સજાથી મુક્ત પણ કરાવી શકશે. વળી પેલા સતેન્દ્ર અને અંદ્રપ્રસાદે તમારી સાથે જે નીચ

વર્તન ચલાવ્યું છે તેમને તેમનાં કાર્યોના બદલો પણ અપાવી શકશે.”

“એ વાત તો સાચી.” ગુલાબદાસના વિચારમાં પરિવર્તન થયું: “હું તમામ હકીકત કહી દઉંશ. એ બે બદમાશો એ જ લાગના છે. પેલા હુરિપ્રસાદને પણ બરાબર ખતાવી આપીશ. તેણે આજે રાત્રે અહીં આવવાનું વચન આપ્યું હતું. છતાં તે આવ્યો નહિ અને આ બે જણાને મોકલી, મને દારૂના નશામાં ચકચૂર બનાવી મારી આ સ્થિતિ કરી. હરકત નહિ. હું તેમનાથી જાણું તેવો નથી.”

એ પ્રમાણે સહવાર પડતાં પહેલાં તેણે સોરાબજીને તમામ હકીકત જણાવવાનું નક્કી કરી રાખ્યું. સહવારે તેણે સખ ઇન્સ્પેક્ટર સુન્દરલાલને સોરાબજીને અહીં બોલાવવાની વિનંતિ કરી તથા તેની સન્મુખ તમામ ઘટના જાહેર કરવાની પોતાની ઇચ્છા પણ પ્રદર્શિત કરી.

સુન્દરલાલે પોલીસને મોકલીને સોરાબજીને બોલાવ્યો. સોરાબજી તથા ઇસ્તમ ઓઝી ઉપર આવ્યા. ગુલાબદાસ તથા તેની સ્ત્રીને સુન્દરલાલની ઓફીસમાં લાવવામાં આવ્યા. ગુલાબદાસે કશું પણ છૂપાવ્યા સિવાય પોતે જે કંઈ જાણતો હતો તે પ્રારંભથી તે અંત સુધી તમામ સોરાબજીને જણાવ્યું. જે તે સર્વ અહીં તેના શબ્દોમાં આપીએ તો નિરર્થક વધારે લખાણ થાય. એટલે તેનો સાર અમે અંત આપીએ છીએ: તે ઉપરથી વાચકોને તમામ ખ્યાલ આવી શકશે.

આજથી ત્રણ વર્ષ પહેલાં મોટરના અકસ્તમાતથી અજીતરાય જાગીરદાર ગુલાબદાસના વિશ્રાંતિગૃહમાં જખમાયેલી હાલતમાં પડ્યો હતો. રૂનેહપૂરના વૈદ્ય વેણીશંકરે તેની સારવાર કરી હતી. તેની ઇચ્છાથી તથા તે થોડા સમયમાં મૃત્યુ પામવાનો છે એની ખાત્રી થવાથી તેણે કહ્યા પ્રમાણે વેણીશંકરે તેના લખાવવા મુજબ વસીયતનામું લખીને તૈયાર કર્યું હતું. તે વસીયતનામામાં અજીતરાયે પોતાની તમામ મિલકત પોતાના સગા ભાઈના દીકરાને આપવાનું જણાવ્યું હતું.

અજીતરાયને માત્ર એક જ ભાઈ હતો. તેનું નામ મનમોહનદાસ

હતું. તે કેટલાંક વર્ષો પહેલાં સ્વર્ગવાસ પામ્યો હતો. તેને એક જ પુત્ર હતો. તેનું હુલામણાનું નામ હર્ષદરાય હતું. તે મોટા થયા પછી તેનું નામ શું રાખવામાં આવ્યું છે તે અજ્ઞતરાયના જાણવામાં ન હતું. એટલે તેણે પોતાના વારસ તરીકે આ વસીયતનામામાં હર્ષદરાય મનમોહનદાસ જાગીરદારનું નામ લખાવ્યું હતું.

અજ્ઞતરાય આ વસીયતનામું લખાવીને તુરત સ્વર્ગવાસી થયો. તે જ રાત્રે વૈદ્ય વેણીશંકર પણ વિશ્રાંતિગૃહમાંથી તેના મકાન પર જતો હતો ત્યાં માર્ગમાં હૃદયનો ધબકારો બધ પડવાથી તેનો પણ અંત આવી ગયો.

આ વસીયતનામું વેણીશંકર વૈદ્ય અજ્ઞતરાયના સોલિસીટરના નામનો પત્રો મેળવે ત્યાં સુધી ગુલાબદાસના કબજામાં રાખવામાં આવ્યું હતું. એ હકીકત અમે અગાઉ જણાવી ગયા છીએ.

વૈદ્ય મૃત્યુ પામતાં આ વસીયતનામાનું શું કરવું એ બાબત ગુલાબદાસ વિચારમાં પડી ગયો. પ્રથમ તેના મનમાં એવો વિચાર ઉદ્ભવ્યો કે એ દરતાવેજ પોલીસને સુપ્રત કરીને તેમને તમામ હકીકત જણાવવી. પરંતુ તે દરમ્યાન એક બીજો પ્રકાર બન્યો અને તેમાં પોતાને સારો લાભ મળવાની આશા અંધાવાથી તેનો પ્રસ્તુત વિચાર બદલાઈ ગયો.

બીજો દિવસે મુંઝવેથી અજ્ઞતરાયનો એક સગો આવી પહોંચ્યો. તે તેનો ભત્રીજો હરિપ્રસાદ હતો. હરિપ્રસાદ અજ્ઞતરાયને અમુક પેઢીના અતરે ભત્રીજા થતો હતો. અજ્ઞતરાયના ભાઈ મનમોહનદાસે એક ઉતરતા કુળની કન્યા સાથે પોતાના મોટા ભાઈની મરજી વિરૂદ્ધ લગ્ન કરવાથી અજ્ઞતરાય તેના ઉપર ગુસ્સે થયો હતો અને તેણે વડિલોપાજીત મિલકતના ભાગ પાડી લઈ તેના ભાઈને જૂદો કર્યો હતો તથા કદિ પણ પોતાને મુખ નહિ બતાવવાની સૂચના કરી હતી મનમોહનદાસ તેની પત્નીને લઈ અમદાવાદ ગયો અને તેને એક પુત્ર થયો આ પુત્રનું નામ હર્ષદરાય હોવાનું અજ્ઞતરા-

યના જાણવામાં આવ્યું હતું. ત્યારબાદ તેણે મનમોહનદાસની કશી પણ દરકાર કરી ન હતી. મનમોહનદાસે સદામાં પોતાને મળેલી તમામ મિલકત ઉઠાવી દીધી હતી અને તે સાધારણ નોકરી કરીને કુટુંબનો નિર્વાહ કરતો હતો. તેણે કદિ પણ અજીતરાય પાસે જઈ તેને સમજાવી, તેની મહેરબાની માગવાનો વિચાર કર્યો ન હતો.

અજીતરાય જાગીરદારે વ્યાપારધંધામાં સારી કમાણી કરીને પોતાના ભાગમાં મળેલી મિલકતમાં પુષ્કળ વધારો કર્યો હતો અને એક વસીયતનામું કરીને હુરિપ્રસાદને પોતાની પાછળ પોતાનો વારસ દરાવ્યો હતો. આ વસીયતનામું અજીતરાય જાગીરદારના સોલીસીટર મેસર્સ તારાચંદ અને ચીમનલાલની પાસે હતું. આ સોલીસીટરની ઓફિસ મુંબઈમાં કોર્ટમાં મેડોજ રટ્ટીટમાં આવેલી હતી.

હુરિપ્રસાદે પોતાના કાકા અજીતરાયનું કેવી રીતે મૃત્યુ થયું એ વિષયમાં ગુલાબદાસ સાથે વાત કરતાં તેના કાકાએ નવું વસીયતનામું કર્યાનું તેના જાણવામાં આવ્યું. એ જાણવાથી તે અત્યંત ભયભીત બન્યો અને પોતાના કાકાની લાખો રૂપિયાની અઢળક મિલકત જાણે પોતાના હાથમાંથી સરી જતી હોય એમ તેને લાગ્યું. પરંતુ એવી રીતે તે આ મિલકતને સરી જવા ઇ તેવો ન હતો.

હુરિપ્રસાદ મોટે ભાગે રંગુનમાં પુષ્કળ વર્ષ રહ્યો હતો. ત્યાં હલકા પ્રકારના મનુષ્યોના સહવાસમાં અનેક પ્રકારની અધમ યુક્તિઓ કરવામાં તે કુશળ બન્યો હતો. હૃદય તો તેને હતું જ નહિ અને દયા તથા નીતિ એ બે ગુણોએ તેની પાસેથી સદાને માટે વિદાય લીધી હતી.

એટલે અત્યારે આ સંપત્તિ પોતાના હાથમાંથી ન જવા દેવાને માટે તેના ફળદ્રુપ પરંતુ દુષ્ટ મગજમાં એક અનિષ્ટ યુક્તિ ઉદ્ભવી. વેણીશંકર વૈદ્ય સદ્દલાએ મૃત્યુ પામ્યો હતો. માત્ર અજીતરાયે અંત સમયે કરેલા વસીયતનામાની માહિતી ગુલાબદાસ તથા તેની સ્ત્રીને હતી. ગુલાબદાસ કાંઈ પ્રામાણિક અને સત્યની પ્રતિમા ન હતો અને

તેની સ્ત્રી તેના કબજામાં હતી. એટલે તે બે જણાંનાં મોં બંધ રાખવાં હોય તો તેમને મોટી લાલચ આપવી જોઈએ.

હરિપ્રસાદે ગુલાબદાસને સમજાવ્યો અને દર મહિને પાંચસો રૂપિયા આપવાનું જણાવ્યું. ગુલાબદાસે એક મહિનામાં આટલી મોટી રકમ કદિ પણ પ્રાપ્ત કરી ન હતી; જ્યારે હરિપ્રસાદને જે આવક થનાર હતી, તેના પ્રમાણમાં માસિક પાંચસો રૂપિયા તેને હિસાબમાં ન હતા. અંતે ગુલાબદાસે એ વિષયમાં મૌન્ય ધારણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી.

ગુલાબદાસને આવી રીતે સમજાવી લીધાથી હરિપ્રસાદ પોતાને નિશ્ચિંત માનવા લાગ્યો. પરંતુ ખરી રીતે ચિંતા તેને તજ ગઈ ન હતી. હજી વીરભદ્રની સાથે કામ પાડવાનું બાકી હતું.

ગુલાબદાસે હરિપ્રસાદને કહ્યું હતું કે તેના કાકા મૃત્યુ પામ્યો તે વખતે વીરભદ્ર પણ તેના વિશ્રાંતિગૃહમાં હતો. તેની પાસે એક સાક્ષી તરીકે સહી કરાવવાની હતી. પરંતુ એ વખતે તેણે પુષ્કળ દારૂ પીધેલો હોવાથી તેનું મગજ બરાબર ઠેકાણે ન હતું, એટલે વેણીશંકર વૈદ્યે તેને આવા અગત્યના દસ્તાવેજ પર સાક્ષી કરવાને માટે અચોગ્ય માન્યો હતો.

છતાં પણ તે વખતે વીરભદ્ર તદ્દન બેભાન બની ગયેલો ન હતો. પોતાને જે દસ્તાવેજ ઉપર સાક્ષી કરવાની હતી તે વસીયતનામું હતું એ તેના જાણવામાં આવ્યું હતું. આ વસીયતનામામાં કોને વારસ નિમ્મો હતો એ તે જાણતો ન હતો. પરંતુ એ નવીન વસીયતનામાથી અજીતરાયે કરેલું જૂનું વસીયતનામું રદ થતું હતું એટલું સમજવાની તેની જુદી હતી. તે વસીયતનામું પ્રકટ થયું નહિ અને અજીતરાયના મૃત્યુથી તેણે પોતાના સોલીસીટરોને સોંપેલા વસીયતનામાને આધારે હરિપ્રસાદ તેની તમામ મિલકતનો માલિક બન્યો એવું વર્તમાનપત્રો-દ્વારા વીરભદ્ર જાણી શક્યો. એટલે તે ગુલાબદાસ પાસે ગયો અને તેણે તેને અજીતરાય જાગીરદારે કરેલા વસીયતનામા વિષે પ્રશ્ન કર્યો.

ગુલાબદાસે પ્રથમ તો આડા જવાબ આપવા માંડ્યા. પરંતુ વીરભદ્રે પોલીસને જાહેર કરવાની ધમકી આપ્યાથી તે સાચી વાત માની ગયો અને હુરિપ્રસાદની યુક્તિ વીરભદ્રના જાણુવામાં આવી ગઈ.

પરંતુ જ્યાં સુધી વીરભદ્ર દ્રાઝેલિંગ એજન્ટ તરીકે કામ કરતો હતો ત્યાં સુધી તેણે હુરિપ્રસાદને મળવાની કિંવા ગુલાબદાસની માફક તેની પાસેથી પૈસા પડાવવાની પરવા કરી નહિ. પાછળથી જ્યારે પોતાની પાસેની પોતાના શેઠની સીલીકમાં ગોટાળો કર્યો અને તેથી તેને નોકરીમાંથી ગડગડીયું મળ્યું એટલે તે હુરિપ્રસાદ પાસે ગયો. તેણે વસીયતનામાના સંબંધમાં જે ઠગ્યાજી ચલાવવામાં આવી છે તે પોતાના જાણુવામાં છે એવું સ્પષ્ટપણે તેણે જણાવ્યું. પ્રથમ તો હુરિપ્રસાદે વીરભદ્રને ધુતકારી કાઢ્યો; પરંતુ પાછળથી તેને ઠંડો રાખવાની તેને જરૂર લાગી અને પછી વીરભદ્રને પણ ગુલાબદાસની માફક હુરિપ્રસાદ શેઠની ઉદારતાનો અનુભવ મળવા લાગ્યો.

એ રીતે હુરિપ્રસાદ આ બે જાણુના કબજામાં આવી ગયો હતો. ગુલાબદાસના સંબંધમાં તેને વિશેષ ભીતિ ન હતી. કેમકે તેને દર માસે પાંચસો રૂપિયા મળતા હતા અને તેના બદલામાં તે પોતાની જીભ ઉપર આ વસીયતનામાના સંબંધમાં લગામ રાખતો હતો. વીરભદ્રના સંબંધમાં તેવું ન હતું. તેને હુરિપ્રસાદ પાસેથી પૈસા મળતા, પણ એ પૈસા તે જીગાર અને મદ્યપાનમાં ઉડાડી નાંખતો; અને વળી કોઈ કોઈ વાર તે આ દફતરમાં પોલીસમાં જાહેર કરવાની હુરિપ્રસાદને ધમકી પણ આપતો હતો.

વળી તેનો સ્વભાવ વાતોડીયો હોતો અને મદ્યના પૂર બહારમાં જ્યારે તેની જીભ ખૂલતી ત્યારે પોતે શું બોલે છે તેનું તેને ભાન રહેતું નહિ. એટલે આ વિષયમાં તેણે કરેલો પ્રકાશ બીજી રીતે પણ હુરિપ્રસાદના જાણુવામાં આવ્યો હતો. એથી હુરિપ્રસાદને વીરભદ્રની કાયમને માટે ભીતિ રહ્યા કરતી હતી.

છેવટે એ ભીતિ એટલી બધી વધી પડી કે હવે તે વિશેષ સહન

કરી શક્યો નહિ. એટલે કાંઈ પણ રીતે તેનું કાટલું કાઢી નાંખવાનો તેણે વિચાર કર્યો. તે જ્યારે રંગુનમાં હતો ત્યારે તેને ફેટલાક બદમાશ અને ગમે તેવું ભયંકર કૃત્ય કરવામાં પણ પાછા ન હોતે તેવા મનુષ્યોની સોબત થઈ હતી. તેઓ અત્યારે મુંબઈમાં હતા. તેના મિત્રો સત્યેન્દ્ર અને ચંદ્રપ્રસાદ એ ટાળી માંહેના જ હતા. આ એ જણા તથા એ ટાળીના બીજા માણસો પણ પૈસાને ખાતર હરિપ્રસાદ કહે તેવી તેને મદદ કરવાને તૈયાર હતા.

એટલે તેમની સહાયથી હરિપ્રસાદે જેની પોતાને મુખ્ય ભીતિ હતી તેનો એટલે કે વીરભદ્રનો નિકાલ લાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે માટે તેણે એક યોજના તૈયાર કરી અને આપણે જાણીએ છીએ તેવી રીતે વીરભદ્રને સ્નેહપુર ચંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિગૃહમાં આવવાને માટે લલચાવ્યો.

નક્કી કહેલા સમયે વીરભદ્ર સ્નેહપુર ગયો. પરંતુ તે ચંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિગૃહમાં દાખલ થઈ શક્યો નહિ. કેમ કે સત્યેન્દ્ર તથા ચંદ્રપ્રસાદ તેને રસ્તામાંથી જ અગત્યનું જ્ઞાનું ખતાવીને ઈંટો પકાવવાની ભઠ્ઠીવાળા મકાન તરફ લઈ ગયા. ત્યાં તેમણે તેના ઉપર પિસ્તોલનો બહાર કરીને તેને પાણીથી ભરેલા ઊંડા ખાડામાં ફેંકી દીધો. તેમણે એમ ધાર્યું હતું કે જો કદાચ ગોળીના જખમથી તે બચી ગયો હશે તો પણ પાણીમાં પડવાથી પૂરો થઈ જશે પરંતુ ત્યાં તેનું મૃત્યુ થયું નહિ અને સારાબજ એ જ સમયે તેની મદદે જઈ પહોંચ્યો એ આપણે જાણીએ છીએ.

—:o:—

પ્રકરણ ૨૯ મું

સોરાબજના પ્રશ્નો.

આ સર્વ હકીકત ગુલાબદાસના મુખેથી સાંભળતાં સોરાબજના મગજ ઉપર પુષ્કળ પ્રકાશ પડ્યો. હજી પણ

કેટલુંક રહસ્ય અસ્પષ્ટ રહ્યું હતું. એટલે તે વિષયમાં સોરાબજીએ ગુલાબદાસને પ્રશ્નો કરવા માંડ્યા.

તે બોલ્યો : “ વસંતવિહાર આગળ થોડા દિવસો પહેલાં એક મોટો અકસ્માત થયો હતો એ તારા જાણવામાં છે ? ત્યાં લાકડાનો પૂલ તુટવાથી એક મોટરકાર પાણીમાં કુબી ગઇ હતી. ”

“ હા, સાહેબ ! વર્તમાનપત્રમાં એ તમામ હકીકત આવી હતી અને તે મેં વાંચી છે. ”

“ હા, તે જ. વારૂ, એ અકસ્માત કેવી રીતે થયો તેનું કારણ તારા જાણવામાં છે ? ”

“ એ તો સહુ જાણે છે કે કોઇ શામજી મીસ્ત્રી નામના માણસે દિવાનાપણાની અસરમાં લાકડાના પૂલનું નીચેનું પાટીયું વહેયું હતું. તેને પરિણામે પૂલ ઉપર મોટરકારનું વજન આવવાથી તે પૂલ તૂટી પડ્યો હતો. ”

“ એ વાત સાચી છે એમ નું માને છે. ? ” સોરાબજીએ પૂછ્યું : “ એ બનાવમાં હરિપ્રસાદ અને તેના મળતીયાઓનો હાથ હોય એમ તને નથી લાગતું ? ”

ગુલાબદાસ આશ્ચર્યપૂર્ણ દૃષ્ટિથી બેઠો રહ્યો. એકાદ પળ માન રહ્યા પછી તે બોલ્યો : “ ના, હું એવું માની શકતો નથી. હરિપ્રસાદ અને તેના મિત્રોની દૃષ્ટતા હું જાણું છું. તેઓ કોઇનું ખૂન કરવું હોય તો સહેજ પણ સંકોચ પામે નહિ એવા છે. પરંતુ આ બનાવ સાથે તેમને કશો પણ સંબંધ હોય એ હું માની શકતો નથી. આ અકસ્તમાતથી લગલગ વીશ-આવીશ માણસોનો નાશ થયો છે, ખરું કે નહિ ? તે નિર્દોષ માણસોનું ખૂન હરિપ્રસાદ કે તેના મિત્રો શા સારૂ કરે ? ”

“ બનવા જોગ છે કે હરિપ્રસાદના મગજ ઉપર ચિંતાનો બોબો વધવાથી તે અસ્વસ્થ બન્યું હોય અને તેની ઘેલછાની અસર તેને લાગુ પડી હોય. ” સોરાબજીએ સૂચવ્યું.

“ના-ના, તેના મગજની એવી સ્થિતિ થઇ હોય એમ માની શકાતું નથી.” ગુલાબદાસે જણાવ્યું.

સોરાબજી નિરાશ થયો. તેણે એવી આશા રાખી હતી કે હુરિ-પ્રસાદ તથા તેના મિત્રો મોટરકારને થયેલા અકસ્તમાતના સંબંધમાં ગુન્હેગાર હોવાનો પૂરાવો ગુલાબદાસના કથનમાંથી મળી આવશે. પરંતુ તે આશા પાર પડી નહિ. તે પોતે એમ માનતો હતો કે એ ટોળીએ જ આ કૃત્ય કરેલું છે. પરંતુ જો તેમણે એ કાર્ય કર્યું હોય તો તેમણે એ વિષે કશી પણ હકીકત આ વિશ્રાંતિગૃહના માલેકને જણાવી નથી એવી તેની ખાત્રી થઇ. કેમ કે ગુલાબદાસના કથનની સચ્ચાઇ વિષે તેને કશી પણ શંકા ન હતી.

તે લોકોએ ગુલાબદાસને કેટલા પૂરતો પોતાના વિશ્વાસમાં લીધો હતો એ શોધી કાઢવાની જરૂર હતી. એટલે એ વિષયમાં તેણે હવે બીજી રીતે પ્રશ્નો પૂછવાની શરૂઆત કરી. તેના મનમાં એક એવી શંકા ઉદ્ભવી હતી કે હુરિશ્ચંદ્ર મનોહરલાલ દેસાઇ તથા હર્ષદરાય મનમોહનદાસ જાગીરદાર બન્ને એક જ વ્યક્તિ હતી. બન્નેનાં નામોમાં અમુક અંશે સામ્ય હતું. તે ઉપરાંત હુરિશ્ચંદ્રને ઉપાડી જઇ ગુપ્ત રાખવામાં પણ હુરિપ્રસાદનો કોઇ દુષ્ટ હેતુ હોવો જોઇએ એવી તેને શંકા આવી હતી.

પરંતુ આ વિષયમાં પણ સોરાબજીની આશા પ્રદીપ્ત થઇ નહિ. તેણે કરેલા પ્રશ્નના જવાબમાં ગુલાબદાસે જણાવ્યું કે “હુરિ-પ્રસાદને તેના કાકાનો વારસો મળ્યો ત્યારબાદ એક-એ માસમાં જ હર્ષદરાય મરણ પામ્યો છે.”

“જો તે મરણ પામ્યો હોય તો હુરિશ્ચંદ્ર મનોહરલાલ કોણ ?”

“હુરિશ્ચંદ્ર મનોહરલાલ !” ગુલાબદાસે આ પ્રશ્ન પોતે સમજી શક્યો ન હોય તેવા સ્વરે ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

“હુરિપ્રસાદના મિત્રો જે માણસને કુન્દનપુરમાંથી ઉપાડી ચલા હતા અને છેવટે જોને અહીં તારા વિશ્રાંતિગૃહની મેડી ઉપર

એક ભંડારીયામાં રાખવામાં આવ્યો હતો તે.”

ગુલાબદાસ ઉજળો પૂછી જોવો બની ગયો અને બોલ્યો: “ એ તમારા જાણવામાં આવ્યું છે? તમે તેને શોધી કાઢ્યો છે?”

“ હા, જો આજ રાત્રે મને તેનો પત્તો ન મળ્યો હોત તો હું માનું છું કે એ લોકો તેનો પણ નાશ કરી નાંખ્યા વગર રહેત નહિ.”

“ તમે તેને બચાવ્યો તે સાચું કયું. હું પ્રથમથી જ તેને મારે ત્યાં લાવવાની તથા એ સ્થિતિએ પહોંચાડવાની વિરૂદ્ધ હતો.”

“ તેને અહીં શા માટે લાવ્યા હતા? અને જો તે હુર્ષદરાય ન હોય તો તેને કુન્દનપુરમાંથી શા માટે ઉપાડી ગયા હતા?”

“ સાહેબ! તે હુર્ષદરાય હોવાની કલ્પના આપના મગજમાંથી દૂર કરી દો. મેં આપને જણાવ્યું છે કે હુર્ષદરાય તો ક્યારનો ચે યમદેવના દરબારમાં પહોંચી ગયો છે.”

“ તો પછી હુરિશ્ચંદ્રને આવી રીતે હેરાન કરવાનું કારણ શું?”

“ પહેલું કારણ તો એ કે સત્યેન્દ્ર અને અંદ્રપ્રસાદે મુંબઈમાં ‘ભારત હિન્દુ વિવાર્થગૃહ’ ના બગીચામાં તેના આચાર્ય મી. યાજ્ઞિક ઉપર હલ્લો કર્યો તે વખતે હુરિશ્ચંદ્ર અચાનક ત્યાં જઈ પહોંચ્યો હતો અને તેણે પોતાને ઓળખી લીધા છે એવી તેમને બીતિ હતી. બીજું કારણ એ કે મારા ધારવા પ્રમાણે એ હલ્લો કરનારાઓને પકડવાને માટે તમે તેને કુન્દનપુર લાવ્યા હતા. એટલે તેને છૂટો રાખવાથી પોતાના ઉપર આક્રમ આવી પડવાની બીતિને લીધે તેઓ તેને ઉપાડી ગયા હતા. તે સિવાય બીજું કશું પણ કારણ મારા જાણવામાં નથી; તેમ હું કલ્પના પણ કરી શકતો નથી.”

આ વિષયમાં પણ ડિટેક્ટિવ નિરાશ બન્યો. હુરિશ્ચંદ્ર અને હુર્ષદરાય બન્ને એક જ છે, એ મુદ્દો બીજી મહત્ત્વની બાબતો સાથે સરખાવતાં સામાન્ય પ્રકારનો હતો; તથાપિ એ વિષયમાં પોતાની ધારણા મુજબનો પૂરાવો ગુલાબદાસ પાસેથી મેળવવાની તેને આશા હતી. પરંતુ તે આશા પણ જ્યાંની ત્યાં જ રહી. તે અસત્ય બોલે છે

એવી તો સોરાબજીને શંકા પણ ન હતી. એટલે હુરિપ્રસાદ તથા તેની ટોળીએ આ માણસને કેટલા પૂરતો પોતાના વિશ્વાસમાં લીધો છે એ પ્રશ્ન જેવો ને તેવો જ તેના મગજમાં યુગ્મવાયા કરતો હતો.

* * * * *

ગુલાબદાસને તેની ફાટડીમાં મોકલી આપ્યા બાદ ઓફિસમાં સુન્દરલાલ, સોરાબજી, અને રસ્તમ એ ત્રણ જણા રહ્યા. રસ્તમ બોલ્યો: “ સાહેબ! ન્યારે ગુલાબદાસે તેની લકીકત કહેવા માંડી ત્યારે હું એમ માનતો હતો કે તેના કથન ઉપરથી તમામ લકીકત સ્પષ્ટ થઈ જશે. પરંતુ એ આશા સફળ થઈ નહિ. મોટરકારના અકસ્માતમાં હુરિપ્રસાદ કે તેની ટોળીનો હાથ હોય એવું જણાતું નથી. એટલે બાપડો શામજી એ આરોપમાંથી મુક્ત થાય એવી સંભાવના નથી. ”

“તને ગમે તેમ લાગતું હોય, પરંતુ એ ગુન્હાના સંબંધમાં શામજી નિર્દોષ છે અને આ લોકોએ જ તે કૃત્ય કરેલું છે એવી મારી ચોક્કસ માનિનતા છે. તે હું સાબિત કરી આપીશ.”

એ વાત રસ્તમના ગળે ઉતરી નહિ. તેના ચહેરા ઉપરથી તેના હૃદયમાં ચાલતા વિચાર સોરાબજી કળી ગયો અને પુનઃ બોલ્યો: “શામજીની નિર્દોષિતા પૂરવાર કરવામાં મને લેશ પણ શંકા નથી. વળી હુરિશ્ચંદ તે જ હુર્ષદરાય છે અને તેથી તે અજીતરાયનો લક્ષ્મીદાર વારસ છે, એ પણ હું સિદ્ધ કરી આપીશ.”

“એ સિદ્ધ થવાતું સર્વથા અશક્ય છે. કારણ કે ગુલાબદાસ કહે છે કે હુર્ષદરાય મૃત્યુ પામ્યો છે; અને તે જૂઠું બોલતો હતો એમ તો આપ ન જ કહી શકો.”

“ના, તે અસત્ય બોલ્યો છે એવી મને શંકા નથી. પણ મારું માનવું એવું છે કે એ બાબતની તેને પૂરી અને સાચી માહિતી નથી. એ તેમ જ બીજા કેટલાક મુદ્દાના સંબંધમાં હુરિપ્રસાદે તેને

પોતાના વિશ્વાસમાં લીધો નથી. હર્ષદરાય મૃત્યુ પામ્યો છે એવું હરિપ્રસાદે ગુલાબદાસને કહ્યું હશે અને ગુલાબદાસે તે માની લીધું હશે.”

“પરંતુ તમે એ વાત માનતા નથી.”

“ના, હું નથી માનતો.”

“ત્યારે હું માનું છું.” રૂસ્તમ આત્મવિશ્વાસ પૂર્વક બોલ્યો.

“ગુલાબદાસે કહ્યું એટલા ઉપરથી તું માની છે કે હ્યે બીજો કશો પૂરાવો છે ?”

“બીજો પૂરાવો છે અને તે હરિશ્ચંદ્રનો પોતાનો.”

“હરિચંદ્રનો પૂરાવો ! એ શી રીતે ?”

“જે તેનું નામ હર્ષદરાય અને તેના આપનું નામ મનમોહનદાસ હોત તો તે પોતાના આપનું નામ હરિચંદ્ર મનોહરલાલ ન જાણાવત. વળી તેની અવટક પણ જાગીરદારની નહિ પણ દેસાઇની છે.”

“એટલા ઉપરથી ચોક્કસ થઈ શકે નહિ.” સોરાબજીએ ખૂલાસો કર્યો: “ઘણા માણસો પોતાનું નામ કોઈ પણ કારણસર બદલાવે છે, એવું આપણે જોયું છે.”

“તમે કહો છો તે સાચું પણ હોય. નથાપિ જ્યારે તમે તેને તમારી સાથે કુન્દનપુર આવવાનું કહ્યું તથા વસંતપુરમાં થયેલા પૂલના અક્સ્તમાતની વાત કરી ત્યારે જો તે પોતે હરિપ્રસાદનો કુટુંબી છે અને વસંતવિહારના માલિક અજીતરાયનો ભત્રિજો છે એવું માનતો હોત તો તેનો ઇસારો તમારી પાસે કર્યા સિવાય ન રહેત. તે ઈશદાપૂર્વક એ વાત ન કરત તો બીજી રીતે પણ તેના મુખમાંથી નીકળેલા શબ્દો ઉપરથી આપણને એ વિષયમાં શંકા આવત.”

“પરંતુ એમ માનો કે તે અજીતરાય જાગીરદારનો ભત્રિજો છે એવું તેના પોતાના જ જાણવામાં ન હોય, તો પછી !”

“તે પોતાના કાકાને તથા પિતરાઈ હરિપ્રસાદને ન ઓળખતો

હોય એ સંભવિત લાગે છે ખરું ? ”

“ગમે તેમ હોય, પણ અત્યારે આપણે માટે મહત્ત્વનું અને અગત્યનું કાર્ય હુરિપ્રસાદની ટોળીનો પુનઃ પીછા લઇ તેમને પકડવાનું છે.”

“હવે એ લોકોનો પીછા લેવાને માટે તમેશુ કરશો ? અને કદાચ તેમનો પત્તો લાગે તો પણ કયા મુદ્દાને આધારે તેમને ગિરફતાર કરશો ? ” રૂસ્તમે પૂછ્યું.

“વીરભદ્ર તથા હુરિશ્ચંદ્ર શુદ્ધિમાં આવે તો તેમની પાસંથી આ ટોળીના સંબંધમાં વધારે સંગીન અને વજનદાર પૂરાંવા આપણે મેળવી શકીશું. હુરિશ્ચંદ્ર જલદી શુદ્ધિમાં આવે તો સાફ. કારણ કે તો પછી તેને ઉપાડી જનારાઓના સંબંધમાં તે આપણને જાણાવી શકે. તે ઉપરાંત તેનું તથા તેના બાપનું ખરું નામ શું છે એ પણ આપણે જાણી શકીએ. બીજી બાજુથી મુબંધમાં બનેસિંગ અને બીજા આપણા માણસો હુરિપ્રસાદ તથા તેની ટોળી ઉપર નજર રાખે છે. એટલે ત્યાં કશું જાણવા નેંગ બનશે તો તે પણ આપણને ખબર આપ્યા વગર નહિ રહે. હા-હીક યાદ આવ્યું ! સુન્દરલાલ ! મેં મુબંધમાં મારા માણસને સૂચવ્યું છે કે જો કશી ખાસ અગત્યની બાતમી હોય તો તેણે મને અહીં તમારી મારફત તાર કરવો. એટલે મારા નામનો તાર અહીં આવે તો હું રેશન સામે જે વિશ્રાંતિગૃહમાં ઉતર્યો છું ત્યાં મને તુરત ખબર આપજો.”

“બહુ સાફ, હું આપને તુરત જ તાર પહોંચાડીશ.”

સૌરાબજી રૂસ્તમે ઉદ્દેશીને બોલ્યો : “રૂસ્તમ ! આપણે પણ હવે જઇએ. અહીંથી દવાખાને થઇને પછી વિશ્રાંતિગૃહ પર જઇશું.”

તે બન્ને ઉઠ્યા અને સબ ઇન્સ્પેક્ટર સુન્દરલાલની રજા લઇને દવાખાના તરફ ચાલ્યા.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

મુંબઈના સમાચાર

તે એ દવાખાને ગયા. ડોક્ટર તેમની રાહ જ બેતો હોય એમ લાગ્યું. તે બોલ્યો: “હું તમને બોલાવવાને માટે પટાવાળાને મોકલવાનો વિચાર કરતો હતો, ત્યાં જ તમને આવતા જોયા. વીર-ભદ્રની સ્થિતિ હજી જેવી ને તેવી જ છે; પણ હરિશ્ચંદ્ર શુદ્ધિમાં આવ્યો છે અને તે તમને મળવા ઇચ્છે છે.”

“એ ઉપરથી હરિશ્ચંદ્રની તખીયત સારી હોય એમ લાગે છે. પણ વીરભદ્રને માટે તમારો શો અભિપ્રાય છે?”

“કાંઈ કહી શકાય નહિ. કેમકે હજી તેની પ્રકૃતિમાં કશો ફેરફાર થયો નથી. તેનો જન્મ પણ સુધારા ઉપર નથી.”

“વારૂ, હરિશ્ચંદ્ર ક્યાં છે? હું પણ તેને મળવા ઇચ્છું છું.” સોરાબજીએ કહ્યું.

ડોક્ટર તેમને જે ખંડમાં હરિશ્ચંદ્રને રાખવામાં આવ્યો હતો ત્યાં લઈ ગયો. હરિશ્ચંદ્રનું શરીર નબળું પડી ગયું હતું. પરંતુ સોરાબજીને જોવાથી તેનો ચહેરો પ્રકૃતિલત બન્યો. તેણે પ્રથમ પોતાની પત્નીના સમાચાર પૂછ્યા. સોરાબજી તેની પત્ની વિષે બેદરકાર રહ્યો ન હતો. તેની પત્નીનો એક પત્ર સોરાબજીની મારફત હરિશ્ચંદ્ર ઉપર આવ્યો હતો. તેમ જ તેણે પોતે પણ હરિશ્ચંદ્રનો જે સગો વઢવાણ કેમ્પમાં હતો તેના ઉપર તાર કરી, હરિશ્ચંદ્રની પત્નીના સમાચાર મગાવ્યા હતા. તેનો જવાબ ફરી વળ્યો હતો. એ બન્ને પત્રો તેણે હરિશ્ચંદ્રને આપ્યા. તેમાં તેની પત્નીની તખીયત અગાઉ કરતાં ઘણી જ સુધારા ઉપર હોવાનું જણવાથી હરિશ્ચંદ્રને શાંતિ થઈ.

પછી તે બોલ્યો: “સોરાબજી શેઠ! આપણને જુદા પડ્યાને જાણે ઘણાં વર્ષો વીતી ગયાં હોય એવું લાગે છે. પરંતુ છેવટે પુનઃ

આપણી મુલાકાત થઈ ખરી. ”

“ઘણાં વર્ષો વીતી ગયેલાં હાગે તેમાં નવાઈ નથી. કારણ કે કુંદનપુરમાં તમે અમારાથી જુદા પડ્યા ત્યારપછી તમારા ઉપર કાંઈ ઓછું વીત્યું નથી. ” સૌરાષ્ટ્રએ જણાવ્યું.

“ હોકટર સાહેબના કહેવા ઉપરથી મારા જાણવામાં આવ્યું છે કે જો તમે ન હોત તો અત્યારે મારી હયાતી પણ ન હોત. તમે જ મારી જીંદગી બચાવી; અને તે માટે મારે તમારો કયા શબ્દોમાં આભાર માનવો તે હું સમજું—”

“અત્યારે આભાર માનવાની વાતો કરવાનો સમય નથી; અને વસ્તુતઃ એવું કશું ખાસ મેં તમારે માટે કયું પણ નથી. પ્રથમ તમે કુંદનપુરમાં એકાએક અદૃશ્ય બની ગયા ત્યારપછી શું બન્યું તે મને જણાવો. ”

“હું તમને કશું વિશેષ કહી શકું તેમ નથી. કારણ કે ખરું પૂછાવો તો મને કશું યાદ જ નથી.” એ પ્રમાણે બોલતાં હુરિશ્વંદ્રે પોતાના કપાળ ઉપર હાથ ફેરવ્યો.

હુરિશ્વંદ્રે કુંદનપુરમાં બનેલી ઘટનાનું સ્મરણ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને તે સૌરાષ્ટ્રને વિદિત કરી, જે કે તે કશું વિશેષ જણાવી શક્યો નહિ. કુંદનપુરના માજિસ્ટ્રેટની કાર્ટમાંથી માણસો બહાર નીકળ્યા અને વિખરાવા લાગ્યા તે વખતે જે જણા તેની દૃષ્ટિએ પડ્યા. તેમાંનો એક તેની ચાલ ઉપરથી મુબંધમાં યાસિક ઉપર હુમલો કરનાર માહેનો એક હતો એમ માનીને તે એ જે જણા-ઓની પાછળ નહીં તરફ ગયો. ત્યાં કિનારે એક ન્હાની ખોટર ખોટ જોવામાં આવી. આ જે જણા એ ખોટ તરફ જતા હતા. હુરિશ્વંદ્રે પણ તેમની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો. એવામાં એક ત્રીજા માણસે અચાનક આવી પાછળથી તેના માથા પર લાકડીનો એવો ફટકો લગાવ્યો કે તુરત જ તે બેભાન બની ગયો.

બસ, આટલું તેને યાદ હતું. કેમ કે ત્યારપછી તે એક-એ વખત

શુદ્ધિમાં આવ્યો હશે; પરંતુ તુરત જ કશી દવા આપીને તેને બેભાન બનાવી દેવામાં આવ્યો હતો.

“પણ તમને અહીં રૂનેહપુરમાં કેવી રીતે લાવવામાં આવ્યા એ તમારા જાણવામાં છે ખરું?” સોરાબજીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, મોટરકારમાં મેં લાંબી મુસાફરી કરી હોય એવો મને ખ્યાલ છે. પણ તે હું ચોક્કસપણે કહી શકતો નથી.”

“ખરાબર છે. તે લોકોએ તમને અહીં મોટરમાં લાવીને ચંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિગૃહના ન્હાના બંડારીયામાં રાખ્યા હતા. પરંતુ અંતે તમે મુક્ત થયા છો અને તમારી પ્રકૃતિ પણ સ્વસ્થ બની ગઈ છે એટલે હવે કશી ચિંતા કરવા જેવું નથી.”

એટલું કહી સોરાબજી બે-ત્રણ પળ મૌન રહ્યો. પછી પુનઃ બોલ્યો: “હું તમને તમારી અંગત બાબતમાં બે-ત્રણ પ્રશ્નો કરવા ધારું છું અને આશા રાખું છું કે તેનો મને સંતોષકારક જવાબ મળશે.”

“ઘણી જ ખુશીથી; પૂછો. તમારા જેવા ઉપકારકને સંતોષ આપવો તે મારી ફરજ છે.”

“વારૂ, મારો પહેલો પ્રશ્ન એ છે કે તમારું પૂરું નામ શું?”

“મારું પૂરું નામ હુરિશ્ચંદ્ર મનોહરલાલ દેસાઈ.”

“અગાઉ તમારું બીજું નામ ન હતું?”

“ના, સાહેબ! બે નામ રાખવાનું કારણ—”

“મારો પ્રશ્ન એ છે કે તમને કદિ પણ તમારું આગલું નામ બદલવાની જરૂર પડી છે ખરી?”

“કદિ પણ નહિ.” હુરિશ્ચંદ્ર દૃઢ સ્વરે બોલ્યો. સોરાબજીના આવા વિલક્ષણ પ્રશ્નથી તેને આશ્ચર્ય પણ થયું હતું.

“તમારા પિતાનું નામ મનોહરલાલ હતું કે તેનું બીજું પણ નામ હોવાનું તમારા જાણવામાં છે?”

“મારા પિતાનું નામ મનોહરલાલ છે એવું મારી માએ મને

કહ્યું હતું. કેમ કે હું બહુ નહાનો હતો ત્યારે મારા પિતાનું અવસાન થયેલું હોવાથી મને તેમનું સ્મરણ પણ નથી. મારી માએ જ મને ઉછેરીને મોટા કર્યો હતો. હું તેને મારા પિતાના સંબંધમાં કદાચ પ્રશ્નો કરતો તો તે મને તેનો કશો પણ જવાબ આપતી નહિ.”

“તમારા પિતા શા ધંધા કરતા, એ તમારા જાણવામાં આવ્યું છે ?”

“તે પ્રથમ અમદાવાદમાં હતા એવું મારી મા કહેતી. પણ હું ચાર વર્ષનો હોયશ ત્યારથી મારી મા મને લઇને મુંબઇ આવી હતી. તે મને કહેતી કે તારા બાપ આફ્રિકા ગયા છે. ત્યાંથી પુષ્કળ કમાઇને આવશે. ત્યાંસુધી આપણને અહીં મુંબઇમાં રહેવાનું કહી ગયા છે. તે સિવાય કશો ખુલાસો કરતી નહિ. જો હું વિશેષ પૂછું તો તે નારાજ થતી. એક વખત તેણે મને એટલું કહ્યું હતું કે ‘આફ્રિકામાં તારા બાપને મુંઝારો થવાથી તેમનું અવસાન થયું છે.’ એ વખતે હું દશેક વર્ષનો હોયશ.”

“પણ તમારા પિતા મૂળ ક્યાંના વતની અને અમદાવાદમાં શા માટે રહેતા હતા તથા ત્યાંથી મુંબઇમાં રહેવાનું શું કારણ, એ વગેરે તમે તમારી માતાને પૂછ્યું હશે.”

“હું કોઇ કોઇ વાર આવા પ્રકારના પ્રશ્નો કરતો ખરો. ખરંતુ મારી માતા મૌન્ય ધારણ કરતી અને બહુ જ ટુંકા તથા કશો પણ અર્થ નીકળી ન શકે તેવા જવાબ આપતી. એક વખત તો તેણે મારા બાપના સંબંધમાં કશું જાણવાની ઇચ્છા ન કરવી એવા મને સોગન પણ ખવરાવ્યા હતા. એટલે ત્યારબાદ એ વિષયમાં મેં માથું માયું નથી. તમને પણ પ્રાર્થના કરું છું કે આ બાબત તમે મને કશો પ્રશ્ન ન કરો તો સારું.”

“બહુ સારું. હવે હું તમને કશું નહિ પૂછું. છતાં એટલું ખરું કે તમારા પિતાના નામ અને વતનના સંબંધમાં કાંઇક ભેદ ભરેલું રહસ્ય છે એમ મને લાગે છે.”

પછી તેઓ ત્યાંથી ઉઠ્યા અને રેલ્વે સ્ટેશન સામેના જે વિશ્રાંતિગૃહમાં તેમણે રહેવાની વ્યવસ્થા કરી હતી ત્યાં જવા લાગ્યા.

માર્ગમાં રસ્તેમાં બેઠાઓ: “સાહેબ ! હુરિશ્ચંદ્રને તેના બાપ વિષે કશી મહિતી નથી અને વળી તેની મા તેનાથી એ હકીકત છૂપાવવા માગતી હતી એ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારું લાગે છે. તેમાં કોઈ ઊંડો બેદ હોવો જોઈએ.”

“હા, અને એ બેદ પ્રકટ ન થાય ત્યાં સુધી મારા મનનું સમાધાન થશે નહિ.” સોરાબજી વિચારપૂર્ણ મુદ્રાથી બોલ્યો.

તેઓ આગળ ચાલતા હતા, ત્યાં પોલીસનો એક સિપાઈ તેમને મળ્યો. તે બોલ્યો: “સાહેબ ! આપનો તાર છે. હમણાં જ આવ્યો. હું આપને આપવાને માટે ફાજલસાદ સાહેબના હુકમથી વિશ્રાંતિગૃહમાં ગયો હતો. ત્યાં આપને નહિ જોવાથી આ તરફ આવતો હતો.”

તેણે સોરાબજીને તાર આપ્યો. તે જ વખતે સોરાબજીએ કવર ફાડીને અંદરથી તારનો કાગળ કાઢ્યો અને તે વાંચીને રસ્તેમાં બેઠાઓ: “બેસિંગનો તાર છે. તે મને એકદમ મુંબઈ આવવાનું જણાવે છે. હુરિશ્ચંદ્ર અને તેની ટાળીની તેને નવીન બાતમી મળ્યાનું લાગે છે” એટલું કહી તાર ગળવામાં નાખતાં તેણે પોલીસના માણસને કહ્યું: “મુંદરલાલને કહેજે કે અમે અત્યારે ને અત્યારે પહેલી ટ્રેનમાં મુંબઈ જઈએ છીએ.”

“વારૂ સાહેબ !” સિપાઈ પોલીસ ચોક્કસ તરફ ગયો.

ડિટેક્ટિવ તથા તેનો મદદનીશ બન્ને વિશ્રાંતિગૃહ પર આવ્યા. ત્યાંથી નેપોલીયનને લઈને સ્ટેશન પર ગયા અને મુંબઈ જવાને માટે રવાના થયા.

* * * * *

તેઓ આન્ટરોડના સ્ટેશન પર પહોંચ્યા તે વખતે સ્થાન પડી ગઈ હતી. ત્યાંથી એક ભાડુતી મોટરમાં બેસીને તુરત જ તેમના મકાન પર આવ્યા. તેમણે ધાર્યું હતું કે બેસિંગ ત્યાં તેમની રાહ જોતો

હશે, પરંતુ બનેસિંગ ત્યાં ન હતો. તેને બદલે માણેકગામ આતુરતા પૂર્વક તેમની માર્ગપ્રતીક્ષા કરતી હતી. તે બોલી: “ બનેસિંગે આ કાગળ મોકલાવ્યો છે.”

સોરાબજીએ કાગળ વાંચ્યો. તે ઉતાવળમાં લખાયો હોય એમ લાગતું હતું અને તેમાં નીચે મુજબ હકીકત હતી:-

“ મારો તાર મળ્યો હશે. હુરિપ્રસાદની સાથે સત્યેન્દ્ર તથા ચંદ્રપ્રસાદ નામના માણસો છે. તેમણે વેશ પલટો કરેલો છે. તેઓ કર્નાક બંદર ઉપર રૂપ મા નંબરના ગોડાઉનમાં છે. તેઓ તેની અંદર છે. હું તથા બીજા બે જણા બહારથી નજર રાખીએ છીએ. ત્યાંથી આ કાગળ લખી એક ખાસ માણસની સાથે મોકલ્યો છે. હુરિપ્રસાદ અને તેની ટોળી કોઈ બોટમાં પલાયન થવાનો ઇરાદો રાખે છે. માટે આ પત્ર વાંચ્યો કે તુરત અહીં આવો. સાથે બીજા મદદ લેતા આવજો. કેમ કે એ ત્રણ ઉપરાંત બીજા માણસો પણ હોય તો ના નહિ.”

—:૦:—

પ્રકરણ ૩૧ મું

ગોડાઉન નં. ૨૫.

બનેસિંગના પત્રની સોરાબજી ઉપર વિજળીના જેવી અસર થઈ. તે તથા રૂસ્તમ થોડી મીનિટમાં જ કર્નાક બંદર પર જવાને માટે તૈયાર થઈ ગયા. નેપોલીયનની ત્યાં જરૂર પડે તેમ નહિ લાગવાથી તેને ઘેર રાખ્યો.

તેમણે બહાર નીકળીને એક મોટર ભાડે કરી લીધી. ઇષ્ટ સ્થળે પહોંચતાં પહેલાં સોરાબજીનો ઇરાદો કર્નાક બંદરની નજીક આવેલી ચોક્કી પર જઈ ત્યાંથી પોલીસની મદદ મેળવવાનો હતો. એટલે પ્રથમ તે પોલીસ ચોક્કી પર ગયો.

હવે આ રહસ્યપૂર્ણ ઘટનાનો અંત નજીક આવ્યો છે એમ

સોરાબજીને લાગતું હતું. બનેસિંગ ઉપર તેને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. એટલે બનેસિંગે તેના પત્રમાં કરેલી અટકળ સત્ય હોવાની તેની ખાત્રી હતી. હુરિપ્રસાદ તથા તેની ટોળી એકાદ બોટમાં ગુપ્ત રીતે ભરાઈને મુંબઈનો પરિત્યાગ કરવાનો પ્રયત્ન કરે એ સર્વથા સંભવિત હતું. સોરાબજીએ અનુમાન કર્યું કે એ લોકોનો ધરાદો પોતાની સાથે પુષ્કળ દ્રવ્ય લઈને પરદેશમાં ફાઈ સ્થળે પલાયન થઈ જવાનો હોવો જોઈએ. કેમ કે સોરાબજીની તેમને પૂર્ણ બીનિ હોવાથી તેઓ દેશમાં ફાઈ સ્થળે સલામત રહી શકે એમ તેમને ન લાગે એ સ્વાભાવિક હતું.

સોરાબજી પોલીસ ચોકી પર ગયો. તે વખતે ઇન્સ્પેક્ટર કલ્યાણદાસ ત્યાં હાજર હતો. સોરાબજી ને કલ્યાણદાસ બન્ને મિત્રો હતા. તેમણે અનેક કેસોમાં એકત્ર કામ કર્યું હતું. એટલે તેને સમજાવવામાં તથા તેની મદદ મેળવવામાં સોરાબજીને કશી પણ મુશ્કેલી નહીં નહિ.

‘૨૫મા નંબરનું ગોડાઉન !’ ઇન્સ્પેક્ટર બોલ્યો: “એ સ્થળ મારા જાણવામાં છે. આજ ધણો સમય થયાં ‘લાડે આપવાનું છે’ એવું પાટીયું તેની ઉપર લગાવ્યું છે. વાડ, આપણે કેટલા માણસોને સાથે લઈ જઈશું ?”

“આશરે બાર માણસો હોય તો સારું.” સોરાબજીએ કહ્યું: “વળી તે દરેકની પાસે રિવોલ્વર રાખવાની જરૂર છે, કેમ કે જે લોકોને આપણે પકડવાના છે તેઓ ખૂન કરવામાં પણ પાછું વાળીને જૂએ તેવા નથી.”

“બહુ સારું, પાંચ મીનિટમાં આપણે તૈયાર થઈશું.”

એમ કહીને કલ્યાણદાસે પોતાના તાબાના જમાદારને સૂચના કરી અને પાંચ જ મીનિટમાં તમામ માણસો હથિયારબંધ બનીને તૈયાર થઈ ગયા.

પછી તેઓ કર્નાક બંદરપર આવેલા ૨૫ મા નંબરના ગોડાઉનમાં જવાને માટે નીકળ્યા. તેઓ તેની નજીક આવ્યા એટલે એક

શ્યામ આકૃતિ એક ગલીમાંથી બહાર નીકળીને તેમની તરફ આવી.

“બુનેસિંગ ! તું છે કે ?” તે આકૃતિ નજીક આવી એટલે તેને ઝોળખીને સોરાબજી મંદ સ્વરે બોલ્યો : “તેઓ ક્યાં છે ?”

“હજી અંદર જ છે. હુરિપ્રસાદ, સત્યેનદ્ર, ચંદ્રપ્રસાદ : એ ત્રણે જણા છે.” બુનેસિંગે જવાબ આપ્યો.

“બીજું કાંઈ છે ?”

“વખતે એક બે બીજા હોય પણ ખરા. પરંતુ ચોક્કસપણે કહી શકતો નથી.”

“પણ એ ત્રણ જણા ત્યાં છે એ વિષે તો તારી ખાત્રી છે ને ?”

“હા, સાહેબ ! દરિયા તરફની બારી આગળ બે ત્રણ જણાને બેઠેલા અમે જોયા હતા. એ તરફ આવો, હું બતાવું.”

“ઊભો રહે—” એમ કહી સોરાબજી કલ્યાણુદાસ તરફ ફરીને બોલ્યો : “તમારા માણસો ક્યાં છે :”

“જૂઓ, પેલા મકાનની દિવાલ પાસે લપાઈને ઊભા છે.”

“વાર, તમે તથા છ માણસો મારી સાથે આવો અને બીજા માણસોને આ બાજુએ છૂટા છૂટા ગોડવી છોક પેલા લોકો અહીંથી બહાર પડી શકે નહિ.”

એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરીને પછી તેઓ બુનેસિંગની સાથે આ ગોડાઉનનો જે ભાગ દરિયા તરફ પડતો હતો ત્યાં ગયા.

તેમણે ગોડાઉનના ઉપલા માળ તરફ દૃષ્ટિ કરી. “અહીં પ્રકાશ દેખાતો નથી.” સોરાબજી બોલ્યો.

“હા, સાહેબ ! પ્રથમ આ પાંચમી બારીમાંથી પ્રકાશ આવતો હતો. અત્યારે ત્યાં નથી. તેઓ બીજા ચોરડામાં હશે અને તેમણે બારીનાં લાકડાનાં બારણાં બંધ કરી દીધાં હશે, એટલે પ્રકાશ દેખાતો નથી.”

તેઓ થોડો સમય આ મકાન તરફ તેમ જ દરિયા તરફ દૃષ્ટિ કરતા ઊભા રહ્યા. આ લોકોને કેવી રીતે ગિરફતાર કરવા એ વિષે

સોરાબજી મનમાં યુક્તિ ગોઠવતો હતો. તે વખતે પેલી બારીમાં પુનઃ પ્રકાશ દેખાયો.

“ત્યાં કોઈનો પડછાયો દેખાય છે.” રૂસ્તમ બોલ્યો.

“એ કે ત્રણ ઝોળા દેખાય છે.” કલ્યાણદાસે કહ્યું: “ત્રણ કરતાં યે વધારે હોય એમ હું ધારું છું.”

“હા, એમ છે ખરું.” સોરાબજી બોલ્યો: “પણ તેઓ કેટલા છે અને કોણ કોણ છે તે હું જાણવા માગું છું. રહો-પ્રયત્ન કરી જોઉં !”

“કેવી રીતે !”

“મારી પાસે પુષ્કળ ચાવીઓનો ઝુમખો છે. તેમાંની એક ચાવી આ બાજુના દારની કળને લાગુ થશે. એટલે તેમાં થઈને અંદર દાખલ થઈ શકાશે.”

તેણે એક ચાવી અંદર દાખલ કરી. પરંતુ તે જ વખતે અંદરના ભાગમાંથી ઘંટડીનાં તીણા અવાજ સંભળાયો. સોરાબજી ચમક્યો. તેને પોતાની ભૂલ ગાલૂમ પડી. તે બોલ્યો: “હું કેટલો મૂખ ! આ કળની સાથે વિગળીના તારનું જોડાણ કરી તેનો બીજો છેડો અંદરના ભાગમાં ઘંટડી સાથે લાગૂ કર્યો છે. એ પ્રમાણે કર્યાથી જો કોઈ અગ્નિપ્રેરણા માણસ કળ ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરે તો પેલી ઘંટડી વાગે અને અંદરના માણસો ચેતી જાય. પણ બન્યું તે ખરું. હવે તમે બધા બાજુમાં છૂપાઈ જાઓ. મારા ઉપર દૃષ્ટિ રાખજો અને હું સીટી કરું કે એકદમ મારી પાસે આવજો.”

તેઓ છૂટા છવાયા બનીને બાજુની ગલીમાં છૂપાઈ ગયા. સોરાબજી પણ ગોડાઉનની બહાર દેવદારનાં મોટાં ખાલી ખોખાં પજાં હતાં તેની પાછળ છૂપાઈ ગયો. અંદર કોઈનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો. તેઓ દાદરપરથી ઉતરીને નીચે આવ્યા અને ગોડાઉનનું જે દાર દરિયા તરફ પડતું હતું તે ખોલીને બહાર આવ્યા.

અંદરથી આવનારા ચાર માણસો હતા અને તેઓ આસપાસ

દષ્ટિ કરતા હતા. અત્યારે તેમણે વેષપદ્ધતો કર્યો હતો. પરંતુ હુરિ-પ્રસાદ, સત્યેન્દ્ર, અને ચંદ્રપ્રસાદને સોરાબજી તથા રૂસ્તમે તુરત ઝાળખી લીધા. માત્ર ચોથો માણસ ઝાળખાયો નહિ.

સોરાબજીએ આ લોકોને પોતાની તરફ આકર્ષવાનો વિચાર કર્યો: તે જે ખોખાની પાછળ છૂપાયો હતો તે ખોખાને તેણે ધક્કો માર્યો. ખોખું ઉથલી પડ્યું અને દ્વાર પાસે ઊભેલા પેલા ચાર જાણીની દષ્ટિ એ તરફ ગઈ.

“ પેલા ખોખાની પાછળ છે. ” હુરિપ્રસાદ બોલ્યો અને ચારે જાણી ચિત્તાની માફક એ તરફ ધસ્યા. સોરાબજી તે વખતે બીજા ખોખાની પાછળ છૂપાઈ ગયો હતો. તેણે આ લોકોને નજીક આવેલા જોઈને સીટી કરી.

ત્રણે બાળુએથી રૂસ્તમ, કલ્યાણુદાસ અને પોલીસના માણસો એકદમ ધસી આવ્યા. દરેકના હાથમાં ચડાવેલી રિવોલ્વર હતી અને તે આ લોકો તરફ તાકેલી હતી. સોરાબજી પણ જે સ્થળે છૂપાયો હતો ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો અને આ લોકોની સામે રિવોલ્વર તાકીને બોલ્યો: “ હાથ ઊંચા કરો ! ”

“ કાણુ-સોરાબજી ! ” સત્યેન્દ્રે ઉદ્ગાર કાઢ્યો. તે હવે આ ડિટે-ક્લિટવને ઝાળખી ગયો હતો.

“ હા, મી. સત્યેન્દ્ર ! તમારી બાળુનો અંત આવી ગયો છે. તમે મને પુછકળ ત્રાસ આપ્યો છે. પણ છેવટે તમારો પરાજય થયો છે. ” સોરાબજી બોલ્યો અને તેણે પોલીસના માણસોને ધસારત કરી.

સિપાહીઓએ તેમને ગિરફતાર કરી, ચારેના હાથમાં કડી ઠોકી દીધી. હુરિપ્રસાદ ખિલકુલ ગભરાઈ ગયો હતો. એટલે તે કશું બોલી શક્યો નહિ. પરંતુ સત્યેન્દ્રે હજી પણ છેવટનો પ્રયત્ન કરી જોવાનો વિચાર કરીને કહ્યું: “ મી. સોરાબજી ! તમે પોતાને શુદ્ધિમાન અને ચાલાક માનો છો. પરંતુ આનો અર્થ શો ? અમારા ઉપર શો આરોપ મૂકીને તમે અમને ગિરફતાર કરો છો ? ”

“તમારા ઉપર એક નહિ પણ અનેક આરોપ છે. તમે પોતે એ સમજો છો એટલે તે જણાવવાની જરૂર નથી. છતાં પણ તમારી કૃત્તિ હશે તો પાછળથી તમને તમારા ઉપરના આરોપ સમજાવવામાં આવશે.”

“પાછળથી શા માટે? પ્રથમ અમારા ઉપરનો આરોપ સંભળાવીને પછી તમારે અમને પકડવા જોઈએ. નહિ તો તમારું આ કૃત્ય ગેરકાયદેસરનું ગણાય.” હજી પણ સત્યેન્દ્રે છેવટનો પાસો ફેંક્યો.

“જો અમારું કૃત્ય ગેરકાયદેસર છે એવી તમને તમારા ધારાશાસ્ત્રીની સલાહ મળે તો તમે ખેલાશક અમારા ઉપર નુકસાની અને આગ્રહનો દાવો માંડજો. ત્યાં અમે તમને જવાબ આપીશું. મી. કલ્યાણદાસ ! આ ચારે અદમાશોને પોલીસ ચોકી ઉપર લઇ જાઓ.”

પરંતુ તુરત જ સોરાબજી પુનઃ બોલ્યો: “રહો, એ લોકોના શરીરની જડતી લેવા દો.”

એ ચારે જણાનાં ગળ્ગાં તપાસવામાં આવ્યાં. તેમાં હૃદયપ્રસાદના ગળ્ગામાંથી ચાવીઓનો ઝુમખો મળી આવ્યો. તે સિવાય બીજી વસ્તુઓ હાથ લાગી તે કાંઈ વિશેષ અગત્યની ન હતી.

—:૦:—

પ્રકરણ ૩૨ મું.

એક નવીન શોધ.

કલ્યાણદાસ પોતાના સિપાઇઓની સાથે ચારે આરોપીઓને લઇને પોલીસ ચોકી તરફ ચાલ્યો. સોરાબજી, રૂસ્તમજી તથા પોતાના માણસો સાથે અહીં રોકાયો. તેનો ધરાદો આ ગોડાઉનની તપાસ કરવાનો હતો. હૃદયપ્રસાદે પલાયન થવાનો વિચાર કર્યો હતો; એટલે તેણે બધી તૈયારી કરેલી હાવી બંધાઈ અને અગત્યની તમામ

વસ્તુઓ લાવીને અહીં રાખેલી હોવી જોઈએ એવી માનિનતાથી સોરાબજીએ અહીં તપાસ કરવાનો વિચાર રાખ્યો હતો.

તેઓ જે દારમાંથી ચાર જણા બહાર નીકળ્યા હતા તેમાં થઈને ગોડાઉનમાં દાખલ થયા. સોરાબજીએ વિજળીના અત્તીનો પ્રકાશ નાખ્યો. ગોડાઉન ખાલી હતું. તેમાં દેવદારનાં ખાલી ખોખાં અને ગુણીયાં વેરણખેરણ પડ્યાં હતાં. તેઓ દાદર પર થઈને ઉપર ગયા. ઉપર ત્રણ મોટા ખંડ હતા. બે ખંડ ખાલી હતા. જ્યારે એક ખંડમાં ખુરસી, ટેબલ, પલંગ વગેરે સાંકેત્યો જોવામાં આવ્યા. એ ઉપરથી સમજી શકાતું હતું કે જરૂરના પ્રસંગે અહીં છૂપાઈ રહેવાને માટે હુરિપ્રસાદે વ્યવસ્થા કરી રાખેલી હોવી જોઈએ. આ ગોડાઉન તેની માલિકીનું હતું.

તે ખંડમાં એક મોટી તિન્નેરી પણ રાખવામાં આવી હતી. સોરાબજીએ તે તિન્નેરીને ખોલવાનાં વિચાર કર્યો. હુરિપ્રસાદની ચાવીઓનો જુમખો તેની પાસે હતો. તેમાં એક આ તિન્નેરીની પણ ચાવી હતી. તે ચાવી લાગૂ કરી. તિન્નેરીનું બારણું ખૂલ્યું. અંદર ફેટલાક ચોપડા હતા તથા તેમાં ચાર ખાનાં હતાં. બે ખાનામાં નોટોના થોકડા હતા, એક ખાનામાં ઝવેરાત હતું, જ્યારે ચોથા ખાનામાં કાગળોનાં ખંડલ હતું.

સોરાબજીએ આ કાગળો એક પછી એક તપાસવા માંડ્યા. તેમાં ફેટલાક દસ્તાવેજ હતા, સરકારી લેનો હતી, મીલોના શેરનાં સર્ટિફિકેટ હતાં; પરંતુ તેની વચ્ચેથી એક કવર નિકળી આવ્યું. આ કવર ખૂલ્યું હતું. તેમાંથી એક કાગળ કાઢ્યો અને તેનું મથાળું જોતાં જ સોરાબજીએ ઉદ્ધગાર કાઢ્યો: “આ તો અછતરાય જાગીરદારે તેના ભાઈ મનમોહનદાસના દીકરા હર્ષદરાયના લાભમાં કરેલું છેલ્લું વસીયતનામું. ગુલાબદાસ પાસેથી હુરિપ્રસાદે મેળવ્યું હતું તે.”

“પણ આ વસીયતનામાનો તેણે નાશ કેમ નહિ કર્યો હોય?”

“ઘણી વાર ભયંકર ગુન્હેગારો પણ આવી એકાદી ભૂલ કરી

છે છે અને પછી તેનું પરિણામ ભોગવે છે. જ્યારે આવું જોવામાં આવે છે ત્યારે કુદરતની કળા અગ્ર્ય છે, એમ કહ્યા સિવાય ચાલતું નથી.” સૌરાષ્ટ્ર બોલ્યો: “આ વસીયતનામાનો તેણે નાશ કરી નાખ્યો નથી, એ એક રીતે કીક થયું છે. એ ઉપરથી અજીતરાયનો હકદાર વારસ હર્ષદરાય છે એ સિદ્ધ થાય છે. હવે માત્ર હરિશ્ચંદ્ર તે જ હર્ષદરાય છે એટલું નક્કી કરવાનું રહ્યું.”

“પરંતુ એ તમે કેવી રીતે નક્કી કરશો?” રસ્તમે પૂછ્યું.

“અત્યારે ચોક્કસ કહી શકતો નથી પરંતુ મારા મગજમાં એક કલ્પના ઉદ્ભવી છે. તેનો અમલ કરવાથી કદાચ આપણી આશા ફળિભૂત થશે એમ માનું છું.”

તેની દૃષ્ટિ કાંડાપર બાંધેલા ઘડિયાળ તરફ ગઈ. તે બોલ્યો : “અહો, અગીયાર થઈ ગયા. ચાલો આપણે ઘેર જઈએ. તને અને મને બન્નેને આરામની પુષ્કળ જરૂર છે.”

બીજો દિવસે રહેવારે હમેશના સમયે સૌરાષ્ટ્ર ઉઠ્યો અને પરવારીને બહાર નીકળ્યો. તેણે હરિપ્રસાદની કોટમાં આવેલી ઓફિસમાં તથા સેન્ડવર્ટ રોડ ઉપર આવેલા તેના મકાનમાં તપાસ કરી.

તેના મકાનમાંથી કેટલાક અગત્યના કાગળો તથા ડાયરીઓ મળી આવી. એ ઉપરથી રંગુન અને પીનાંગમાં હરિપ્રસાદ હતો તે સમયે તેણે ત્યાં કરેલાં પરાક્રમે (!) ની માહિતી મળી શકતી હતી. પરંતુ તે ઉપરાંત બીજા એક ડાયરી જોવામાં આવી. તેમાં અજીતરાયના હસ્તાક્ષર હતા અને તે અત્યંત ઉપયોગી હતી. સૌરાષ્ટ્ર એ ડાયરીઓ તથા બીજા કાગળો પોતાની સાથે લઈ ગયો.

તેણે આ બધી તપાસ કરી, તેમાં હરિપ્રસાદ કે તેની ટોળી ઉપર ગંભીર આરોપ મૂકી શકાય એવું કશું મળી આવ્યું નહિ. દાખલા તરીકે તેનો તથા તેના મિત્રોનો પેલા લાકડાના પૂલને અકસ્માત નિપજવવામાં હાથ હતો, એ બાબતનો પૂરાંવો મેળવવાની આશા સફળ થઈ નહિ.

એ લોકોએ વીરભદ્રનું, હરિશ્ચંદ્રનું, ગુલાબદાસની સ્ત્રી અને સોરાબજીનું ખૂન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો; પરંતુ તેમણે કાષ્ટનું ખૂન કર્યું હતું એવો આરોપ અત્યારે તેમના ઉપર મૂકી શકાય તેમ ન હતો.

આ એક મોટી મુશ્કેલી હતી. પણ તે મુશ્કેલીનો ચે અંત આવી ગયો. સોરાબજી પોતાને જે તપાસ કરવી હતી તે કરીને ઘેર આવ્યો તે વખતે સ્લાંજના વાંચ વાગી ગયા હતા. તે ચડા પીને સ્લાંજનાં વર્તમાનપત્રો વાંચતો બેઠો હતો તે વખતે તારનો પટાવાળો આવ્યો અને તેણે સોરાબજીને તારનું પરખીડીયું આપ્યું. એ તાર સ્નેહપુરના ડોક્ટરનો હતો.

તે તાર વાંચીને સોરાબજી બોલ્યો: “વીરભદ્ર મરી ગયો.”

“બસ !” રૂસ્તમ બોલ્યો: “જો કે તે બચી શકે તેવી આશા તો હતી જ નહિ. ડોક્ટરને પણ તેને માટે વિશેષ આશા ન હતી.”

સોરાબજીએ કહ્યું: “વીરભદ્રનું મૃત્યુ એક રીતે આપણને લાભદાયક નિવડ્યું ગણાય. સત્યેન્દ્ર અને ચંદ્રપ્રસાદે કરેલા જખમથી વીરભદ્ર મરણ પામ્યો છે. એટલે હવે તે બે જણા ઉપર ખૂનનો આરોપ મૂકવામાં દરકન નથી ચાલે. આપણે પોલીસ ચોક્કી પર જખન કલ્યાણદાસને આ હકીકત જણાવીએ.”

તેઓ કર્નાકખંદરની પોલીસ ચોક્કી તરફ જતા હતા; ત્યાં રસ્તામાં તેમને ઇન્સ્પેક્ટર વિકાજ મળ્યો. આ ઇન્સ્પેક્ટરને પેલી મોટરકારને થયેલા અકસ્માતનો કેસ સોંપવામાં આવ્યો હતો અને તેના પ્રયત્નથી જ શામજી મીસ્ત્રી પરહેજ થયો હતો. તે તથા સોરાબજી છેલ્લા કુન્દનપુરમાં મળ્યા હતા, ત્યારપછી પુનઃ આજે મળ્યા.

“ અહો, સોરાબજી શેઠ ! તમે પણ પેલા વસંતવિહારવાળા કેસમાં ભારે જહેમત ઉઠાવી રહ્યા છો. સ્નેહપુરની તમામ હકીકત તથા ગઈ કાલે રાત્ર અહીં કર્નાકખંદર ઉપર બનેલી ઘટના પણ આજે જ મારા જાણવામાં આવી છે. ”

“એમાં મારે થોડોક ઉમેરો કરવાનો છે.” એમ બોલીને સોરાબજીએ તેને વીરભદ્રના મૃત્યુના સમાચાર જણાવ્યા.

“ત્યારે હવે એ કેદીઓ ઉપર તો તમે ખૂનનો આરોપ પણ મૂકી શકશો?” વિકાજીએ સાંભળીને બોલ્યો : “અને તે બહુ સારું થયું. પરંતુ મોટરના અકસ્માતમાં તેમનો હાથ હતો એ તમે સિદ્ધ કરી શક્યા નથી એટલી દિલગીરી. મને શામજીની દયા આવે છે. તે માણસ ગરીબ સ્વભાવનો છે અને એક માણસનો તો શું પણ કીડી જેવા પ્રાણીનો ચે નાશ કરે તેવો લાગતો નથી. છતાં પૂરાવા ઉપરથી એ કૃત્ય તેણે કર્યું છે એમ મનવું પડે છે અને તેથી જ મેં તેને પરહેજ કર્યો છે.”

“જો કે તમારી એ માનિનતામાં તમારે ફેરફાર કરવો પડશે.”

“કેવી રીતે? તમારી પાસે આ લોકોની સામે એ બાબતમાં કશો પૂરાવા છે?”

“ના, પણ પૂરાવો મળી શકશે એમ હું માનું છું.”

“હું પણ ઇચ્છું છું કે તમારા પ્રયત્નમાં તમને સફળતા મળે અને તે બિચારો નિર્દોષ ઠરે. વારૂ, હુરિપ્રસાદ અને તેની ટોળીને ક્યાં રાખેલ છે તેમને જોવાની મારી ઇચ્છા છે.” વિકાજીએ કહ્યું.

“તો ચાલો અમારી સાથે. અમે પણ કનાકાંઈર ઉપર પોલીસ ચોકીએ સત્યેન્દ્ર અને ચંદ્રપ્રસાદને તેમના ઉપાનો આ નવીન આરોપ સાંભળાવવાને માટે જઈએ છીએ.” સોરાબજીએ જાણવું.

‘ચાલો, ત્યારે હું પણ તમારી સાથે આવું.’

—:o:—

પ્રકરણ ૩૩ મું

પરસ્પર દોષારોપણ

કર્નાક બંદર ઉપર આવેલી પોલીસ ચોકીની એક મોટી કોટ-ડીમાં ચારે આરોપીઓને પૂરવામાં આવ્યા હતા. તેમની હાથકડી કાઢી નાંખવામાં આવી હતી. તેમને પોતાના સબધમાં

વિશેષ ભીતિ હોય એવું લાગતું ન હતું. તેઓ એમ માનતા હતા કે બહુ બહુ તો તેમને અમુક માસની સજા થશે અને અમુક રકમનો દંડ થશે. વીરભદ્રના ખૂનનો આરોપ પોતાના ઉપર આવશે એવી સત્યેન્દ્ર અને ચંદ્રપ્રસાદને કલ્પના પણ ન હતી. તેમજ પોતાની વિરૂદ્ધમાં કશો પુરાવા સોરાબજી એકત્ર કરી શક્યો હોય એવું તેમનું આશાવાદી મન કબૂલ કરતું ન હતું.

સોરાબજી, રૂસ્તમ અને વિકાજી ત્યાં કલ્યાણજીદાસને મળ્યા. સોરાબજીએ વીરભદ્રનું મૃત્યુ થયાના સમાચાર કલ્યાણજીદાસને જણાવ્યા અને તેના ખૂન માટે સત્યેન્દ્ર તથા ચંદ્રપ્રસાદ ગુન્હેગાર હોવાનું જણાવી, તે ચારે જણાને ઓફિસમાં બોલાવવાની સૂચના કરી.

કલ્યાણજીદાસે એ ચારે આનેખીચોને ઓફિસમાં લાવવાની જમાદારને આજ્ઞા કરી. તેમને અહીં લાવવામાં આવ્યા તે વખતે તેમના ચહેરાપર કશી પણ ચિંતા કે વિપાદની છાયા જણાતી ન હતી. એટલે કે સત્યેન્દ્ર, ચંદ્રપ્રસાદ અને ત્રીજો માણસ જેનું નામ પરશુરામ હતું તે ત્રણ તદ્દન નિશ્ચિંત અને પોતાના ભવિષ્યને માટે બેદરકાર દેખાતા હતા. આ પરશુરામ મરાઠા હતા, અને હુરિપ્રસાદને તે બ્યારે પીનાંગમાં હતો ત્યારે તેનો પરિચય થયો હતો.

હુરિપ્રસાદની સ્થિતિ આ ત્રણ જણાના જેવી ન હતી તેનો આત્મા તેને ડંખતો હતો અને પોતે મોટા ભયમાં સપડાયો છે એવી આગાહી તેને થતી હતી.

અત્યારે સોરાબજીને પુનઃ પોતાની સન્મુખ જોવાથી આ લોકોના મનમાં ગમે તેવી અસર થઇ હોય, છતાં પણ તેનો ભાવ તેમણે ચહેરા પર પ્રકટ થવા દીધો નહિ. તેને બદલે સત્યેન્દ્ર ધૃષ્ટતા પૂર્વક બોલ્યો: “મી. સોરાબજી ! તમે પાછા આવ્યા ખરા. હું ધાઈ છું કે ગઇ કાલે અમને ગિરફતાર કરવામાં તમારી ભૂલ થઇ હતી એમ જાહેર કરવાને આવ્યા હશો. અર્થાત્ અમારા ઉપરનો આરોપ પાછો ખેંચી લઇ તમે અમને મુક્ત કરવા માગો છો ! જે માઈ અનુમાન

સાચું હોય તો એ હું તમારું સદ્ભાગ્ય સમજું છું. કેમ કે જો તમે તમારી ભૂલ કબૂલ કરીને દિલગીરી દર્શાવશો તો અમે પણ તમને માફ કરીશું. નહિ તો પછી અમને ગેરવાજબી રીતે અટકમાં રાખવા સારૂ તમારી સામે પગલાં લેવાની અમને ફરજ પડશે.”

તે ન્યારે આ પ્રમાણે બોલતો હતો તે વખતે સોરાખજી મૂંઝમાં હસતો હતો. સત્યેન્દ્ર માન રહ્યા પછી તેણે જવાબ આપ્યો: “સત્યેન્દ્ર! હું દિલગીર છું કે તેં તારા અંતરમાં ધારણ કરેલી આશાને હું પરિપૂર્ણ કરી શકતો નથી. હું અત્યારે અહીં તમારા ઉપરના આરોપ પાછા ખેંચી લેવા માટે નહિ પણ તેમાં ઉમેરો કરવાને માટે આવ્યો છું. હું જણાવું છું કે તારા તથા ચંદ્રપ્રસાદના ઉપર ખૂનનો આરોપ મૂકવામાં આવે છે.”

“ખૂન!” ચંદ્રપ્રસાદ ભયપૂર્ણ સ્વરે બોલ્યો. સત્યેન્દ્રનું હૃદય પણ પ્રસ્તુત આરોપ સાંભળીને જોરથી ધડકવા લાગ્યું.

“હા, વીરભદ્રનું ખૂન! તમે રત્નેદ્વપુરમાં પેલા છોટાની ભટ્ટીવાળા મકાનમાં તેને ગોળી વડે ઘાયલ કરીને પાણીથી ભરેલા ઊંચા ખાડામાં ફેંકી દીધો હતો. તેને પરિણામે તે આજે સ્થવરે મરણ પામ્યો છે.”

તે બંને જણા આ હકીકત સાંભળીને સ્તબ્ધ બની ગયા. પછી સોરાખજી હુરિપ્રસાદની સામે જોઈને બોલ્યો: “હુરિપ્રસાદ! તારા ઉપર જે આરોપો મૂકવામાં આવ્યા છે તેમાં એકનો વધારો કરવામાં આવે છે તારા કાકા અજીતરાય જાગીરદારે ચંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિ-ગૃહમાં પોતાના અંતકાળ સમયે જે વસીયતનામું કર્યું હતું તે ગુલાબદાસ પાસેથી મેળવી, તેં દયાની રાખ્યું હતું; અને એમ કરીને તેં તારા કાકાની મીલકતને ગેરકાયદેસર તારા કબજામાં લીધી હતી.”

“બસ, એટલું જ!” સત્યેન્દ્ર ધર્મપ્રાપ્ત સ્વરે બોલ્યો: “ન્યારે તમે મારા અને ચંદ્રપ્રસાદના ઉપર ખૂનનો આરોપ મૂક્યો છે, ત્યારે

હરિપ્રસાદ શેઠ અને પરશુરામ ઉપર પણ તેનો આરોપ શા માટે મૂકતા નથી ?”

એ શબ્દો સાંભળીને હરિપ્રસાદ ઉચ્ચ સ્વરે બોલ્યો: “ નહિ, વીરભદ્ર ઉપર કરવામાં આવેલા હુમલા સાથે મને કશું પણ લાગતું વળગતું નથી. તે તથા ચંદ્રપ્રસાદે તેના ઉપર ગોળીબહાર કરી તેને ખાડામાં ફેંકી દીધો હતો. તે રાત્રે હું સ્નેહપુરમાં પણ ન હતો. એટલે મારા ઉપર ખૂનનો આરોપ મૂકી શકાય તેમ નથી. ”

સત્યેન્દ્ર હરિપ્રસાદની આ નફટાઇ સહન કરી શક્યો નહિ. તેણે કહ્યું: “ શેઠ સાહેબ ! વીરભદ્રનું ખૂન અમે તમારી સલાહથી, તમારે ખાતર કર્યું હતું. છતાં તે માટે તમને આરોપી ઠરાવી શકાય તેમ નથી, એ તો હું પણ સમજી છું. પણ પેલા વીશ માણસોનું શું ? તમે પોતે જ તેમને વસંતવિહારમાં આવવાનું આમંત્રણ કર્યું હતું; અને તમે જ મોટરકારને અઠસ્માત નિપજાવવાનું કારસ્થાન રચ્યું હતું. મેં તેમ કરતાં તમને અટકાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને પૂલના નીચેના પીઢીઆને વહેરવાની ના પાડી, એટલે તમે એ કાર્ય પરશુરામને સોંપ્યું, એ બાબતનો તમે ઇન્કાર—”

પરંતુ તે વિશેષ બોલી શક્યો નહિ. હરિપ્રસાદ તેની સામે ધસ્યો અને અહીં જ તેને પૂરો કરી નાંખવાના ઇરાદાથી તેણે બન્ને હાથે જોરથી સત્યેન્દ્રનો હડીયો દબાવ્યો. સત્યેન્દ્ર તેના પંખમાંથી છૂટો થવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો અને બન્ને વચ્ચે દાંડ લુહ શરૂ થયું. આ તરફ ચંદ્રપ્રસાદ અને પરશુરામ પણ જાણે એક બીજાના જન્મવૈરી હોય તે પ્રમાણે બાઝવા લાગ્યા. જેઓ થોડા સમય પહેલાં ગાઢ મિત્રો હતા તેઓ હડહડતા દુશ્મન બની ગયા.

સોરાબજી, વિકાજી, કલ્યાણદાસ વગેરે કાંઈ આ દૃશ્ય સ્તબ્ધ બનીને જોઈ રહ્યા ન હતા. તેઓ આ લોકોને છૂટા પાડવાને વચ્ચે પડ્યા. પરંતુ આ લોકો પણ કંઈ કમ ન હતા. એટલે તેમને એક બીજાથી મુક્ત કરતાં ડિટેકિટવ તથા તેના સહચારીઓને

ઝાછો પરિશ્રમ પડ્યો નહિ. છેવટે તેમને છુટા પાડ્યા તે વખતે એ ચારે જણાને થોડી ઘણી ઇજા થઇ હતી. સત્યેન્દ્રના માથામાંથી લોહી વહેતું હતું. હરિપ્રસાદનું શરીર છોલાયું હતું, ચંદ્રપ્રસાદ તથા પરશુરામનાં શરીર પણ ખોખરાં થયાં હતાં.

કલ્યાણદાસે હવે આ દરેક આરોપીને જુદી જુદી ઝોરડીમાં પૂરવાની આજ્ઞા કરી અને તેમનાં હાથમાં કાયમ બેડી રાખવાનું ફરમાવ્યું.

—:૦:—

પ્રકરણ ૩૪ મું.

વિકાળની ખાત્રી થઇ

સત્યેન્દ્રે હરિપ્રસાદ અને પરશુરામ ઉપર જે આક્ષેપ કર્યો હતો તે સાંભળ્યા પછી એક ક્ષણભર પણ પૂલને અકસ્માત નિપજવવાના ગુન્હાનો શક શામળ મીત્રી ઉપર લઇ જવાય તેવું ન હતું. એટલે પોલીસ ચોકીમાંથી બહાર પડ્યા બાદ વિકાળ બોલ્યો: “મી. સોરાબજી ! હું કબૂલ કરું છું કે આ કેસમાં પ્રારંભથી જ હું ખોટો હતો. ન્યારે તમે સાચા હતા. બિચારો શામળ મીત્રી તદ્દન નિર્દોષ માણસ છે અને તેને ગેરવાજબી રીતે પરહેજ કરી તુરંગમાં રહેવાનો ત્રાસ આપવા સાચું મને અત્યંત પશ્ચાત્તાપ થાય છે.”

“એ માટે વિશેષ પશ્ચાત્તાપ કરવાની જરૂર નથી.” સોરાબજીએ જણાવ્યું: “આ કેસમાં હું શરૂઆતથી જ જુદી દૃષ્ટિએ જોતો હતો. તથાપિ મારે કહેવું જોઇએ કે મને પણ પ્રત્યક્ષ પૂરાવો શામળની વિરૂદ્ધ જોતો દેખાતો હતો. મેં સીડીપર ચડીને પૂલના નીચેના કપા-ચેલા ભાગની તપાસ કરી ત્યાં સુધી એ કામ તેવું ન હતું એવી મારી પણ ચોક્કસ ખાત્રી ન હતી.”

“હા-હા, એ વખતે પણ તમે એવું કહ્યું હતું ખરું. પણ તે

નજરે જોયાથી એ પીઠીયું શામજીએ વહેયું નથી, એ તમે કેવી રીતે જાણી શક્યા ?”

“તમે જાણો છો કે શામજી સુતાર છે અને તે લાંબા વખતથી સુતારીકામ કરે છે. વારૂ, જો એક સુતાર પોતાના ધંધામાં બરોબર ફેળવાયેલો હોય તો તે કોઈ વસ્તુ વહેરે તે એક સરખી રીતે વહેરાય; જ્યારે એ પૂલના નીચેના પીઠીયાને વહેરવામાં આવ્યું હતું. તેનો વહેરાયેલો ભાગ એક સરખો સાફ ન હતો. તેમાં વચ્ચે વચ્ચે ખાંચખુંચ જોવામાં આવતી હતી. કોઈ પણ સુતારના હાથે એવી ખાંચખુંચ રહેજ નહિ.”

“બરાબર છે—બરાબર છે !” જાણે આ વાત પોતાના મગજમાં ઉતરી હોય એવા ભાવથી વિકાજ બોલ્યો: “તો પણ એ મુદ્દા ઉપર તેને મુક્ત કરાવવાનો તમે પ્રયત્ન કેમ ન કર્યો ?”

“જો એ વખતે મેં એ મુદ્દો આગળ કર્યો હોત તો તમે તેનો વિરોધ કરત. તમે તથા તમારા વકિલ એવી દલીલ કરત કે શામજીએ ઈરાદાપૂર્વક એવા ખાંચા રાખ્યા હશે ! અને માજિસ્ટ્રેટ પણ માત્ર મારા એટલા જ મુદ્દાને સંપૂર્ણ વજનદાર માનત નહિ.”

“એ વાત પણ સાચી છે. પરંતુ તેને ટેકા આપે તેવો ખીજો કશો મુદ્દો ન હતો ?” વિકાજીએ પૂછ્યું.

“હા, એક ખીજો મુદ્દો હતો. અને તે ઉપરથી પણ મારો નિશ્ચય દઢ થયો હતો કે એ કૃત્ય શામજીના હાથે થયું નથી.”

“એ મુદ્દો કયો ?”

“તમને નદીના કિનારા ઉપર ઝાડવામાંથી જે કરવત મળી આવ્યું હતું તે શામજીનું હતું અને ભિનાશમાં રહેવાથી તેને કાટ લાગી ગયો હતો.”

“હા, પણ એ કરવતનો પૂરાવો તો શામજીની વિરૂદ્ધ જાય તેવો હતો.”

“ના, ત્યાં જ તમે ભૂલો છો. એ કરવત શામજીનું હતું માટે

તેણે પીઠીયું વહેયું હશે એમ તમે માની લીધું. પરંતુ કારીગર લોકો પોતાનાં ઓળખરત્ન કેટલું જતન કરે છે તેનો તમે વિચાર કર્યો હોત તો એ વાત તમને સાચી લાગત નહિ. એક કારીગર પોતાના ઓળખરત્ન ઉપયોગ કર્યા પછી તેને સાફ કરીને તુરત પોતાની કાચળી કે પેટીમાં મૂકી દે છે. તેને ગમે તે સ્થળે ફેંકી દેતો નથી. વળી શામળને પોતાનું કરવત ફેંકી દેવાનું કારણ પણ ન હતું. એર્થાત્ કરવતને એ સ્થળે એવી હાલતમાં પડેલું જોવાથી તેનો ઉપયોગ શામળએ કર્યો નથી એમ મેં માની લીધું.”

“સોરાબજી શેઠ ! હું કબૂલ કરું છું કે હું તદ્દન જીવાન અને ખીનઅનુભવી છું. હજી મારે તમારા જેવા અનુભવી ડિટેક્ટિવ પાસેથી ઘણું શિખવાનું છે.”

“શિખવાનું તો તમારે, મારે અને દરેકને છે. મારી પણ ભૂલો નહિ જ થતી હોય એમ માનવાનું નથી. માણસ માત્ર ભૂલને પાત્ર છે, એ સિદ્ધાંતને લક્ષમાં રાખીને કોઈ પણ માણસે એકાદ કાર્યમાં પોતાનો વિનય થાય તો અભિમાન કરવું નહિ કિંવા કોઈ કાર્યમાં પરાજય થતાં હતાશ થઈને તેને છોડી દેવું નહિ.”

વિકાળ બોલ્યો: “તમારી સલાહ અક્ષરશઃ સત્ય છે. પરંતુ હવે એક જ શંકા મને રહે છે. સત્યેન્દ્ર કહે છે કે પૂલને તોડી પાડવાનું તથા પોતાની પેઢીના વીશ મુખ્ય માણસોનું એકી સાથે ખૂન કરવાનું કારસ્થાન હરિપ્રસાદે રચ્યું હતું. પરંતુ એ કારસ્થાન કરવાનું કારણ શું ? તેમાં તેનો હેતુ શો હશે ?”

“મેં એ વિષયમાં તર્ક કર્યો છે. પરંતુ તે તર્ક સાચો છે એવી મારી ખાત્રી નહિ હોવાથી તમારી સમક્ષ જાહેર કરતો નથી. જ્યારે કેસ ચાલશે ત્યારે તે આપણે જાણી શકીશું.”

અત્યારે તેઓ ગ્રાન્ટરોડ પર આવી પહોંચ્યા હતા. સોરાબજીએ વિકાળને પોતાને ત્યાં આવી ચઢા લેવાનો આગ્રહ કર્યો. પરંતુ વિકાળએ

પોતાને જરૂરી કામ હોવાનું જણાવી આભાર સાથે ના પાડી. બન્ને જણા ઘૂટા પડ્યા.

ચારે આરોપીઓને મુંબઈથી કુન્દનપુર ખસેડવામાં આવ્યા. તેમના ઉપર જે જે આરોપ હતા તે ગુન્હા કુન્દનપુર અને રેનેલપુર બન્નેની હદમાં થયા હતા. પરંતુ મુખ્ય ગુન્હો કુન્દનપુરની હદમાં બનેલો અને વળી ત્યાંના માજિસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં કેસ ચાલુ હતો. એટલે બધા ગુન્હાની તે જ કોર્ટમાં તપાસ કરવાનું હતું હતું.

તેમના ઉપરના નવીન આરોપો પોલીસ તરફથી રજૂ થયા બાદ તેની તપાસને માટે દોઢ માસની મુદત પાડવામાં આવી અને પોલીસની અરજ ઉપરથી શામજીને નિર્દોષ ઠરાવી છૂટો કરવામાં આવ્યો. તથા તેને ગેરવાજબી રીતે અટકમાં રાખવા માટે ખસો રૂપિયા નુકસાનીના આપવામાં આવ્યા.

દોઢ માસની મુદતમાં હરિપ્રસાદ ઉપરનો કેસ સંજ્ઞા કરવાને માટે સે રાખજીએ પણ પોતાનાથી બનતી તપાસ કરીને પુષ્કળ પૂરાવા એકઠા કર્યા હતા.

—:૦:—

પ્રકરણ ૩૫ મું.

રહસ્યને રજોટ

આ જે હરિપ્રસાદવાળા કેસની મુદત હતી. કુન્દનપુરની કોર્ટમાં આજના જેટલા માણસો કદિ પણ એકઠા થયા ન હતા. આસપાસનાં ગામોમાંથી, તેમ જ મુંબઈથી પણ પુષ્કળ માણસો હરિપ્રસાદ અને તેના મિત્રોની તપાસ ચાલતી જોવાને માટે આવ્યા હતા. માણસોની મેદની વધશે એમ અગાઉથી જ ધારવામાં આવતું હતું અને તેથી માજિસ્ટ્રેટની બેઠકને માટે કોર્ટના કમ્પાઉન્ડમાં એક મોટો શામિયાનો બોલો કરી, તેમાં તમામ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી.

જ્યારે ખૂનનો કેસ હોય ત્યારે તેમાં જીવન અને મૃત્યુ વચ્ચેની જાણે લડાઈ ચાલતી હોય એમ લાગે છે. ફરિયાદીનો વકિલ કોઈ પ્રકારે આરોપી ઉપર મૂકવામાં આવેલું તહોમત સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે; જ્યારે આરોપીનો વકિલ પોતાના અસીલને ફાંસીના માંચડા પર જતો બચાવવાને માટે પોતાની જુદી અને જ્ઞાનનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરવામાં બાકી રાખતો નથી.

પરંતુ આ કેસમાં ફરિયાદી કે આરોપીઓના વકિલો વચ્ચે એવા પ્રકારનું વાગ્વ્યુદ્ધ ચાલતું ન હતું. હુરિપ્રસાદની મુખજીબાની તથા તેણે રજુ કરેલા લેખિત બચાવ ઉપરથી સત્યેન્દ્ર અને ચંદ્રપ્રસાદે વીરભદ્રનું ખૂન કર્યાની વાત સિદ્ધ થતી હતી.

સત્યેન્દ્ર અને ચંદ્રપ્રસાદને પણ તેના ઉપર ગુસ્સો ઉપજ્યો હતો. પોતાના ઉપર ખૂનનો આરોપ સાબિત થવા વિષે તેમને લેશ પણ શંકા રહી ન હતી. એટલે પોતાને ફાંસીએ લટકવું પડશે એમ તેમણે માની લીધું. એથી હુરિપ્રસાદ અને પરશરામને પણ પોતાની સાથે લેવાને માટે તેમણે પોતાના લેખિત જવાબમાં હુરિપ્રસાદે મોટરકારનો તેમાં બેઠેલા વીશ ઉતાડ્યોની સાથે નાશ કરવાનું કાવતરું રચેલું તથા તેમાં પરશરામે પૂલના નીચેના પીઠીઆને વહેરવાનું સ્વીકારીને તે કાર્યમાં સહાય કરેલી તે સર્વ વિસ્તારપૂર્વક જણાવ્યું હતું.

પણ આ ભયંકર ગુન્હામાં હેતુ શો હતો ? વીશ નિર્દોષ માણસોનું કરપીણ રીતે ખૂન કરી, તેમનાં કુટુંબી જનોને નિરાધાર બનાવવાનું કારસ્થાન પોતાના કયા સ્વાર્થને સિદ્ધ કરવાને માટે હુરિપ્રસાદે રચ્યું હતું ?

સોરાબજીએ એકત્ર કરેલા પૂરાવા અને મેળવેલી ખાતમી ઉપરથી તે હેતુ સ્પષ્ટ થતો હતો. તેનો સાર આ પ્રમાણે હતો:—

હુરિપ્રસાદ ગુલાબદાસ અને વીરભદ્ર એ બે જણાના પંજમાં સપડાયો હતો. તેને તેમની માગણીને તૃપ્ત કરવી પડતી હતી. તથાપિ એટલાથી તેને શાંતિ મળતી ન હતી. કારણ કે પોતાની

આ ગુપ્ત હકીકત બીજાઓના અને તેમાં ખાસ કરીને પોતાની પેઢીનાં જુદાં જુદાં ખાતાંના કેટલાક મુખ્ય મેનેજરોના જાણવામાં આવેલી હોવાની શંકા તેના મનમાં ઉદ્ભવી હતી.

કોટમાં તેની ઓફિસ પાસે એક ઉપાહારગૃહ હતું. તેની પેઢાના મેનેજરો આ ઉપાહારગૃહમાં બપોરના વખતે ચહાનાસ્તાને માટે આવતા. પેલો વીરભદ્ર પણ ત્યાં આવતો. એટલે તેને હુરિપ્રસાદના કેટલાક મેનેજરોની સાથે પરિચય થયો હતો. એ પરિચય વધતાં તેઓ અન્ય રથળે પણ મળવા લાગ્યા. એ મુલાકાત દરમ્યાન વીરભદ્ર જ્યારે દારૂના નશામાં ચકચૂર હોય ત્યારે કોઈ કોઈ વાર હુરિપ્રસાદે તેના કાકાનું છેવટનું વસીયતનામું છૂપાવેલું, એ વિષયમાં આડકતરી રીતે સૂચન કરતો. કદાચ તેઓ એ વિષે સંપૂર્ણ વિગત તેની પાસેથી મેળવી શક્યા નહિ હોય; પરંતુ એટલું ખરું કે તેમને તેમના શેઠ હુરિપ્રસાદ વિષે શક તો જરૂર ઉપજ્યો હતો.

સોરાબજીએ પુષ્કળ તપાસ કરી, પણ હુરિપ્રસાદના મેનેજરોએ પોતાનો એ શક શેઠ પાસે જાહેર કરી, તેની પાસેથી પૈસા પડાવવાનો કિંવા તેને બીજી રીતે ત્રાસ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોય એવું તેના જાણવામાં આવી શક્યું નહિ. માત્ર એટલું તેના જાણવામાં આવ્યું કે એક ફરદુનજી નામના મેનેજરને વીરભદ્ર સાથે વિશેષ મૈત્રી થઈ હતી અને તેઓ રોજ એકબીજાને મળ્યા વગર રહેતા નહિ. એથી સોરાબજીએ અતુમાન ક્યું કે વીરભદ્રે ફરદુનજીને તેના શેઠની તમામ ગુપ્ત ખાતમી આપી હશે અને તેનો લાભ લઈને ફરદુનજીએ પોતાના શેઠના ધંધામાં ભાગીદારો મેળવી હશે !

પરંતુ આ ઉપરથી સમજી શકાતું હતું કે હુરિપ્રસાદને પોતાના મેનેજરોની કાયમ બીતિ રહ્યા કરતી હતી. એટલે તે સર્વનો એકી સાથે નાશ કરી નાંખી પોતાના માર્ગ વચ્ચેના કાંટાને તદ્દન નાશ કરવાને તેણે આ કારસ્થાન રચેલું હોવું જોઈએ.

સોરાબજીએ પોતે એકત્ર કરેલી તમામ ખાતમી ફરિયાદ પક્ષના ધારાશાસ્ત્રીને આપી હતી અને એ ધારાશાસ્ત્રીએ તે ખાતમીને આધારે હુરિપ્રસાદને કેટલાક પ્રશ્નો કરીને તેના મુખેથી પણ સત્ય વાર્તા કઢાવી હતી. આ કેસમાં વિશેષ સાક્ષીઓ લેવાના ન હતા. બચાવ પક્ષને પોતાનો કશો પણ બચાવ કરવાનો ન હતો.

એટલે કેસ પૂરો થયા પછી ન્યુરીના સભ્યો વિચાર કરીને નિર્ણય ઉપર આવવાને માટે જુદા ખંડમાં ગયા. થોડી વારે તેઓ કોર્ટમાં આવ્યા બાદ તેમણે તેમના ઉપર ચૂકાયેલા તહોમત માટે ચારે આરોપી ગુન્હેગાર હોવાનો પોતાનો નિર્ણય પ્રકટ કરી, ઘડો બેસારવાને માટે તેમને સખ્ત સજા કરવાની માજિસ્ટ્રેટને અરજ કરી.

થોડી વારે માજિસ્ટ્રેટ એ ચારે જણને તેમના અત્યંત ભયંકર ગુન્હા માટે મોતની સજા ફરમાવી. માજિસ્ટ્રેટ પોતાનો ચૂકાદો વાંચતો હતો તે વખતે કોર્ટમાં હાજર થયેલા તમામ માણસો સ્તબ્ધપણે સાંભળતા હતા. પરંતુ આ ચાર જણને થયેલી મોતની સજા સાંભળીને એક પણ વ્યક્તિને તેમના ઉપર દયા આવી હોય કિંવા ગ્લાની થઈ હોય એમ લાગ્યું નહિ.

કેસ ખતમ થયો એટલે આરોપીઓને મજબૂત પોલીસ પહેરાનીએ તુરંગમાં લઈ ગયા અને લોકો વિખરાવા લાગ્યા.

—:૦:—

પ્રકરણ ૩૬ મું

ખરો વારસ

તે જ માજિસ્ટ્રેટની સમક્ષ પેલા ગુલાબદાસ તથા તેની સ્ત્રીને પણ ઊભાં કરવામાં આવ્યાં હતાં. તેમની તપાસ ખીજે દિવસે ચાલી હતી. તેમણે આ ખૂનના ગુન્હામાં કશો ભાગ લીધો ન હતો. પરંતુ અજીતરાયનું છેવટનું વસીયતનામું છૂપાવવામાં તથા

હુરિશ્વંદ્રેના નાશ કરવાના પ્રયત્નમાં મદદ કર્યાનો તેમના ઉપર આરોપ હતો. તેમણે પ્રથમથી જ સૌરાષ્ટ્રને તમામ સત્ય હકીકત કહેવાથી ફરિયાદ પક્ષના ધારાશાસ્ત્રીએ પોતે જ સૌરાષ્ટ્રની સલાહથી તેમના ઉપર રહેમ દર્શાવવાની માજીસ્ટ્રેટને અરજ કરી હતી એટલે તેમને માત્ર છ-છ માસની કેદ અને પાંચસો-પાંચસો રૂપિયાનો દંડ કરવામાં આવ્યો હતો.

આ કેસના પૂરાવા એકઠા કરવામાં તથા ન્યાયના માર્ગને સરલ બનાવવામાં સૌરાષ્ટ્રએ જે શ્રમ લીધો હતો, તે માટે માજીસ્ટ્રેટ તેની યોગ્ય શબ્દોમાં પ્રશંસા કરી, સરકાર તેના આ કાર્યની કદર કરશે એવી ઇચ્છા પ્રકટ કરી હતી.

પરંતુ હજી સૌરાષ્ટ્રનું કાર્ય પૂર્ણ થયું ન હતું. તેને એક કાર્ય કરવાનું હજી બાકી હતું. તે હુરિશ્વંદ્ર તથા હર્ષદરાય બન્ને એક જ છે એ સિદ્ધ કરવાનું તથા તેને તેના કાકા અજીતરાય જાગીરદારની તમામ મીલકતનો વારસ ડરાવવાનું. એ વિષયમાં પણ તેને સફળતા પ્રાપ્ત થઈ હતી.

ફત્તનપુરમાં કેસનો ચુકાદો આવ્યા બાદ સાતમે દિવસે અજીતરાય જાગીરદારના સોલીસીટરે તારાચંદ એન્ડ ચીમનલાલની ઓફિસમાં એક ન્દાની મીટિંગ ભરવામાં આવી હતી. આ સ્થળે બન્ને સોલીસીટરે, તેમનો મેનેજિંગ ક્લાર્ક, સૌરાષ્ટ્ર, ઇન્સ્પેક્ટર વિકાજ તથા ફરતમ એટલા જણા હતા. થોડી વારે હુરિશ્વંદ્ર ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તે એકલા ન હતો. તેની સાથે તેની પત્ની નિમળા પણ હતી. નિર્મળાને વટવાણુ કેમ્પની હવા ઘણી માફક આવી હતી. તેના અગાઉના ફિક્કા ચહેરા પર અત્યારે ગુલાબી સુરખી જણાતી હતી. તેનું પાતળું અંગ ભરાવદાર લાગતું હતું અને અગાઉનું તેનું ચિંતાપૂર્ણ મગજ પ્રકુલ્લ બની ગયું હતું.

આજની મીટિંગ બોલાવવાનું કારણ એ સોલિસિટર તથા સૌરાષ્ટ્ર એ ત્રણ સિવાય બીજા કોઈના જણવામાં ન હતું. બરાબર

ખાર વાગ્યા એટલે એક સોલીસીટર તારાયંદ ઊભો થયો. તેણે પોતાના ટેબલ ઉપર પડેલી એક ન્હાની ડાયરી હાથમાં ઉંચકીને તેનાં પાનાં ફેરવવા માંડ્યાં. થોડી વાર એ ડાયરીમાં જોઈ રહ્યા બાદ તે બોલ્યો:—

“આપ સર્વ અમારા આમંત્રણને માન આપી આજે અત્ર પધાર્યા છો તે માટે અમે આપનો આભાર માનીએ છીએ. અમે આપને અત્ર આવવાની તસ્દી આપવાનું કારણ જણાવ્યું નથી, તેનો ખુલાસો મારે અત્યારે કરવાનો છે.

“અમારા અસીલ પરલોકવાસી અજીતરાય જાગીરદારે પ્રથમ એક વસીયતનામું તૈયાર કરીને અમને સુપ્રત કર્યું હતું. તેમાં તેમણે પોતાની તમામ મીલકત તેમના ભત્રિજા હુરિપ્રસાદને આપવાનું જણાવ્યું હતું. તે પ્રમાણે તેમના અવસાન પછી અમે તેમની તમામ મીલકત તેમના ભત્રિજાને સોંપી દીધી હતી.

“પરંતુ અત્ર ધિરાજેલા સુપ્રસિદ્ધ ડોક્ટર મી. સ્મારાઅજીની કુશળતાથી પરલોકવાસી અજીતરાય શેઠે પોતાના અંત સમયે આગલા વસીયતનામાને રદ કરનારૂં નવીન વસીયતનામું સ્નેહપુર ગામમાં ચંદ્રવિલાસ વિશ્રાંતિગૃહના મકાનમાં કરેલું તે પ્રકટ થયું છે. એ વસીયતનામામાં તેમણે પોતાની મીલકત હુરિપ્રસાદને બદલે પોતાના ભાઈ મનમોહનદાસના દીકરા હર્ષદરાયને આપવાનું જણાવ્યું છે, આ નવીન વસીયતનામાને દૂપાવી રાખીને હુરિપ્રસાદે તેના કાકાની મીલકતનો ગેરકાયદેસર રીતે કબજો લીધો હતો એ આપણે જાણીએ છીએ. અર્થાત્ જાગીરદારની મીલકતનો ખરો અને હકદાર વારસ હુષદરાય મનમોહનદાસ જાગીરદાર છે તેમાં હવે કશો પણ શક રહ્યો નથી.

“હવે તે હર્ષદરાયને આપણે શોધી કાઢી તેને તેના કાકાનો ચારસો સોંપવાનો છે; અને એ વિષયમાં હું આપને જણાવવાની રજા લઉં છું કે અહીં ધિરાજેલા મી. હુરિશ્ચંદ્ર તે જ

હુર્ષદરાય છે. તેમના પિતાનું નામ મનોહરલાલ નહિ પણ મનમોહન-દાસ છે. એટલે કે હરિશ્ચંદ્ર ઉર્ફે હુર્ષદરાય અજીતરાય શેઠે કરેલા છેલ્લા વસીયતનામા પ્રમાણે તેમના કાકાની મીલકતના હક્કદાર વારસ છે.”

સોલીસીટરના આ શબ્દો શ્રવણપટ પર પડતાં તે એ સોલીસીટરો અને સોરાબજી સિવાય બીજાઓના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. હરિશ્ચંદ્ર અને તેની પત્નિ નિર્મળાને કેટલું આશ્ચર્ય અને આનંદ થયાં હશે તેની કલ્પના વાચકોએ જ કરી લેવી. ગરીબાઈની ગર્તામાંથી અચાનક શ્રીમંતાઈના શિખરે પહોંચતાં કોને આનંદ ન થાય ?

સર્વ જાણું સોલીસીટર તારાયંદની સામે જોઈ રહ્યા હતા. તે એ પણ મૌન્ય ધારણુ કરીને પુનઃ બોલ્યો: “મારા કથનથી આપને આશ્ચર્ય થયું છે તે હું જોઈ શકું છું. પરંતુ મારે સ્પષ્ટ ખુલાસો કરવો જોઈએ કે આ શોધ કરવાનું માન મી. સોરાબજીને ઘટે છે. તેમણે અજીતરાય શેઠની ડાયરી હસ્તગત કરી છે. તે ડાયરી ઉપરથી હરિશ્ચંદ્ર અને હુર્ષદરાય એક જ છે એવું સિદ્ધ થાય છે. તેમણે આ ડાયરીમાં પોતાના હસ્તાક્ષરે જે લખેલ છે તે હું આપને વાંચી સંભળાવીશ એટલે આપની પણ ખાત્રી થશે. જૂઓ સાંભળો:—

“મારો ન્હાનો ભાઈ મનમોહનદાસ ન્હાનપણથી મોઢે ચડાવેલો અને વધારે પડતા લાડકોડમાં ઉછરેલો, એથી તેણે અભ્યાસ તરફ લક્ષ આપ્યું નહિ. થોડો ઘણો અભ્યાસ કરીને તે હલકા મનુષ્યોની સોબતમાં બગડતો ચાલ્યો. મેં તેને અનેક વાર સલાહ અને શિખામણુ આપી, પરંતુ તેણે કશું લક્ષ આપ્યું નહિ. એક વખત તેણે મારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ અમારા કરતાં ઉતરતા કુળની કન્યા સાથે સ્વેચ્છાથી લગ્ન કર્યું. એથી મને તેના ઉપર અત્યંત કંટાળો આવ્યો અને અમે ભાગ બહેંચી લઈને જુદા થયા. પછી તે મુંબઈમાં હલકા માણસોના સહવાસથી સદા અને જુગારના તથા ઘોડાની શરતના નાદે ચડ્યો. તેમાં

પોતાની તમામ મીલકત ગૂમાવીને તે તેની સ્ત્રીને લઈને અમદાવાદ ગયો. ત્યાં હોવાનું તેની સ્ત્રીએ એક પત્રથી મને જણાવ્યું હતું.

“ત્યાર બાદ તેના તરફથી કશો પત્ર ન હતો. મેં પણ તેને પત્ર લખ્યો ન હતો, છોકરો ત્રણેક વર્ષનો થયો હશે તે વખતે મન-મોહન અમદાવાદની જે બેંકમાં નોકર હતો ત્યાં તેણે મોટી રકમનો ગોટાળો કર્યાનું તથા તેના ઉપર કેસ મંડાયાનું વર્તમાનપત્રો દ્વારા મારા જાણવામાં આવ્યું. તે એકાએક ગૂમ થઈ ગયો હતો. ત્યાર-બાદ મેં તપાસ કરી તો તેની સ્ત્રી તથા પુત્ર પણ અમદાવાદનો ત્યાગ કરી મુંબઈ ચાલ્યાં ગયાનું મારા જાણવામાં આવ્યું. હવે તે લોકોની મને દયા આવવા લાગી. કારણ કે ગમે તેમ તો ય એ મારા સગા ભાઈની સ્ત્રી તથા તેનો પુત્ર હતાં.

“છતાં તેમને મારી પાસે લાવીને રાખવાનું હું પસંદ કરતો ન હતો. એટલે ગુપ્ત રીતે તેમને મદદ કરવાના ઇરાદાથી તેઓ મુંબઈમાં કયે સ્થળે રહે છે તે વિષે મેં તપાસ શરૂ કરી. તેઓ ગીરગામમાં ઠાકુરદાર પાસે એક ન્હાના મકાનમાં રહેતાં હતાં. મારા ભાઈ ઉપર વારંટ લટકતું હોવાથી તેની સ્ત્રીએ પોતાના દીકરાની અપકીર્તિ ન થાય અને ભવિષ્યમાં તે બેંકમાં ગોટાળો કરીને ન્હાસી જનાર બાપના દીકરા તરીકે ન ઓળખાય તે માટે મુંબઈ આવીને દીકરાનું નામ ફેરવીને હરિશ્ચંદ્ર રાખ્યું હતું તથા તેના બાપ મનમોહનદાસના નામને બદલે મનોહરલાલ રાખી જાગીરદાર અવટંકને પણ ફેરવી દેસાઈની અવટંક ધારણ કરી હતી. મને પણ છોકરાના લાવીને માટે એ યોગ્ય લાગવાથી, મેં તે પ્રમાણે ચાલવા દીધું અને તેઓ ન જાણે તેવી રીતે હું તેમને ગુપ્તપણે મદદ કરતો તથા તેમની સંભાળ રાખતો હતો.

“ચાર વર્ષ પહેલાં હર્ષદ ઉર્ફે હરિશ્ચંદ્રની માતા મરણ પામી છે, હરિશ્ચંદ્ર પણ ઠેકાણે પડી ગયો છે અને તે એક વેપારીની પેઢીમાં ટાઈપીસ્ટ તરીકે સારા પગારથી નોકરી કરે છે. હવે તેને

મારી મદદની ખાસ જરૂર નથી. પરંતુ મારા મૃત્યુ પહેલાં તેને મારા તરફથી સારી રકમ મળે એવી મારી ઇચ્છા છે અને તે માટે હું વ્યવસ્થા કરતો જામશ.’

“આ હકીકત અજીતરાય શેઠે તેમનું મૃત્યુ થયું તેના એક વર્ષ પહેલાં લખેલી છે. એ ઉપરથી હુરિશ્વંદ્ર અને હુર્ષદરાય એક જ હોવા વિષે કશો પણ શક રહેતો નથી.” સોલીસીટરે ડાયરી વાંચ્યા બાદ જણાવ્યું.

“હા, મારા મુરખી દાદા અજીતરાય જાગીરદારનું કથન ખરું હોય એમ મને પણ લાગે છે. કારણ કે હું નહાનો હતો તે વખતે અમને કોઈ ગૃહસ્થ તરફથી અવાર નવાર મદદ મળતી હોવાનું મારી માતાએ મને જણાવ્યું હતું.” હુરિશ્વંદ્ર એટલે કે હુર્ષદરાય બોલ્યો.

“ત્યારે હવે આપ અજીતરાય શેઠની લાખો રૂપીઆની મિલકતના માલિક થયા છો અને તે માટે અમે આપને મુખારકબાદી આપીએ છીએ. તથા આશા રાખીએ છીએ કે કાયદાને લગતું જે કાંઈ કામકાજ હોય તે આપના પૂરોગામી અજીતરાય શેઠની માફક આપ પણ અમને જ સોંપશો.” તારાચંદે અભિનંદન આપતાં કહ્યું.

સોરાબજી, વિકાજી વગેરેએ પણ હુરિશ્વંદ્રની સ્થિતિમાં થયેલા આવા અપૂર્વ પરિવર્તન માટે તેને અભિનંદન આપ્યું.

—:૦:—

પ્રકરણ ૩૭ મું.

ઉપસંહાર

પોતાને મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવનાર આટલી મોટી મીલકતનો માલિક બનાવનાર તથા પોતાની પત્ની નિર્મળાને આરોગ્ય બક્ષનાર સોરાબજી છે એમ હુરિશ્વંદ્ર સમજતો હતો. એટલે

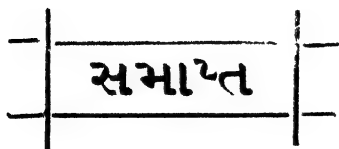
તે અજીતરાયની તમામ મીલકતનો કબજો લઈને સોરાબજી પાસે ગયો અને તેનો તેણે અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માની, દશ હજાર રૂપિયાનો એક તેના હાથમાં આપ્યો.

એ ઉપરાંત સોરાબજીની સલાહથી, જેઓ મોટરકારના અકસ્માતનો ભોગ થઈ પડ્યા હતા તેમની વિધવાઓને પણ તેણે બદલા તરીકે તેમના જીવનનો સારી રીતે નિર્વાહ ચાલી શકે તેટલી રકમ આપી. તેમ જ પોતાના ધંધાને લીમીટેડ કંપનીના સ્વરૂપમાં ફેરવી નાંખી, તે વિધવાઓને એ કંપનીના અમુક શેર આપ્યા.

વસંતવિહારવાળો બંગલો તથા તમામ જમીન તેણે ધર્મકાર્યને માટે આપી દીધી અને ત્યાં એક નિરાશ્રિતગૃહ બનાવી, તેની વ્યવસ્થા મી. લાલશંકર ધીરજીરામ યાજ્ઞિકને સુપ્રત કરી. શામજી મીસ્ત્રીને પણ તે ભૂલ્યો ન હતો. તેને તેણે સારી જેવી રેકમ આપી હતી અને શામજી પણ યાજ્ઞિક ત્યાં આવવાથી યાજ્ઞિકની સાથે નિરાશ્રિતોની સેવામાં પોતાનું જીવન વિતાડવા લાગ્યો.

પાલીસના જે માણસોએ આ કાર્યમાં એક યા બીજી રીતે સહાય કરી હતી તેમને દરેકને હરિશ્ચંદ્ર યોગ્ય બક્ષિસ આપી હતી અને નેપોલીયનને માટે પણ એક સુવર્ણની સાંકળી બેટ કરી.

હરિશ્ચંદ્ર તથા તેની પત્ની વાલકેશ્વર ઉપર એક ન્હાના બંગલામાં સુખપૂર્ણ જીવન ગુજારે છે. આજે તેમને એ પુત્ર તથા એક પુત્રી છે. નિર્મળા હવે સંપૂર્ણ આરોગ્યનો અનુભવ કરે છે અને હરિશ્ચંદ્ર જ્યારે જ્યારે સોરાબજીને મળે છે ત્યારે ત્યારે તેણે કરેલી સહાયનું સ્મરણ કર્યા વગર રહેતો નથી.

અમારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલી રસિક નવલકથાઓ

મૂલ્ય રૂ. આ. પા.

ચમત્કારિક ખૂન	૨-૦-૦
આગ્રાનો ખજાનો	૨-૦-૦
શેરલોક હોમ્સનાં સાહસકર્મો	૨-૦-૦
ભયંકર ભેદ ભાગ. ૧-૨	૨-૮-૦
સ્નેહલગ્નની સુંદરી ભાગ. ૧-૨	૩-૮-૦
દુર્ભાગી દારા ખંડ. ૧-૨-૩	૩-૮-૦
ચાલીશ ચહેરાનો માણસ	૩-૮-૦
સફેદ ઠગ ભાગ. ૧-૨-૩	૪-૮-૦
સોનેરી ટોળી ભાગ. ૧-૨	૪-૮-૦
ભૂલનો ભોગ	૪-૦-૦
દિવાની કે શાણી ? ભાગ. ૧-૨	૮-૮-૦
શ્રીમંત સંહારક મંડળ ભાગ. ૧-૨	૪-૦-૦
રાજમાર્ગ	૩-૦-૦
વિલાસમાં વિનાશ !	૩-૮-૦
વેર વસુલ ભાગ. ૧ થી ૪ (સચિત્ર)	૧૨-૦-૦
પંચાસરનો જ્યશિખરી ભાગ. ૧-૨ (સચિત્ર)	૬-૦-૦
પ્રેમની ખૂમારી ભાગ. ૧-૨ (સચિત્ર)	૬-૦-૦
અદ્ભુત લૂટારો ભાગ. ૧-૨ (સચિત્ર)	૩-૮-૦
વિપત્તિનું વાદળ	૩-૮-૦
પાટલીપુત્રની પડતી ખંડ ૧-૨-૩	૪-૮-૦
પ્રાણ કે પ્રતિષ્ઠા ?	૩-૦-૦
જયન્તનાં જન્મર સાહસો	૪-૦-૦
કાળને કિનારે !	૨-૮-૦

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ

વઢવાણ સીટી (કાઠિયાવાડ)

મનોરંજક અદ્ભુત રસપૂર્ણ નવલકથા.

કુટુમ્બીનું કારસ્થાન.

(ભાગ ૧ લો તથા ૨ જો.)

લેખક—(ચં. જે. વ્યાસ.)

એક જગીરદારનો પુત્ર અનેક અનીતિવર્ષક વ્યસનોને તાબે થઈ સમાજબ્રષ્ટ સ્થિતિમાં જીવન ગુજારે છે. એથી તેનો પિતા પોતાની જંગમ મીલકત પોતાના ભત્રીજાને—ધારાસભાના સભાસદને આપવાનું જાહેર કરે છે. ભત્રીજાે શ્યામચંદ્ર પોતાના કાકાના સમાજબ્રષ્ટ પુત્ર વ્રજવિહારીને ડેકાણે લાવવાના દંભ તજે તેને જગતની દૃષ્ટિએ વધારે હલકો પાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પોતે કરેલા એક ખૂનનો આરોપ વ્રજવિહારી ઉપર ઢોળી પાડે છે. વ્રજવિહારીનો એક યુવતી ઉપર અતોનાત પ્રેમ છે. તે યુવતીના હસ્તને પ્રાપ્ત કરવાને તે પોતાના જીવનના દોષોને તરછોડી સદ્ગુણની પ્રતિભૂતિ બની જાય છે. પેલી રમણી અરૂણાનો પિતા શ્યામચંદ્રના સકંજમાં આવવાથી પોતાની પુત્રીનું લગ્ન શ્યામચંદ્ર સાથે કરવાનું નક્કી કરે છે. વ્રજવિહારી નિરાશ હૃદયે ભારતવર્ષનો ત્યાગ કરી સીલોન ચાલ્યો જાય છે. શ્યામચંદ્ર ત્યાં જઈ તેનું ખૂન કરવાનો ભયંકર પ્રયત્ન કરવામાં પણ પાછી પાની કરતો નથી. પરંતુ અંતે ધર્મનો જય અને પાપનો હથ થાય છે. શ્યામચંદ્રને તેના કર્મનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, અને સમાજબ્રષ્ટ વ્રજવિહારી સમાજશ્રેષ્ઠ બની અરૂણાનો પ્રેમ સંપાદન કરે છે. વાર્તા એટલી રસિક તથા મનોહર છે કે એક વખત શરૂ કર્યા પછી પુરી કીધા સિવાય છોડવી ગમતી નથી. બન્ને ભાગ જુદા. પાકાં મનોહર પુઠાં. ઉંચા એન્ટિક કાગળ. દળદાર કદ, સુંદર છપાઇ.

ભાગ ૧ લો—મોટા કદનાં પૃષ્ઠ ૨૩૨. મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

ભાગ ૨ જો—મોટા કદનાં પૃષ્ઠ ૨૨૪. મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ.

વઢવાણ સીટી. (કાઠિયાવાડ)

: દાગીના એ ખાસ જરૂરીયાતની વસ્તુ છે :

સુંદર વસ્ત્રાલંકારોથી સ્ત્રી તથા બાળકોનું સૌંદર્ય અરેખર દીપી ઉઠે અને વળી જરૂરના પ્રસંગે કીમતી દાગીના મદદ રૂપ પણ થઈ પડે છે. તો તે ખરીદવા

માટે

મહેતા ચત્રભુજ ઈશ્વરલાલ

ની જૂની અને જાણીતી દુકાનની મુલાકાત લેયો.

અમારે ત્યાં કુશળ કારીગરો પાસે જૂની તથા નવી ડિઝાઇનના હાથ, પગ, કાન વગેરે દરેક અંગોને શોભાવનારા ભાત ભાતના શુદ્ધ સોના-ચાંદીના દાગીના તૈયાર કરાવી સ્ટોકમાં રાખવામાં આવે છે. તેમજ જાતજાતના નાના મોટા ઇમીટેશનના દાગીના પણ મળે છે. ઇલાવાની ખિલકુલ ધારતી નથી. સસ્તી મજૂરી અને ઓછો નફો એ અમારો ખાસ મુદ્રાલેખ છે.

માટે એક વાર અમારી દુકાનની મુલાકાત લઈ ખાતરી કરી જુઓ. વેપારીઓને પણ એક વાર નમૂના માટે ઓર્ડર આપવા અમારી ખાસ ભલામણ છે. દરેક જાતનો મન પસંદ દાગીનો વખતસર તૈયાર કરી આપીશું.

મહેતા ચત્રભુજ ઈશ્વરલાલ

વઢવાણ શહેર (કાઠિયાવાડ)

